

Inhoudsanalyse van websites van organisaties die relationele en seksuele vormingen aanbieden aan scholen

Scriptie voorgelegd met het oog op het behalen van de graad van Master in het Sociaal Werk

Sarah Van Gestel

PROMOTOR
prof. dr. Edwin Wouters

BEGELEIDER
Marjolijn De Wilde

Faculteit Politieke en
Sociale Wetenschappen

Academiejaar 2012-2013
Augustus 2013

WETENSCHAPSwinkel
Antwerpen

 Universiteit
Antwerpen

UNIVERSITEIT ANTWERPEN
FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

**INHOUDSANALYSE VAN WEBSITES VAN ORGANISATIES DIE RELATIONELE EN
SEKSUELE VORMINGEN AANBIEDEN AAN SCHOLEN**

Sarah Van Gestel

s0080937

SENSOA

WETENSCHAPswinkel
Antwerpen

Masterproef voorgedragen tot het bekomen
van de graad van:

Master in het Sociaal Werk

Promotor:
Prof. dr. Edwin Wouters

Begeleider:
Marjolijn De Wilde

Medebeoordelaar:
Prof. dr. Jan Steyaert

UNIVERSITEIT ANTWERPEN
FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

**INHOUDSANALYSE VAN WEBSITES VAN ORGANISATIES DIE RELATIONELE EN
SEKSUELE VORMINGEN AANBIEDEN AAN SCHOLEN**

Sarah Van Gestel

s0080937

SENSOA

WETENSCHAPSwinkel
Antwerpen

Masterproef voorgedragen tot het bekomen
van de graad van:

Master in het Sociaal Werk

Promotor:
Prof. dr. Edwin Wouters

Begeleider:
Marjolijn De Wilde

Medebeoordelaar:
Prof. dr. Jan Steyaert

DANKWOORD

Ik wens mij in dit dankwoord te richten tot enkele personen die een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan het tot stand komen van deze masterproef. Deze mensen ben ik een grote dankjewel verschuldigd.

Eerst en vooral mijn promotor, prof. dr. Edwin Wouters, en begeleider, Marjolijn De Wilde, die mij duidelijke richtlijnen hebben gegeven en de verschillende hoofdstukken van de masterproef hebben nagelezen. Dankzij hun wetenschappelijke begeleiding en kritische bemerkingen kon ik de masterproef steeds verbeteren en naar een hoger niveau tillen.

Vervolgens gaat mijn dank uit naar Lies Verhetsel, beleidsmedewerker jongeren bij Sensoa, voor alle nuttige informatie die ze mij gegeven heeft en haar enthousiaste aanmoedelingen. Ook Mieke De Lathouwers, coördinator bij de wetenschapswinkel, ben ik zeer dankbaar voor de logistieke en organisatorische ondersteuning en het nalezen.

Mijn papa en mijn vriend Ben zou ik graag willen bedanken voor de steun die ze mij hebben gegeven. Daarnaast mag ik Gitte en Nele niet vergeten te vermelden voor hun tijd en tips bij het nalezen van mijn masterproef.

Tot slot wil ik nog graag mijn kotgenoten, vrienden en vriendinnen in de bloemetjes zetten voor de ludieke intermezzo's tijdens het schrijven en hun aanmoedelingen.

INHOUDSTAFEL

Lijst van figuren, grafieken en tabellen	I
Abstract.....	II
1. Inleiding	1
2. Probleemstelling.....	3
3. Literatuurstudie	4
3.1 Seksuele en reproductieve gezondheid van jongeren	4
3.2 Tienerzwangerschap.....	5
3.2.1 Cijfers.....	6
3.2.2 Tienerouderschap en socio-economische positie	8
3.3 Effectieve seksuele vorming	9
3.4 Ineffectieve seksuele vorming	13
3.5 Rol van scholen.....	15
3.6 Internationale vergelijking van vormen van RSV.....	17
3.6.1 Amerika.....	17
3.6.2 Europa en België.....	19
3.7 Normatieve kaders	20
3.7.1 Eindtermen van het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad...	21
3.7.1.1 Wat zijn eindtermen?	21
3.7.1.2 Wijziging in de eindtermen.....	22
3.7.1.3 Vakgebonden en vakspecifieke eindtermen i.v.m. RSV.....	23
3.7.1.4 Conclusie.....	26
3.7.2 UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education.....	26
3.7.2.1 Seksuele en reproductieve anatomie en fysiologie	28
3.7.2.2 Reproductie	28
3.7.2.3 Seksuele gedragingen en seksuele respons	29
3.7.2.4 Zwangerschapspreventie	30
3.7.3 WHO: Standards for Sexuality Education in Europe.....	31
3.7.4 Vergelijking normatieve kaders	33
4. Onderzoeksvraag.....	38
5. Data en methodologie.....	39

5.1	Dataverzameling	39
5.2	Methodologie	42
5.2.1	Gebruik van internet.....	42
5.2.2	Methodologisch kader.....	43
6.	Operationalisering en resultaten.....	45
6.1	Voorstelling van de organisaties van de onderzochte websites	45
6.1.1	Sensoa	45
6.1.2	Pro Vita	45
6.1.3	Vonk en Visie.....	45
6.1.4	Thomas Godsdienstonderwijs	46
6.1.5	Jongereninfolife	46
6.1.6	Jeugd en seksualiteit vzw	47
6.1.7	Jongeren Advies Centrum.....	47
6.1.8	Zin-d'erin(g).....	47
6.1.9	Links tussen websites.....	48
6.2	Inhoudsanalyse websites per thema	49
6.2.1	Menselijk lichaam: bouw en werking	49
6.2.2	Emoties en relaties	49
6.2.3	Voortplanting en verloop zwangerschap.....	50
6.2.4	Gevolgen tienerzwangerschap	50
6.2.5	Anticonceptie en andere methoden om zwangerschap te vermijden	51
6.2.6	Vaardigheden en attitudes	51
6.2.7	Culturele aspecten	52
6.3	Conclusie inhoudsanalyse	52
7.	Discussie en conclusie.....	57
8.	Bibliografie.....	62
9.	Bijlagen	71

LIJST VAN FIGUREN, GRAFIEKEN EN TABELLEN

Figuren

Figuur 1: Overzicht links tussen websites.....	48
--	----

Grafieken

Grafiek 1: Tienerzwangerschapscijfers in België en de gewesten van België, 1996-2011	6
---	---

Tabellen

Tabel 1: Overzichtstabel van de normatieve kaders, onderverdeeld in zeven thema's...	34
Tabel 2: Overzichtstabel van de webpagina's van de geselecteerde organisaties voor de inhoudsanalyse	41
Bijlage 1: Overzichtstabellen met resultaten van de zoektocht naar websites op 02-12-2012.....	71
Bijlage 2: Overzichtstabellen met resultaten van de zoektocht naar websites op 30-01-2013.....	77
Bijlage 3: Selectie websites uit zoekresultaten Google op 18-02-2013	82
Bijlage 4: Tabel inhoudsanalyse thema "menselijk lichaam: bouw en werking"	85
Bijlage 5: Tabel inhoudsanalyse thema "emoties en relaties"	86
Bijlage 6: Tabel inhoudsanalyse thema "voortplanting en verloop zwangerschap"	88
Bijlage 7: Tabel inhoudsanalyse thema "gevolgen tienerzwangerschap"	90
Bijlage 8: Tabel inhoudsanalyse thema "anticonceptie en andere methoden om zwangerschap te vermijden.....	92
Bijlage 9: Tabel inhoudsanalyse thema "vaardigheden en attitudes"	94
Bijlage 10: Tabel inhoudsanalyse thema "culturele aspecten"	97

ABSTRACT

Deze masterproef heeft als doelstelling om de kwaliteit te achterhalen van de inhoud van websites van organisaties die een aanbod van relationele en seksuele vorming (RSV) hebben in Vlaanderen. De geselecteerde organisaties zijn Sensoa, Pro Vita, Vonk en Visie, Thomas Godsdienstonderwijs, Jongereninfolife, Jeugd en seksualiteit vzw, Jongeren Advies Centrum en Zin-d'erin(g). Het onderzoek is gebaseerd op een aantal belangrijke (inter)nationale normatieve kaders met betrekking tot RSV, waarbij de focus ligt op zwangerschap en reproductie. De normatieve kaders bestaan uit de eindtermen van het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad, de International Technical Guidance on Sexuality Education van UNESCO en de Standards for Sexuality Education in Europe van de WHO. Uit deze drie normatieve kaders werden zeven thema's geselecteerd om de inhoud van de websites mee te vergelijken: de bouw en werking van het menselijk lichaam, emoties en relaties, voortplanting en verloop van de zwangerschap, gevolgen van tienerzwangerschap, anticonceptie en andere methoden om zwangerschap te vermijden, vaardigheden en attitudes en tot slot culturele aspecten. De organisaties werden bestudeerd aan de hand van een inhoudsanalyse van enkele webpagina's per website. De resultaten tonen aan dat de organisatie Sensoa het meeste informatie verschaft op hun website. De gegevens op de websites van Pro Vita en Jongereninfolife doen vermoeden dat deze organisaties een ideologische achtergrond hebben die niet strookt met de normatieve kaders. Voor zowel Jeugd en seksualiteit vzw als het Jongeren Advies Centrum is de beschrijving van het RSV-aanbod op de websites heel vaag. Voor Vonk en Visie is de belangrijkste vaststelling dat de inhoud van de vorming vooraf besproken dient te worden met de school. Bij de overige organisaties Thomas Godsdienstonderwijs en Zin-d'erin(g) is het van belang dat aanvullend materiaal/vorming nodig is om goede RSV te geven. Als conclusie geldt dat het van cruciaal belang is om inzicht te verwerven in de kwaliteit van RSV die aangeboden wordt aan jongeren, met als doel om gezonder seksueel gedrag te bekomen.

Sleutelwoorden: websites, relaties, seksualiteit, vorming, Vlaanderen, zwangerschap, reproductie

1. Inleiding

Adolescentie is een tijd van grote veranderingen en ontwikkeling: er kunnen intieme relaties tot stand komen, het zelfbewustzijn en de identiteit ontwikkelen zich en er vindt een verschuiving plaats van afhankelijkheid naar onafhankelijkheid (Avery & Lazdane, 2008: 58). Mensen zijn seksuele wezens vanaf de geboorte, maar tijdens de adolescentie wijzigen en intensiveren seksuele gevoelens. Die seksuele gevoelens kunnen een essentieel aspect toevoegen aan het leven van jongeren; een dimensie die veel positieve elementen bevat (Kirby et al., 1994: 339). De individuele behoeften verschillen naargelang de fase van ontwikkeling, levensomstandigheden en omgevingsfactoren. Seksueel gedrag wordt namelijk beïnvloed door verschillende factoren, zoals geslacht, sociale en culturele omgeving, risicogedrag, overtuigingen en onderwijs (Avery & Lazdane, 2008: 58; UNESCO, 2009a: 2). De seksuele gezondheid vormt een belangrijk aspect van de persoonlijke gezondheid en het sociaal welzijn, wat een invloed uitoefent op de levensduur van individuen (Public Health Agency of Canada, 2008: 2).

Wanneer jongeren seksueel actief zijn, bestaat een specifieke behoefte aan informatie en vaardigheden die ze verwerven via seksuele vorming. Het is de taak van seksuele vorming om hen waarden bij te brengen zoals wederkerigheid, gelijkheid, verantwoordelijkheid en respect. Dit alles is noodzakelijk voor gezonde en veilige seksuele en sociale relaties. Bedreigingen voor het welzijn komen immers in verschillende vormen voor, zoals seksueel misbruik, gezondheidsrisico's bij een vroege ongeplande zwangerschap, blootstelling aan seksueel overdraagbare aandoeningen (SOA's) waaronder HIV of stigmatisering en discriminatie wegens de seksuele geaardheid (UNESCO, 2009a: 5, 7). Jongeren moeten bijgevolg beschikken over kennis van seksualiteit en de risico's die hiermee gepaard gaan, om een positieve en verantwoorde houding te bereiken. Op deze manier zullen zij zich niet enkel op een aanvaardbare en veilige manier gedragen tegenover zichzelf, maar ook tegenover anderen in de samenleving (WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010: 5).

Ouders en voogden hebben een primaire rol als bron van informatie, ondersteuning en zorg bij het vormgeven van een gezonde benadering van seksualiteit en relaties (McKay, 2000: 130; UNESCO, 2009a: 8). Adolescenten beschouwen hun familie vaak als één van de voorkeursbronnen van informatie over seksuele gezondheid (McKay, 2000: 130). Het komt echter vaak genoeg voor dat ouders de groeiende fysiologische seksuele volwassenheid van

jongeren moeilijk aanvaarden. Hierdoor kunnen jongeren problemen ondervinden om verantwoordelijk te handelen als seksuele wezens (Cook et al., 2007: 182). Het is de rol van het onderwijsbeleid, scholen en leerkrachten om de rol van de ouders te ondersteunen en aan te vullen door het verstrekken van een veilige en ondersteunende leeromgeving en de nodige hulpmiddelen en materialen aan te bieden voor seksuele vorming van een goede kwaliteit (McKay, 2000: 130; UNESCO, 2009a: 8). Een positieve relatie met familie en school zijn dus belangrijke aspecten binnen de sociale omgeving van een jongere om zichzelf te beschermen tegen de gevolgen van onveilig seksueel gedrag (Avery & Lazdane, 2008: 59).

Er bestaan verschillende vragen over dit onderwerp, zoals: Hoort seksuele vorming thuis in scholen? Op welke leeftijd moet seksuele gezondheidspromotie beginnen? Moet seksuele opvoeding de verschillende morele opvattingen over seksualiteit die kunnen bestaan in een gemeenschap erkennen en respecteren? Moet seksuele vorming in scholen controversiële onderwerpen omvatten zoals anticonceptie en seksuele geaardheid (McKay et al., 1998: 139)? Deze masterproef zal echter ingaan op een vraag gesteld door Sensoa vzw, het Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid. De aanleiding tot dit onderzoek voor Sensoa is dat relationele en seksuele vorming (RSV) een onderdeel is van de vakoverschrijdende eindtermen in Vlaanderen. RSV is niet hetzelfde als seksuele voorlichting en omvat dus meer dan louter het geven van informatie. Een definitie van RSV luidt als volgt: “Seksuele en relationele vorming is het leren over de cognitieve, psychologische, sociale en lichamelijke aspecten van seksualiteit. Dit proces start in de vroege kinderjaren en zet zich voort in de puberteit en volwassenheid. Het biedt kinderen en jongeren steun en bescherming in hun seksuele ontwikkeling” (Seksuele vorming, 2013). Om aan de eindtermen te voldoen, doen veel scholen beroep op een extern aanbod van informatie- en vormingsdiensten over relaties en seksualiteit om hen te helpen bij de uitwerking van RSV op school. De websites van deze organisaties zijn daarbij belangrijke bronnen voor de scholen. Voor dit onderzoek zal een inhoudsanalyse gebeuren van enkele websites van organisaties die al dan niet gratis RSV aanbieden aan scholen. De onderzoeksvraag luidt als volgt: “In welke mate voldoet de inhoud van websites van organisaties die een RSV-aanbod hebben in Vlaanderen aan een aantal belangrijke (inter)nationale normatieve kaders met betrekking tot RSV over zwangerschap en reproductie?”.

2. Probleemstelling

Goede RSV is van belang om seksuele problemen te vermijden. In België is er nog maar weinig bekend over de kwaliteit van het aanbod van verschillende organisaties en hoe ze hun aanbod via hun websites bekend maken: er is dus nood aan evaluatieonderzoek. De onderzoeksvraag is tot stand gekomen door een bezorgdheid dat er onvoldoende of zelfs foutieve informatie op de websites van deze organisaties staat die niet voldoet aan de vereisten voor RSV. Dit is mogelijk ingegeven door de ideologische achtergrond van de organisaties in kwestie. Bij het concretiseren van de onderzoeksvraag is besloten om via inhoudsanalyse een aantal websites te vergelijken. Deze vergelijking gebeurt met drie vooropgestelde richtlijnen voor seksuele en relationele opvoeding op vlak van hun inhoud met betrekking tot zwangerschap en reproductie. De drie vooropgestelde richtlijnen bestaan uit volgende inhoudelijke kaders:

1. de eindtermen van het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad, zowel vakgebonden als vakoverschrijdend;
2. the International Technical Guidance on Sexuality Education van de United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO);
3. the Standards for Sexuality Education in Europe van de World Health Organization (WHO).

De elementen die terug te vinden zijn op de geselecteerde websites rond zwangerschap en reproductie zullen vergeleken worden met wat vooropgesteld wordt binnen de drie genoemde kaders. De organisaties worden zo niet rechtstreeks met elkaar vergeleken, maar met drie van hogerhand opgestelde richtlijnen.

De focus op zwangerschap en reproductie in deze masterproef hangt onder andere samen met de leeftijdsgroep waarop wordt toegespitst. Als doelgroep werd er namelijk gekozen voor organisaties die een RSV-aanbod hebben gericht aan de tweede en derde graad van het middelbaar onderwijs, inclusief buitengewoon onderwijs. Daarnaast behelst RSV verschillende onderwerpen, zoals de lichaamsbouw van mannen en vrouwen, persoonlijke ontwikkeling, de bevruchting, gevaren van SOA's enz. Alle facetten van RSV bespreken zou een heel uitgebreide opdracht zijn. Om die reden werd er besloten om te concentreren op slechts één aspect van RSV, namelijk zwangerschap en reproductie.

3. Literatuurstudie

Kinderen en jongeren voorbereiden op de overgang naar volwassenheid is een uitdaging, waarbij menselijke seksualiteit en relaties tot de kern behoren. De literatuurstudie begint bijgevolg met een bespreking van de seksuele en reproductieve gezondheid van jongeren. Eén van de doelstellingen van RSV is om een positieve invloed hierop uit te oefenen. Vervolgens wordt dieper ingegaan op het fenomeen van tienerzwangerschap aan de hand van cijfers en een uiteenzetting over tienerouderschap en de daarmee samenhangende socio-economische positie. De twee volgende hoofdstukken behandelen respectievelijk effectieve en ineffectieve seksuele vorming. Nadien volgt een beschrijving van de rol die scholen opnemen bij het geven van RSV. Aansluitend wordt een korte internationale vergelijking gemaakt van vormen van RSV. Tot slot volgt een uitgebreide beschrijving van de drie normatieve kaders die de basis vormen voor de inhoudsanalyse van de websites.

3.1 Seksuele en reproductieve gezondheid van jongeren

‘Seksueel zijn’ is een belangrijk onderdeel van vele mensenlevens: het kan enerzijds een bron zijn van plezier en comfort, alsook een manier om genegenheid en liefde uit te drukken of een gezin te stichten. Anderzijds kan seksualiteit eveneens betrekking hebben op negatieve zaken, zoals een slechte gezondheid of een ongewenste sociale toestand (UNESCO, 2009a: 5).

De seksuele ontwikkeling van een individu is een proces dat bestaat uit fysieke, psychologische, emotionele, sociale, economische, politieke en culturele dimensies (Lottes, 2002: 83; Parker et al., 2009: 227; UNESCO, 2009a: 2, 5). Dit is eveneens onlosmakelijk verbonden met de ontwikkeling van de identiteit en ontvouwt zich in specifieke sociaal-economische en culturele contexten. De transmissie van culturele waarden van de ene generatie naar de andere vormt een cruciaal onderdeel van socialisatie; dit bevat waarden met betrekking tot gender en seksualiteit (UNESCO, 2009a: 5). De regels die seksueel gedrag bepalen, variëren sterk tussen en binnen verschillende culturen. Bepaalde gedragingen worden gezien als aanvaardbaar en wenselijk, terwijl andere worden beschouwd als onaanvaardbaar. Dit betekent echter niet dat deze gedragingen niet voorkomen, of dat ze moeten worden uitgesloten van discussie binnen de context van seksuele vorming (UNESCO, 2009a: 2).

Avery en Lazdane hebben in 2008 een analyse gemaakt van de status van de reproductieve en seksuele gezondheid bij jongeren in Europa. Uit de bevindingen blijkt dat de volgende zaken sterk variëren over de gehele bestudeerde populatie: de zwangerschapscijfers, de leeftijd bij de eerste seksuele ervaring, het gebruik van anticonceptiemiddelen bij de eerste en laatste geslachtsgemeenschap, de prevalentie van anticonceptie, SOA-cijfers en de kennis over HIV. Ondanks het feit dat de seksuele en reproductieve gezondheid van de meeste Europese jongeren goed is, blijven ze een kwetsbare bevolkingsgroep (Avery & Lazdane, 2008: 58). Een gebrek aan kennis en informatie onder jongeren over reproductie, anticonceptie, SOA's en seksualiteit zijn namelijk een wereldwijd verschijnsel (Donati et al., 2000: 303).

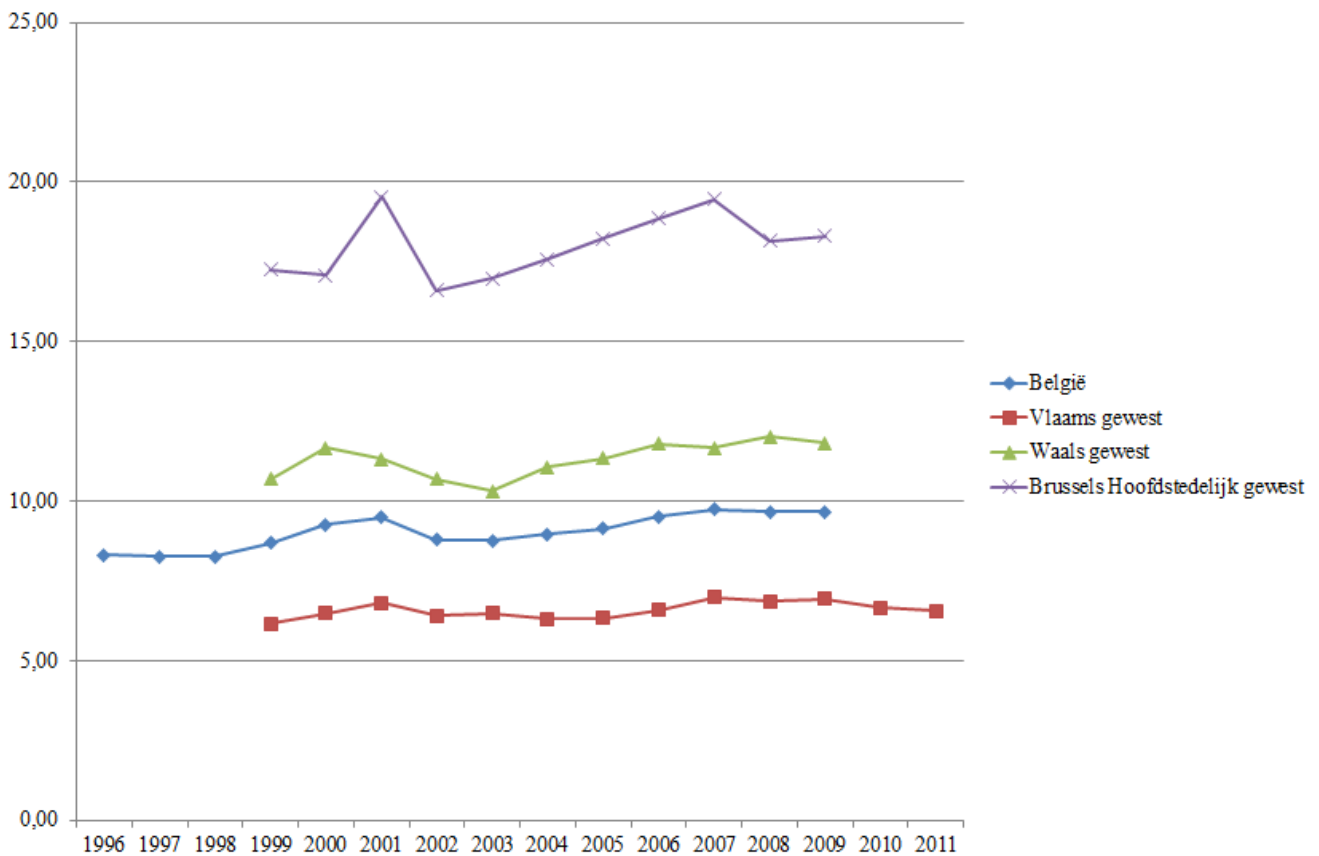
De International Planned Parenthood Federation (IPPF) is de grootste niet-gouvernementele organisatie in Europa die werkt op het gebied van seksuele en reproductieve gezondheid. Deze federatie heeft minimumnormen opgesteld voor seksuele vorming, op basis van een benadering die veilige seks in verband stelt met concepten zoals een positieve ontwikkeling, empowerment en keuze. Zij vertegenwoordigen een verschuiving binnen de traditionele aanpak die zich uitsluitend richt op reproductieve aspecten van seksualiteit bij jongeren en dat seks koppelt aan het nemen van risico's en de preventie van zwangerschap en infecties (Parker et al., 2009: 227). Hun normen komen overeen met de kenmerken van effectieve programma's voor seksuele vorming (zie 3.3 Effectieve seksuele vorming).

3.2 Tienerzwangerschap

Een zwangerschap bij een vrouw jonger dan twintig jaar definiëren Jacquemyn et al. (2001) als een tienerzwangerschap. In dit onderzoek ligt de focus op jongeren van de tweede en derde graad secundair onderwijs, wat betekent dat zij in het algemeen een leeftijd hebben van 14/15 jaar tot en met 17/18 jaar.

3.2.1 Cijfers

Grafiek 1: Tienerzwangerschapscijfers in België en de gewesten van België, 1996-2011

Bron: De Wilde, 2013. Gebaseerd op Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie op basis van bevolkingsregister + rapporten evaluatiecommissie abortuswet 1990 op basis van verplichte registratie door abortuscentra en ziekenhuizen + eigen berekeningen.

Bovenstaande grafiek representeert de zwangerschapscijfers van België en de verschillende gewesten over de tijdsperiode van 1996 tot 2011¹. Het zwangerschapscijfer geeft het aantal zwangerschappen weer per 1000 meisjes in het referentiejaar. Hierbij werd geen rekening gehouden met meerdere geboortes (tweelingen) en/of abortussen per meisje in één jaar. De grafiek toont een licht stijgende tendens van het aantal tienerzwangerschappen, zowel in de verschillende gewesten als in België in z'n geheel. De laatste jaren vindt er een stabilisering plaats van die tendens of zelfs een lichte daling (De Wilde, 2013).

Oudere tieners zijn vaker seksueel actief in vergelijking met tieners van een jongere leeftijd (Dryburgh, 2000: 10). Dit wordt weerspiegeld in veel hogere zwangerschapscijfers op de

¹ Voor de gegevens van 1996, 1997, 2010 en 2011 werden schattingen gedaan op basis van cijfers van Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie (Vlaanderen), l'Office de la Naissance et de l'Enfance (Wallonië) en Observatorium voor gezondheid en welzijn Brussel Hoofdstad (De Wilde, 2013).

leeftijd van 15-19 jaar in vergelijking met 10-14 jaar. In absolute cijfers ligt het aantal tienerzwangerschappen in België bij meisjes tussen 10 en 14 jaar rond de 100 per jaar in de afgelopen 15 jaar. Bij 15- tot 19-jarige meisjes ligt dit cijfer tussen 5000 en 6000 tienerzwangerschappen per jaar (De Wilde, 2013).

Er bestaan enkele beperkingen bij het bestuderen van cijfers over tienerzwangerschappen, doordat bijvoorbeeld data over abortussen lang niet zo volledig zijn als geboortegegevens. Daarnaast zijn gegevens over specifieke leeftijdsgroepen, met name onder de 15 jaar, in veel landen niet onmiddellijk beschikbaar. België is één van de landen waar een nauwkeurige registratie bestaat van de gegevens van abortussen (Avery & Lazdane, 2008: 62). Meer dan 50% van de zwangere adolescente meisjes in België en in andere geïndustrialiseerde landen besluiten geen abortus te doen (Aujoulat et al., 2010: 448).

De algemene trend in Europa over de voorbije 20 jaar is er één van dalende tienerzwangerschapscijfers. Deze daling is waarschijnlijk te wijten aan een combinatie van factoren, zoals het toegenomen belang van een hoog educatieniveau, een betere kennis van en toegang tot anticonceptie, niet meer op een jonge leeftijd moeten trouwen en kinderen krijgen en de invoering van lessen over seksualiteit op school (Avery & Lazdane, 2008: 62).

Een voorbeeld van een land waarin het fenomeen van tienerzwangerschap uitgebreid bestudeerd wordt, is de Verenigde Staten. De Verenigde Staten heeft één van de hoogste cijfers van tienerzwangerschap in de geïndustrialiseerde wereld (Bennett & Aseffi, 2005: 72; Christopher & Roosa, 1990: 72; Kirby, 1999: 91; Kirby et al., 2007: 206; Kirby et al., 1994: 339; Kohler et al., 2008: 344; Lottes, 2002: 79; Nicoletti, 2004: 155; Nitz, 1999: 457). Deze cijfers liggen veel hoger dan in andere westelijke naties die grote gelijkenissen vertonen in levensstandaard, ontwikkelingsniveau en regeringsvorm. De niveaus van seksuele activiteit zijn echter wel vergelijkbaar. Het verschil kan worden toegeschreven aan een onregelmatig en inefficiënt gebruik van anticonceptie door Amerikaanse jongeren (Christopher & Roosa, 1990: 72). Andere factoren die karakteristiek zijn voor de Verenigde Staten en die een belangrijke invloed uitoefenen op tienerzwangerschapscijfers zijn beperkende ideeën over seksualiteit bij tieners, gebrek aan openheid en discussie over anticonceptie en seksuele verantwoordelijkheid, hoge niveaus van armoede en ongelijke verdeling van rijkdom en inkomens, hoog belang van religie, lage beschikbaarheid van anticonceptiemiddelen en diensten voor seksuele vorming en gezinsplanning en tot slot hoge kost voor deze diensten (Lottes, 2002: 79; Nicoletti, 2004: 155).

3.2.2 Tienerouderschap en socio-economische positie

Resultaten van internationaal onderzoek met betrekking tot de socio-economische positie van tienerouders tonen aan dat er een associatie bestaat tussen tienerouderschap en een zwakke socio-economische positie (Robson & Berthoud, 2003: 451; De Wilde, 2009: 19; Fergusson & Woodward, 1999: 479-480; Kirby, 1999: 91-92). Een centrale vraag hierbij is wat de voornaamste oorzaak is van deze socio-economische problemen: het vroege ouderschap of de voorgaande levensgeschiedenis? De literatuur vermeldt een drietal visies, namelijk de selectietheorie, de causatietheorie en de visie die tienerouderschap opvat als een uitdaging (De Wilde, 2009: 19).

Tienerouderschap wordt vaak gelinkt aan ‘crisis’, omdat het afwijkt van wat maatschappelijk gezien wordt als normaal. Wanneer men op een selectietheoretische manier kijkt naar tienerouderschap, wordt die crisis beschouwd als een gevolg van het vroege ouderschap. Deze visie stelt dat tienerouderschap negatieve gevolgen heeft voor zowel de tiener als het kind (De Wilde, 2009: 19). Ook al is het sociale stigma op zwangerschap buiten het huwelijk afgenomen, risico's op ernstige gezondheidsproblemen bij baby's van tienermoeders blijven bestaan (Dryburgh, 2000: 9). Kinderen van tieners hebben meer kans op een laag geboortegewicht en de bijbehorende gezondheidsproblemen (Dryburgh, 2000: 9; Shaw et al., 2006: 2528-2529). Daarnaast hebben zij meestal meer cognitieve en gedragsproblemen op schoolgaande leeftijd, een minder stimulerende woonomgeving, slechtere schoolresultaten en een hogere kans om zwanger te worden wanneer ze zelf een tiener zijn (Nitz, 1999: 457; Shaw et al., 2006: 2529). Zwangere tieners lopen zelf ook een groter risico op gezondheidsproblemen, met inbegrip van bijvoorbeeld bloedarmoede, hypertensie, nierziekten, stuipen en depressie. Ook brengen jongeren die onbeschermd seks hebben de eigen gezondheid in gevaar door een verhoogd risico om een SOA op te lopen (Dryburgh, 2000: 9). Het fenomeen van tienerzwangerschap is eveneens een belangrijk sociaal en economisch probleem met gevolgen voor zowel de adolescente moeders, hun kinderen en andere familieleden (Aujoulat et al., 2010: 448; Dryburgh, 2000: 9; Nitz, 1999: 457; Roosa & Christopher, 1990: 367). Zwanger zijn en een kind krijgen kan problemen opleveren om onderwijs te volgen. Dit heeft een nefast gevolg op de werkgelegenheidsvooruitzichten van deze jonge vrouwen, aangezien steeds hogere opleidingsniveaus vereist zijn op de arbeidsmarkt. Veel tienermoeders zijn daarenboven single en missen dus een partner om bij te dragen aan het inkomen van het huishouden (Aujoulat et al., 2010: 448; Dryburgh, 2000: 9;

Kirby et al., 1994: 340; Nitz, 1999: 457). Dit zorgt ervoor dat zij vaak in armoede moeten leven (Nitz, 1999: 457).

Een andere visie op de negatieve aspecten die voorkomen bij tienerouderschap, is dat deze het gevolg zijn van eerdere problemen. De problemen waarmee tienerouders te maken krijgen, hebben binnen dit perspectief nauwelijks met het tienerouderschap zelf te maken. Een aantal voorbeelden hiervan zijn armoede, (seksuele) mishandeling, lage opleiding van de ouders, moeder van het tienermeisje is vaak alleenstaand enz. Momenteel wordt een combinatie van het selectie- en causatieperspectief als vertrekpunt gebruikt door de meeste toonaangevende onderzoekers. Het causatieperspectief weegt hier wel het sterkste door (De Wilde, 2009: 20). Er zijn vaak problemen verbonden aan tienerouderschap, maar wanneer dit het eerste echte obstakel is dat een meisje en haar familie moet nemen, zullen de gevolgen minder zwaar doorwegen dan bij een meisje dat reeds sociale en economische problemen ondervond (De Wilde, 2009: 20; Shaw et al., 2006: 2528).

De derde visie stelt dat er te weinig klemtoon ligt op tienerouders die geen opmerkelijke moeilijkheden ondervinden. Het crisis-denken is een onterechte problematisering van tienerouderschap volgens deze auteurs. Positieve effecten op de ontwikkeling van meisjes komen amper aan bod (Breheny & Stephens, 2006: 113; De Wilde, 2009: 20). Een voorbeeld van zo'n positief effect is dat een kind verantwoordelijkheid met zich meebrengt waardoor vele meisjes hun levensstijl omgooien wanneer ze ouder worden (De Wilde, 2009: 20; Smithbattle, 2007: 350). De link tussen tienerouderschap en problemen zou volgens onderzoekers werken als een 'self-fulfilling prophecy': wanneer dit idee heerst binnen de samenleving, zal dit een effect hebben op het tienermeisje (De Wilde, 2009: 20). Tienerouderschap moet volgens deze visie eerder als een uitdaging dan als een crisis worden aanschouwd, zowel voor het tienermeisje, haar omgeving als de samenleving (Breheny & Stephens, 2006: 113; De Wilde, 2009: 20).

3.3 Effectieve seksuele vorming

Jongeren moeten zodanig geïnformeerd worden dat zij de kennis en vaardigheden hebben om verantwoorde beslissingen te nemen over seksualiteit, relaties, SOA's enz. (Bearinger et al., 2007: 1220; UNESCO, 2009a: iii). Veel jonge mensen naderen immers de volwassenheid met conflicterende en verwarrende berichten over seksualiteit en gender. Dit wordt vaak verergerd

door verlegenheid, stilte en afkeuring van open discussie over seksuele zaken door volwassenen, inclusief ouders en leerkrachten, net op het moment wanneer dit het meest nodig is (UNESCO, 2009a: 2). Om jongeren op een comfortabele manier deel te laten nemen aan activiteiten rond seksuele vorming moeten ze zich veilig voelen. Het is daarom essentieel om een beschermende en activerende omgeving te creëren. Dit omvat onder andere het volgen van een aantal regels tijdens het onderwijzen van seksuele vorming. Enkele voorbeelden hiervan zijn: het vermijden van spot en vernederende commentaren, het beantwoorden van informatieve vragen van jongeren, alle vragen als legitiem erkennen, niemand onderbreken, de mening van anderen respecteren en alles in vertrouwen kunnen vertellen. Verder is een schoolbeleid noodzakelijk waarbij geen discriminatie wordt getolereerd op basis van seksuele voorkeur of gender (UNESCO, 2009a: 11).

Effectieve programma's van seksuele vorming hebben gemeenschappelijke kenmerken en doelstellingen. Onderstaande lijst vormt een integratie van kenmerken op basis van verschillende bronnen:

1. De focus ligt op het verminderen van seksueel gedrag dat kan leiden tot een ongewenste zwangerschap of een SOA-infectie (Harris & Allgood, 2009: 1316; McKay, 2000: 133; Nicoletti, 2004: 155).
2. De vorming is gebaseerd op theoretische benaderingen waarvan is aangetoond dat deze invloed hebben op iemands houding tegenover de gezondheid. Hierbij moeten elementen die de seksuele identiteit beïnvloeden kunnen geïdentificeerd worden (Harris & Allgood, 2009: 1316; Nicoletti, 2004: 155).
3. De vorming moet een duidelijke boodschap leveren over het gebruik van condooms en andere vormen van anticonceptie of onthouding van seksuele activiteit. Dit blijkt één van de belangrijkste kenmerken te zijn die effectieve van ineffectieve vormingen onderscheidt (Harris & Allgood, 2009: 1316; Kirby, 2007: 132; McKay, 2000: 133; Nicoletti, 2004: 155; UNESCO, 2009a: 20). Effectieve vormingen geven accurate informatie over deze middelen, zowel over het gebruik als over de effectiviteit ervan. De seksuele vorming helpt jongeren om hun houding ten opzichte van condooms en anticonceptie te verkennen. Zo kunnen ze belemmeringen ondervinden bij het gebruik ervan, zoals moeilijkheden bij het aankopen van condooms, mogelijke verlegenheid wanneer de partner vraagt om een condoom te gebruiken, moeilijkheden bij het aanbrenge van een condoom enz. Tijdens seksuele vorming bespreken leerkrachten methoden om deze belemmeringen te overwinnen (UNESCO, 2009a: 21).

4. Effectieve programma's geven eenvoudige, nauwkeurige informatie over de risico's van seksuele activiteit bij tieners en over beschermend seksueel gedrag (Bearinger et al., 2007: 1220; Harris & Allgood, 2009: 1316; Kirby, 2007: 133; McKay, 2000: 133; Nicoletti, 2004: 155; UNESCO, 2009a: 19). Een doelstelling is dat jongeren het risico op het oplopen van HIV of andere SOA's kunnen voorkomen door geslachtsgemeenschap te vermijden. Als ze wel geslachtsgemeenschap hebben en het risico op SOA's en zwangerschap willen verminderen, zouden ze het volgende moeten doen: condooms correct en consequent gebruiken, het aantal seksuele partners beperken, monogame relaties aangaan, zich laten testen op SOA's (en zich laten behandelen indien nodig) en zich laten vaccineren tegen SOA's indien er vaccinaties bestaan (UNESCO, 2009a: 19).
5. De programma's moeten sociale druk behandelen; dit kan namelijk een invloed uitoefenen op seksueel gedrag (Nicoletti, 2004: 155; UNESCO, 2009a: 20). Verder zijn discussies over misvattingen en over grenzen aan verleiding noodzakelijk (Harris & Allgood, 2009: 1316).
6. Tijdens de vorming moeten voorbeelden gegeven worden van manieren om te communiceren, onderhandelen en weigeren. Deze vaardigheden worden aangeleerd door ze in de praktijk toe te passen (Harris & Allgood, 2009: 1316; Nicoletti, 2004: 156; UNESCO, 2009a: 20).
7. De leerkrachten die de vorming geven, gebruiken onderwijsmethoden die ontworpen zijn om studenten te laten participeren. Zij stimuleren de studenten om de informatie die ze ontvangen te personaliseren (Kirby, 2007: 134; Nicoletti, 2004: 156; UNESCO, 2009a: 21). Dikwijls gebruiken leerkrachten spelletjes, rollenspel, schriftelijke oefeningen, video's en kleine groepsdiscussies om het personaliseren van de materie te vergemakkelijken (Harris & Allgood, 2009: 1316; Kirby, 2007: 134).
8. Een duidelijke formulering van de doelstellingen is noodzakelijk bij het bepalen van de inhoud van het curriculum, de aanpak en de activiteiten (UNESCO, 2009a: 19). Effectieve programma's gebruiken daarvoor materialen die geschikt zijn voor de leeftijd, de seksuele ervaring en de jeugdcultuur van jongeren (Harris & Allgood, 2009: 1316; Kirby, 2007: 134; McKay, 2000: 133; Nicoletti, 2004: 156).
9. Er moet voldoende tijd besteed worden aan seksuele vorming: dit wil zeggen meer dan een paar uren (Harris & Allgood, 2009: 1316; Nicoletti, 2004: 156). In het algemeen hebben lesprogramma's over een korte termijn geen meetbare impact op het gedrag van jongeren (Nicoletti, 2004: 156).

10. Voor het geven van seksuele vorming moeten leerkrachten of professionals geselecteerd worden die geloven in het programma en die de jongeren kunnen voorzien van een adequate opleiding (Harris & Allgood, 2009: 1316; Kirby, 2007: 135; Nicoletti, 2004: 156).
11. Het wordt aangeraden om deskundigen in onderzoek naar menselijke seksualiteit, gedragsverandering en verwante pedagogische theorieën te betrekken bij het opstellen van een curriculum. Net zoals bij wiskunde, natuurwetenschappen, talen enz. bestaat er een grote hoeveelheid onderzoek en kennis over de menselijke seksualiteit (Kirby, 2007: 130, 132; UNESCO, 2009a: 18).
12. De leeftijdsgroep die de vorming krijgt, is van cruciaal belang voor de inhoud van de programma's (McKay, 2000: 133; UNESCO, 2009a: 6). Hoewel er een aanzienlijke gemeenschappelijkheid heerst onder jonge mensen in termen van hun behoeften inzake seksualiteit, zijn er ook veel discrepanties. Verschillende leeftijdsgroepen hebben andere kennis, houding en vaardigheden en het is de taak van effectieve seksuele vorming om hierop in te spelen (UNESCO, 2009a: 18). Programma's voor jonge adolescenten moeten meer toegespitst worden op het uitstellen van geslachtsgemeenschap, terwijl programma's voor oudere jongeren meer moeten gefocust zijn op informatie over condooms en andere anticonceptiemiddelen (Kirby, 2007: 133; Kirby et al., 1994: 359; McKay, 2000: 133).
13. Het is nuttig om programma's eerst te testen bij een groep jongeren uit de doelgroep. Uit de verkregen feedback leert men of de RSV voldoet aan hun behoeften. Ieder onderdeel van het programma kan zo nog aangepast worden indien nodig, voorafgaand aan de formele implementatie (Kirby, 2007: 132; UNESCO, 2009a: 19).

Onderzoek heeft aangetoond dat wanneer programma's bovenstaande kenmerken delen, dit kan bijdragen tot het volgende: onthouden of vertragen van de start van seksuele betrekkingen, vermindering van de frequentie van onbeschermd seksuele activiteit, vermindering van het aantal seksuele partners en meer gebruikmaken van bescherming tegen ongewenste zwangerschap en SOA's tijdens de geslachtsgemeenschap (Kirby & Coyle, 1997: 415; UNESCO, 2009a: 2-3; Weaver et al., 2005: 182).

Effectieve programma's willen een aantal doelstellingen bereiken. Ten eerste moet de hoeveelheid verkeerde informatie verminderd worden. Een verhoging van de juiste kennis staat centraal in het verduidelijken en versterken van positieve waarden en attitudes (UNESCO, 2009a: 2). Ten tweede vergroten de vaardigheden van jongeren om weloverwogen

beslissingen te nemen en daarnaar te handelen (Kirby & Coyle, 1997: 419; UNESCO, 2009a: 3). De derde doelstelling van effectieve programma's bestaat erin om de percepties van jongeren over 'peergroepen' en sociale normen te verbeteren. Tot slot moet er meer communicatie plaatsvinden met ouders of andere vertrouwde volwassenen. Ontwerpers van programma's voor seksuele vorming, onderzoekers en vakmensen hebben soms een verschillende mening over het relatieve belang dat zij hechten aan iedere doelstelling en de algehele focus. Voor pedagogen neigt seksuele opvoeding een onderdeel te zijn van een bredere activiteit waarin steeds meer kennis zowel gewaardeerd wordt als een goed resultaat, maar ook gewaardeerd wordt als een eerste stap naar veiliger gedrag. Voor professionals van de volksgezondheid ligt de nadruk eerder op het geven van prioriteit aan het verminderen van seksueel risicogedrag (UNESCO, 2009a: 3).

3.4 Ineffectieve seksuele vorming

Ondanks de duidelijke behoefte aan effectieve seksuele vorming op scholen, is dit in de meeste landen nog niet beschikbaar. Hier bestaan verschillende redenen voor, met inbegrip van misverstanden over de aard, het doel en de gevolgen van seksuele vorming (UNESCO, 2009a: 8). Vaak zijn leerkrachten en onderwijspersoneel niet overtuigd van de noodzaak om seksuele vorming te geven of zijn ze terughoudend als gevolg van een gebrek aan vertrouwen en vaardigheden om dit te doen (Ahlberg et al., 2001: 27; UNESCO, 2009a: 8). De persoonlijke of professionele waarden van leerkrachten kunnen in conflict zijn met de onderwerpen die ze moeten doceren of ze hebben geen duidelijke aanwijzingen gekregen over wat ze de jongeren moeten aanleren en hoe ze dit moeten doen. Een voorbeeld van een algemene zorg die geuit wordt over de invoering van of de bevordering van seksuele vorming is dat dit de 'onschuld' van kinderen en jongeren zou ontnemen. UNESCO stelt dat de jeugd er echter voordeel uit haalt om in een zorgvuldig gefaseerd proces de juiste informatie te verkrijgen die wetenschappelijk accuraat is, die gepast is voor hun leeftijd en waar geen oordeel in schuilt. Wanneer dit niet wordt gegeven op school, zullen kinderen en jongeren vaak tegenstrijdige en verkeerde informatie ontvangen van hun leeftijdsgenoten, de media, ouders, leerkrachten of andere bronnen (UNESCO, 2009a: 8). Ze weten niet hoe ze moeten omgaan met conflicterende waarden over gender, gendergelijkheid en seksualiteit.

Bovendien zijn ouders vaak terughoudend om deel te nemen in de discussie over seksuele zaken met hun kinderen vanwege culturele normen, eigen onwetendheid of ongemak (UNESCO, 2009a: 5). Seksuele vorming van een goede kwaliteit zou dit in balans moeten

brengen door het verstrekken van correcte informatie en de nadruk te leggen op waarden en relaties (UNESCO, 2009a: 8).

Een ander misverstand is dat seksuele vorming zou leiden tot seks op een jongere leeftijd. Onderzoek van over de hele wereld geeft duidelijk aan dat seksuele vorming zelden tot nooit tot een vroege seksuele inwijding leidt (Franklin et al., 1997: 560; Kirby & Coyle, 1997: 415; Kohler et al., 2008: 344; McKay, 2000: 132, 134; UNESCO, 2009a: 8; Weaver et al., 2005: 182; Zelnik & Kim, 1982: 117). Op basis van de methodologie van de geraadpleegde bronnen valt af te leiden dat deze causale link betrouwbaar is. Twee artikels beschrijven studies die de stelling bewezen hebben en waarvoor grote steekproeven e.d. zijn gebruikt (Kohler et al., 2008; Zelnik & Kim, 1982). De overige artikels baseerden zich op ander onderzoek (Franklin et al., 1997; Kirby & Coyle, 1997; McKay, 2000; Weaver et al., 2005), waarbij Kirby en Coyle (1997) 35 studies geanalyseerd hebben. Zij vermelden dat deze studies hun beperkingen hebben, maar in het algemeen bevestigen zij bovenstaande stelling (Kirby & Coyle, 1997). Kirby en UNESCO geven aan dat seksuele vorming ervoor kan zorgen dat jongeren pas op een oudere leeftijd seksueel gedrag vertonen en dit op een meer verantwoordelijke manier (Kirby et al., 1997: 100; UNESCO, 2009a: 8). Het komt eveneens voor dat seksuele vorming geen waarneembaar effect heeft op seksueel gedrag (UNESCO, 2009a: 8). Het is echter onduidelijk waarop zij deze stellingen baseren.

Programma's die enkel onthouding voorstellen aan jongeren worden soms voorgesteld als dé oplossing voor tienerzwangerschap en SOA-infecties. Uitstellen van het eerste seksuele contact kan een effectieve manier zijn voor jongeren om ongewenste zwangerschap en SOA-infecties te voorkomen. Seksuele vorming zou jongeren relevante en feitelijke informatie moeten geven over de voordelen van het uitstellen van de eerste geslachtsgemeenschap. Ook moet er geholpen worden bij het opbouwen van communicatie- en gedragsvaardigheden om de beslissing om geen geslachtsgemeenschap te hebben vol te houden (McKay, 2000: 132). Uit verschillende onderzoeken blijkt echter dat programma's van seksuele vorming die alleen maar onthouding ter sprake brengen, niet effectief zijn (Denny & Young, 2006: 414; Kirby & Coyle, 1997: 418; Kohler et al., 2008: 344, 349; McKay, 2000: 132-133; Weaver et al., 2005: 171). Iedereen die seksuele vorming geeft, heeft de plicht om te voldoen aan de noden van alle studenten, met inbegrip van diegenen die ervoor kiezen om seksueel actief te zijn. Programma's die enkel onthouding voorstellen schieten dus tekort, omdat deze niet de mogelijkheid bieden om de nodige informatie en vaardigheden te leren aan seksueel actieve jongeren (Kirby, 2002: 29; Kirby & Coyle, 1997: 419; McKay, 2000: 132-133). Wanneer

onthouding wordt besproken binnen een breder curriculum dat eveneens focust op anticonceptie en veilige seks, kan dit er wel toe leiden dat jongeren die nog geen seksueel contact hebben gehad hun eerste geslachtsgemeenschap gaan uitstellen (Franklin et al., 1997: 560-561). Onderzoek van Kohler et al. (2008) en Bennett en Assefi (2005) toont aan dat jongeren die uitgebreide seksuele vorming hebben gekregen een aanzienlijk lagere kans hebben om een tienerzwangerschap mee te maken. Dit kan worden toegeschreven aan een toegenomen gebruik van anticonceptiemiddelen, en in mindere mate aan een verminderde seksuele activiteit (Bennett & Aseffi, 2005: 72-73, 80; Constantine, 2008: 324; Kohler et al., 2008: 344).

3.5 Rol van scholen

In de meeste landen brengen jongeren een relatief grote hoeveelheid tijd door op school. Praktisch betekent dit dat scholen grote aantallen jonge mensen met verschillende achtergronden bereiken op een duurzame manier (UNESCO, 2009a: 6). Het primaire doel van seksuele gezondheidspromotie is de overdracht van kennis, vaardigheden en waarden aan jongeren om verantwoordelijke beslissingen te nemen over hun seksuele en sociale relaties (Kirby & Coyle, 1997: 419; UNESCO, 2009a: 3, 6). Dit is de verantwoordelijkheid van de gehele school, en komt niet alleen tot uiting in het onderwijs, maar ook in de schoolregels, praktijken, het curriculum en onderwijsmateriaal (UNESCO, 2009a: 3, 6). Schoolautoriteiten hebben de macht om vele aspecten van de leeromgeving te reguleren om deze beschermend en ondersteunend te maken. In veel landen heeft de meerderheid van de jongeren hun eerste seksuele ervaring wanneer ze nog naar school gaan, waardoor de instelling nog belangrijker wordt als een plaats waar men de kans moet grijpen om vorming te geven over seksuele en reproductieve gezondheid. Scholen kunnen zo fungeren als centra voor sociale ondersteuning en als vertrouwde instellingen die jongeren, ouders, families enz. in contact kunnen brengen met andere diensten, zoals de gezondheidszorg. Vorming in scholen kan echter enkel effectief zijn wanneer de bescherming en het welzijn van zowel leerlingen als het personeel gewaarborgd wordt (UNESCO, 2009a: 6).

Er bestaan enkele criteria waaraan de aanpak van RSV op school moet voldoen om succesvol te zijn. Ten eerste is een brede invulling van het RSV-beleid op school noodzakelijk. Vaak zijn het dezelfde thema's die over verschillende jaren behandeld worden, wat geen positieve invloed heeft op de interesse en motivatie van leerlingen. Zowel informatie rond technische

en biologische aspecten als relaties en gevoelens dient voldoende aan bod te komen (Vlaamse Scholierenkoepel, 2010).

Ten tweede houdt goede RSV rekening met de verschillende kenmerken van leerlingen op school. Aandacht voor alle doelgroepen is belangrijk, waarin een grote diversiteit kan heersen qua leeftijd, studiekeuze, sociaal-culturele achtergrond enz. Participatie is hierbij de sleutel tot succes: zowel directieleden, leerkrachten, leerlingenbegeleiders, leerlingen als ouders zouden betrokken moeten worden bij het vormgeven van het RSV-beleid. Ouders kunnen dan aangeven wat ze van het schoolteam verwachten en leerlingen krijgen zo de kans om bestaande initiatieven te evalueren. Sommige jongeren dreigen namelijk uit de boot te vallen bij de behandelde thema's van een RSV-beleid. Het is essentieel voor een school om richtlijnen op te stellen voor enkele bijzondere situaties, bijvoorbeeld jongeren met HIV, slachtoffers van seksueel misbruik, transgenderjongeren, tienermoeders of -vaders, holebi-jongeren enz. De schoolomgeving heeft een belangrijke rol om dergelijke kwetsbare groepen te beschermen (Vlaamse Scholierenkoepel, 2010).

Ten derde moet RSV een opdracht zijn voor iedere leerkracht. Als er slechts sporadisch rond RSV gewerkt wordt in een school, ervaren leerlingen dit als iets 'vrijblijvend': ze krijgen zo geen houvast en moeten zelf op zoek gaan naar de rode draad. Het is noodzakelijk dat een school duidelijk weergeeft welke aspecten van RSV in welke jaren aan bod moeten komen. Bij het opstellen van deze leerlijn is het de bedoeling dat zoveel mogelijk leerkrachten betrokken worden (Vlaamse Scholierenkoepel, 2010). Een factor die hierbij het verschil maakt, is leiderschap. Educatief leiderschap verzoekt leerkrachten om kinderen en jongeren op weg te helpen naar een beter begrip van seksualiteit door ontdekking, leren en groei te leiden. In een context van onzekerheid of conflict, kan de capaciteit om te leiden onder docenten het verschil maken tussen succesvolle vormingsprogramma's en diegenen die falen (UNESCO, 2009a: 10-11). Persoonlijk engagement en betrokkenheid van leerkrachten is hierbij noodzakelijk. Om de doelstellingen van het onderwijs te bereiken zijn niet enkel de leerresultaten van de jongeren belangrijk, maar ook de kwaliteit van de relatie die de jongeren met hun leerkrachten hebben (Vlaamse Onderwijsraad, 2007: 4).

Tot slot is een duidelijk kader voor regels en afspraken in iedere school aan te raden (Vlaamse Scholierenkoepel, 2010). De gevoelige en soms controversiële aard van seksuele opvoeding zorgt ervoor dat het belangrijk is dat de wetten en het beleid ondersteunend zijn. Dit toont aan dat seksuele vorming een kwestie is van institutioneel beleid en geen persoonlijke keuze van individuen. Seksuele opvoeding geven binnen de richtlijnen van het beleid biedt verschillende voordelen. Het vormt een institutionele basis voor de uitvoering van de

onderwijsprogramma's met betrekking tot seksualiteit, waarbij gevoeligheden geanticipeerd worden. Verder legt het beleid een set van normen voor inzake vertrouwelijkheid en passend gedrag (UNESCO, 2009a: 11). Het kader geeft zowel relaties tussen leerlingen onderling vorm als relaties tussen leerlingen en leerkrachten (Vlaamse Scholierenkoepel, 2010). Tot slot worden de verantwoordelijke docenten beschermd en ondersteund wanneer zij seksuele vorming bieden (UNESCO, 2009a: 11).

3.6 Internationale vergelijking van vormen van RSV

Verschillende landen signaleren steeds meer het belang om jongeren te voorzien van kennis en vaardigheden om verantwoordelijke keuzes te maken in hun leven, vooral in een context waarbij er een grotere blootstelling is aan seksueel expliciet materiaal via het internet en andere media (Parket et al., 2009: 227; UNESCO, 2009a: 2). Dit hoofdstuk biedt een overzicht van hoe RSV wordt gegeven in Amerika en Europa. In hoofdstuk 3.2 "Tienerzwangerschap" komt duidelijk naar voor dat de Verenigde Staten kampt met hoge tienerzwangerschapscijfers. Daarom is het interessant om na te gaan hoe het beleid daar vorm geeft aan RSV. Nadien volgt een korte uiteenzetting over Europa, waarbij de focus ligt op België.

3.6.1 Amerika

Tot nu toe omvat zowel het lokale, provinciale als nationale onderwijsbeleid in de Verenigde Staten een lappendeken van mandaten, beperkte financiering, nalatigheden en compromissen, die vaak op gespannen voet staan met verschillende beleidsniveaus. Dit heeft tot gevolg dat de seksuele vorming die de meeste studenten krijgen gefragmenteerd en onvolledig is en vaak gebaseerd is op ineffectieve benaderingen en leerplannen. Deze situatie is te vermijden in een tijd van groeiende tienerzwangerschapscijfers en epidemieën van SOA's onder Amerikaanse jongeren. Deze chaos in het beleid vloeit voornamelijk voort uit politieke en morele debatten over de geschiktheid van zogenaamde 'uitgebreide' seksuele vorming versus onderwijs waar alleen onthouding aan bod komt (Constantine, 2008: 324).

Vorming over onthouding wordt in de Verenigde Staten als volgt gedefinieerd: de voordelen van onthouding aanleren op sociaal, psychologisch en gezondheidsgebied, evenals de mogelijke schadelijke gevolgen van seksuele activiteit buiten de context van het huwelijk

(Thomas, 2000: 5). De programma's moeten pleiten voor een wederzijds trouwe, monogame relatie in het kader van het huwelijk als de standaard van menselijke seksuele activiteit (Denny & Young, 2006: 414; Thomas, 2000: 5). Verder moeten ze vaardigheden aanleren om seksuele voorstellen af te wijzen en jongeren informeren dat alcohol- en drugsgebruik kan leiden tot kwetsbaarheid voor dergelijke voorstellen (Thomas, 2000: 5).

Programma's over onthouding leren enkel dat geslachtsgemeenschap moet worden uitgesteld tot het huwelijk en de discussie over anticonceptiemiddelen limiteert zich meestal tot een beperkte bespreking over de ineffectiviteit ervan (Kirby & Coyle, 1997: 418; Kohler et al., 2008: 345). Het concept van onthouding omvat zowel primaire onthouding, geen geslachtsgemeenschap door een individu die het nooit ervaren heeft, en secundaire onthouding of stopzetting van seksuele omgang bij diegenen die al seksueel ervaren zijn (Thomas, 2000: 5). Uitgebreide seksuele vorming daarentegen omvat de boodschap van onthouding, maar geeft ook informatie over anticonceptiemiddelen om zwangerschap te vermijden en informatie over condooms om SOA's te voorkomen (Kirby & Coyle, 1997: 419; Kohler et al., 2008: 345).

Een voorbeeld van een dergelijk onthoudingsprogramma is 'Postponing Sexual Involvement'. Eind jaren '90 was dit waarschijnlijk het meest gegeven curriculum van zijn soort op middelbare scholen in Amerika. Het is niet lang, neemt weinig tijd in beslag in de klas en heeft een grote aantrekkingskracht op ouders en scholen, aangezien de focus op het uitstellen van seksuele activiteiten ligt. Er zijn echter verschillende vragen gesteld over de kwaliteit van deze vorming. Wordt er bijvoorbeeld genoeg praktijk gegeven om de vaardigheden aan te leren die de vorming vooropstelt? Is het curriculum niet wat te kort? Zijn de gebruikte dia's en video's geschikt voor de jongeren (Kirby et al., 1997: 100)? De studie van Kirby et al. (1997) heeft aangetoond dat deze vorming geen significant effect heeft op het seksueel gedrag van jongeren (Kirby et al., 1997: 100, 108).

De voorstanders van seksuele onthouding vóór het huwelijk negeren een aantal factoren op het gebied van seksuele praktijken in de ontwikkelde wereld. Bijvoorbeeld, in de 20ste eeuw is de leeftijd waarop jongeren de puberteit bereiken, gedaald. Tijdens de tweede helft van de 20ste eeuw hadden mannen en vrouwen steeds op een jongere leeftijd voor de eerste keer seks en verhoogde de leeftijd waarop mensen trouwden. Hierdoor is de kloof tussen de leeftijd waarop men een vaste en langdurige relatie aangaat en de leeftijd van fysieke seksuele volwassenheid groter geworden. Een liberaal beleid 'promoot' niet noodzakelijkerwijs

seksuele activiteiten, maar kan jongeren beter voorzien van vaardigheden om de seksuele gezondheid te ondersteunen (Weaver et al., 2005: 171-172). De analyse van Weaver et al. (2005) suggereert dat de reproductieve en seksuele gezondheid van jongeren het best beschermd wordt door seks tussen jonge mensen te erkennen, te accepteren en hierover informatie mee te geven in plaats van seks te verbieden in alle contexten buiten het huwelijk (Weaver et al., 2005: 171).

3.6.2 Europa en België

De inhoud van seksuele vorming varieert sterk binnen en tussen landen. Het is moeilijk om een duidelijk beeld te krijgen van wat de vorming in elk land concreet inhoudt. De integratie van seksuele vorming in alle vakken op school is een zeldzaam fenomeen in Europese landen (Parker et al., 2009: 239-240). In veel landen is seksuele vorming voorbehouden voor de biologielessen, wat getuigt van een nadruk op gezondheidsgerelateerde aspecten van het onderwerp en een zwakkere of zelfs geen focus op persoonlijke relaties (Parker et al., 2009: 240; Weaver et al., 2005: 173). Door sterker de nadruk te leggen op relaties gaat de inhoud verder dan een eenvoudige weergave van biologische feiten. Zo komen ook psychosociale aspecten van seksualiteit aan bod. Onderzoek toont aan dat jongeren hier nood aan hebben en dat ze kritisch staan tegenover een te sterke focus op biologische en fysieke aspecten van seksuele vorming (Parker et al., 2009: 240).

De methoden voor het onderwijzen van seksuele opvoeding variëren eveneens sterk van land tot land. Dit gaat van onderwijs in traditionele, formele klaslokalen tot het zogenaamde 'peer education' (Parker et al., 2009: 240). Deze term wordt gebruikt voor het beschrijven van een aantal initiatieven waarbij jonge mensen uit een vergelijkbare leeftijdsgroep, achtergrond, cultuur en/of met een soortgelijke sociale status elkaar informeren over gezondheidsbevorderende thema's. Het is een vorm van gezondheidszorg om gezondheidsbevorderend gedrag te stimuleren onder 'peers' (GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, 2013). Terwijl een traditionele didactische benadering van onderwijs rond seksualiteit het meest voorkomend blijft, tonen studies aan dat leerlingen de voorkeur geven aan een meer interactieve benadering. De gebruikte materialen hiervoor zijn divers: visuele hulpmiddelen, het theater, het internet enz. Het internet wordt steeds meer gebruikt voor educatieve doeleinden (Parker et al., 2009: 240).

Wat België betreft, zijn de publieke houdingen ten opzichte van seks en seksuele vorming in het onderwijs de laatste jaren meer liberaal geworden. De traditie bestaat om sommige gouvernementele verantwoordelijkheden uit te besteden aan maatschappelijke organisaties, met inbegrip van seksuele vorming. Dit heeft geleid tot verschillende benaderingen en regelgeving met betrekking tot seksuele gezondheidspromotie in de verschillende gemeenschappen in België. In Vlaanderen werd seksuele vorming in 2000 opgenomen in de doelstellingen van de scholen, met inbegrip van diepgaande ondersteuning bij de ontwikkeling van het emotionele en fysieke bewustzijn van jongeren. In de Franse en Duitstalige Gemeenschap wordt seksuele vorming geïmplementeerd door de centra voor gezinsplanning. Het beheer van deze centra gebeurt door het Franstalige lid van IPPF European Network, namelijk Fédération Laïque des Centres de Planning Familial (FLCPF). De FLCPF is een ondersteunend secretariaat dat vorming geeft aan de centra, maar deze centra geen te behalen doelstellingen kan opleggen. Seksuele vorming wordt zowel in als buiten scholen voornamelijk gegeven door professionals van centra voor gezinsplanning, maar de Franse en Duitstalige Gemeenschap hebben voor hen geen concrete doelstellingen opgesteld (Parker et al., 2009: 232). Sinds 2012 is EVRAS (Éducation sur la Vie Relationelle, Affective et Sexuelle) verplicht in het Franstalige onderwijs, maar het is nog steeds niet duidelijk welke objectieven daarbinnen moeten behaald worden (Fédération des Centres de Planning Familial, 2013). Daarom blijven de kwaliteit en beschikbaarheid van seksuele vorming afhankelijk van het schoolbeleid en onafhankelijke professionals (Parker et al., 2009: 232).

3.7 Normatieve kaders

Dit onderdeel geeft een beschrijving van de inhoudelijke kaders van de eindtermen van het Vlaamse onderwijs, ‘the International Technical Guidance on Sexuality Education’ van UNESCO en ‘the Standards for Sexuality Education in Europe’ van de WHO. Deze richtlijnen vormen de basis voor de inhoudsanalyse van de geselecteerde websites. Aangezien UNESCO en de WHO internationaal gewaardeerde organisaties zijn en de eindtermen een nationale beleidslijn zijn voor Vlaamse scholen, geeft dit een interessante vergelijking.

3.7.1 Eindtermen van het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad

3.7.1.1 Wat zijn eindtermen?

Toegang hebben tot doeltreffend onderwijs over seksuele gezondheid is een belangrijke factor die bijdraagt tot de gezondheid en het welzijn van jongeren (Constantine, 2008: 324; McKay, 2000: 129). Scholen hebben hierin een groot bereik, aangezien dit een leeromgeving is voor jongeren. Hun relationele en seksuele vormingsprogramma's zijn essentieel om kennis en vaardigheden over te dragen aan jonge mensen (Kirby, 2002: 27; Kirby & Coyle, 1997: 415; UNESCO, 2009a: 3). De omvang en kwaliteit van deze programma's kunnen echter aanzienlijk variëren, zowel op regionaal als op lokaal niveau (McKay, 2000: 129). In Vlaanderen ligt de verantwoordelijkheid voor deze programma's niet enkel bij de overheid, maar eveneens bij de scholen zelf. Voor iedere school is het een opdracht om leerlinggerichte begeleiding, gedifferentieerde leerwegen en gedifferentieerde doelstellingen aan te bieden. Een fundamentele taak hierbij is om leerlingen te leren samenleven met anderen. Er wordt een basis gelegd om familiale, interpersoonlijke en maatschappelijke relaties op te bouwen en te onderhouden (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012a).

Het thema relationele en seksuele vorming wordt doorheen de verschillende graden van het secundair onderwijs behandeld, aangezien het in de eindtermen geïntegreerd is. De definitie van eindtermen luidt als volgt: "minimumdoelen op het vlak van kennis, inzicht, vaardigheden en attitudes die de onderwijsoverheid noodzakelijk en bereikbaar acht voor een bepaalde leerlingenpopulatie" (Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, 2012; Peeters & Vandenbroucke, 2009: 3; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013). Er wordt een onderscheid gemaakt tussen vakspecifieke en vakoverschrijdende eindtermen. Vakspecifieke eindtermen zijn minimumdoelen die binnen één vakgebied in het secundair onderwijs behaald dienen te worden (Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, 2012). Vakoverschrijdende eindtermen (VOET) daarentegen behoren niet tot één specifiek vakgebied, maar komen in meerdere vakken of via onderwijsprojecten aan bod (Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, 2012; Peeters & Vandenbroucke, 2009: 6; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012b; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013; Vlaamse Overheid, 2010: 9). Met de invoering van de VOET had het Vlaams Parlement tot doel om een soort vangnet te creëren voor maatschappelijk relevante thema's die niet specifiek tot één vakgebied behoren (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 6; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 4; Vlaamse Overheid, 2010: 9). Elke school valt onder een

inspanningsverplichting: zij hebben de maatschappelijke opdracht om de leerlingen de vakoverschrijdende eindtermen bij te brengen (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 6; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 4; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012b). Bij doorlichtingen dienen scholen hun eigen planning voor te kunnen leggen die aantoont dat ze hieraan werken (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 6; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012b; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013). Wanneer bijvoorbeeld één school een groot project organiseert rond relaties en seksualiteit en een andere school slechts een voorlichtingsfilmpje van één uur vertoont, hebben beide scholen voor de overheid voldoende inspanning geleverd (Picavet & Klai, 2006: 106).

3.7.1.2 Wijziging in de eindtermen

In 1997 namen secundaire scholen vakoverschrijdende eindtermen op in hun curriculum (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 6; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013; Vlaamse Overheid, 2011: 1). Vanuit de scholen werd gesignaleerd dat het totale pakket van deze eindtermen te omvangrijk was, waardoor het ruim tien jaar later tijd was voor evaluatie en bijsturing (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 6; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013). Inhoudelijke ingrepen waren nodig om een meer haalbaar pakket eindtermen te creëren naar de normen van het onderwijsveld (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 6-7; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 5; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013; Vlaamse Overheid, 2010: 5). De wens van scholen om meer autonomie te verkrijgen bij het doceren van de eindtermen past in een beleidsoptie waarbij veel aandacht wordt besteed aan het beleidsvoerend vermogen van scholen (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 10; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 5; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013). De noodzakelijke gegevens om de VOET adequaat onder handen te nemen, werden verkregen uit een wetenschappelijk onderzoek onder leiding van prof. Mark Elchardus (VUB), waarbij de “maatschappelijke en onderwijskundige relevantie en haalbaarheid van de vakoverschrijdende eindtermen” werd geëvalueerd (Elchardus et al., 2008; Peeters & Vandenbroucke, 2009: 7; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 5; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013; Vlaamse Overheid, 2010: 5). De inhoud werd zodanig bijgestuurd dat het totale pakket maatschappelijk, onderwijskundig en wetenschappelijk actueel is (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 5; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013). De nieuwe VOET garanderen een

voldoende brede basisvorming met actuele en toekomstgerichte accenten (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 11; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 5). Ze zijn beter afgestemd op de vakgebonden eindtermen dan voorheen (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013). Tot slot werden eindtermen die niet langer relevant bleken te zijn, geschrapt (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013).

3.7.1.3 Vakgebonden en vakspecifieke eindtermen i.v.m. RSV

De tweede en derde graad van het secundair onderwijs worden onderverdeeld in ASO, BSO, KSO en TSO². Ondanks deze onderverdeling zijn de eindtermen wel gebaseerd op enkele algemene uitgangspunten. Op macroniveau wordt er rekening gehouden met verschillen tussen leerlingen via een aangepast onderwijsaanbod, zowel inhoudelijk als structureel. Deze verschillen kunnen zowel persoonsgebonden zijn (bijvoorbeeld jongen versus meisje, verschillende vaardigheden en belangstelling, andere fysieke, psychische en intellectuele mogelijkheden) als sociologisch bepaald zijn (sociaal-economische herkomst, uit stedelijk of landelijk gebied, culturele en etnische achtergrond). De bestaande onderwijsvormen garanderen voldoende brede overgangsmogelijkheden. De eindtermen trachten de ontwikkelingsmogelijkheden van alle leerlingen optimaal te benutten door verschillende studierichtingen met verschillende leertrajecten aan te bieden met het oog op een gelijkwaardige vorming (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012a).

In de tweede graad vindt men bij de vakgebonden eindtermen van de verschillende richtingen weinig dat te maken heeft met RSV. In de nieuwe eindtermen van het vak Natuurwetenschappen in het ASO die vanaf 1 september 2012 zijn ingevoerd voor het eerste leerjaar van de tweede graad en vanaf 1 september 2013 voor het tweede leerjaar van de tweede graad, wordt het volgende vermeld (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012c; Vlaamse Overheid, 2011: 1): “leerlingen kunnen bij de mens bouw, werking en onderlinge samenhang van het skelet, spierstelsel, hormonaal stelsel, zintuigen en zenuwstelsel beschrijven”. Deze eindterm situeert zich binnen de biologie (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012c). De vakgebonden eindtermen van zowel BSO, KSO als TSO vermelden niets concreet over RSV.

² ASO: Algemeen Secundair Onderwijs; BSO: Beroepssecundair onderwijs; KSO: Kunstsecundair onderwijs; TSO: Technisch Secundair Onderwijs

In de derde graad omvatten de vakgebonden eindtermen van het vak Natuurwetenschappen in het ASO een onderdeel over relationele en seksuele opvoeding. Onder het domein ‘Voortplanting’ van het vak biologie valt te lezen dat de leerlingen het volgende moeten kunnen: “primaire en secundaire geslachtskenmerken bij man en vrouw beschrijven en hun biologische betekenis toelichten; de rol van geslachtshormonen bij de menstruatiecyclus en bij de gametogenese toelichten; methoden van regeling van de vruchtbaarheid beschrijven en hun betrouwbaarheid bespreken; het verloop van de bevruchting, de ontwikkeling van de vrucht en de geboorte beschrijven en de invloed van externe factoren op de ontwikkeling bespreken” (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012d). Binnen de vakgebonden ontwikkelingsdoelen van het Project Algemene Vakken in het BSO staat geschreven dat de leerlingen moeten kunnen “weergeven dat bij de voortplanting van de mens erfelijke kenmerken van generatie op generatie worden overgedragen” (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012e). Deze eindterm wordt ingevoerd vanaf 1 september 2014 voor het eerste leerjaar van de derde graad en vanaf 1 september 2015 voor het tweede leerjaar van de derde graad (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012e). Binnen het KSO, TSO en het derde leerjaar van de derde graad BSO bevatten de vakgebonden eindtermen geen elementen die verband houden met relationele en seksuele vorming.

De vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen die gemeenschappelijk zijn voor het secundair onderwijs beschrijven ook enkele elementen die verband houden met relationele en seksuele vorming. De eindtermen zijn onderverdeeld in contexten waarvan sommige de focus leggen op lichamelijke gezondheid in samenhang met het mentaal en sociorelationeel welbevinden (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). De context ‘Lichamelijke gezondheid en veiligheid’ vermeldt het volgende: leerlingen “leren het eigen lichaam kennen en reageren adequaat op lichaamssignalen; nemen voorzorgsmaatregelen tegen risicovol lichamelijk contact” (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012f). In de context van ‘Mentale gezondheid’ wordt verwacht van de leerlingen dat zij “hun seksuele ontwikkeling en veranderingen in de puberteit aanvaarden en verwerken; zich kunnen uiten over en respectvol omgaan met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag” (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012g). De context betreffende ‘Sociorelationele ontwikkeling’ beschrijft de volgende eindterm: “de leerlingen kunnen een relatie opbouwen, onderhouden en beëindigen; bespreken opvattingen over medische, psychische en sociale aspecten van samenlevingsvormen, veilig vrijen, gezinsplanning, zwangerschap en

zwangerschapsafbreking” (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012h). Bij de uitgangspunten van de vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen vindt men de subthema’s terug waarrond de eindtermen geformuleerd werden. Subthema’s die moeten besproken worden in het kader van relationele en seksuele vorming zijn de volgende: persoonlijke lichaamsverzorging en hygiënisch gedrag, veiligheid in contacten met andere mensen, stress en emoties, seksuele gezondheid en seksualiteit, zelfbeeld, weerbaarheid en veerkracht, communicaties en relaties (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 14; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 10; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). Deze subthema’s worden met elkaar verweven in de verschillende contexten, die moeten worden geïnterpreteerd in hun samenhang met de gemeenschappelijke stam (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 15; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 10; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). Deze stam is gecreëerd om de essentiële, algemene vaardigheden die leerlingen moeten verwerven transparanter en eenvoudiger te maken (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 8; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). Naast het verwerven van vaardigheden dienen de leerlingen de nodige kennis te vergaren en attitudes aan te leren (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 12; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). De stam bestaat uit enkele algemeen omschreven sleutelvaardigheden. Ondanks (en dankzij) de algemene omschrijving van de eindtermen in de stam, zijn deze dekkend voor de relevante basisvorming van een leerling (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 13; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). Enkele sleutelvaardigheden die passen binnen relationele en seksuele vorming zijn bijvoorbeeld communicatief vermogen, empathie, flexibiliteit, kritisch denken, respect, open en constructieve houding, verantwoordelijkheid enz. (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 13; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 8; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). De eindtermen krijgen dus pas echt betekenis wanneer bij het werken met bovenstaande subthema’s van de contexten, rekening wordt gehouden met de eindtermen uit de stam (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 15; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010: 10; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). Deze laten immers verdieping toe en laten aandachtspunten tot hun recht komen (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 15; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). Zo is het belangrijk om duidelijk te maken dat er een wederzijdse beïnvloeding bestaat tussen persoon en omgeving. Iemands persoonlijke levensstijl beïnvloedt namelijk niet enkel de eigen gezondheid, maar ook die van anderen. Een individu dient dus verantwoorde beslissingen te nemen gedurende de levensloop op vlak van gezondheid, relaties en de leefomgeving. Dit houdt in dat iedereen

zowel een individuele als collectieve verantwoordelijkheid draagt op het vlak van gezondheid: men moet zich daar bewust van zijn en er ook naar handelen. Een gezond leven is per slot van rekening een voorwaarde tot een gunstige levenskwaliteit (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 15; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2010; 10; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i).

3.7.1.4 Conclusie

Concluderend zijn de eindtermen eenvoudig, helder en goed gefundeerd. Tegelijkertijd bevinden ze zich op een hoger abstractieniveau dan de eindtermen in de contexten. Dit is noodzakelijk omdat ze moeten kunnen worden gebruikt in verscheidene leeromgevingen, waarbij verschillende leerkrachten de eindtermen op gevarieerde wijzen interpreteren en specificeren. Niet in alle graden is een concrete link naar relationele en seksuele vorming in de expliciete vakgebonden eindtermen terug te vinden, terwijl in de vakoverschrijdende eindtermen wel elementen worden besproken die te maken hebben met RSV. Het is de taak van de school om samenhang te creëren tussen deze uiteenlopende eindtermen. De school krijgt bijgevolg de mogelijkheid om rekening te houden met de eigen visie en prioriteiten (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i).

De keuze van de inhoud van de eindtermen secundair onderwijs zijn afgestemd op het meest recente wetenschappelijk onderzoek, waarbij geopteerd werd voor het wetenschappelijk gefundeerd principe van preventie. Er werd een positieve verwoording gehanteerd in termen van gezond gedrag, wat een betere strategie is dan een aantal geboden en verboden te formuleren. Het doel van deze preventieve benadering is om een gezondheidsbevorderende schoolomgeving te creëren (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i).

3.7.2 UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education

Om de internationale technische gids over seksuele opvoeding tot stand te laten komen, heeft UNESCO samengewerkt met UNAIDS Secretariat en UNAIDS Cosponsors, met name United Nations Population Fund (UNFPA), World Health Organization (WHO) en United Nations Children's Fund (UNICEF), alsook met een aantal onafhankelijke deskundigen en diegenen die in landen over de hele wereld eraan werken om seksuele vorming te versterken (UNESCO, 2009a: iii).

Seksuele vorming wordt door UNESCO als volgt gedefinieerd: “een bij de leeftijd passend, cultureel relevante benadering om onderwijs te geven over seks en relaties door wetenschappelijk accurate, realistische en niet-veroordelende informatie te verstrekken” (UNESCO, 2009a: 2). Seksuele vorming biedt mogelijkheden om iemands eigen waarden en attitudes te verkennen en om vaardigheden op te bouwen in verband met besluitvorming, communicatie en risicovermindering over vele aspecten van seksualiteit (UNESCO, 2009a: 2). De educatie is gericht op de verbetering van de seksuele gezondheid, door onder andere een positief zelfbeeld en eigenwaarde te stimuleren of de fysieke gezondheid te onderhouden (McKay, 2000: 130). Aan deze definitie moet voldaan worden om over effectieve seksuele opvoeding te spreken. Verwachten dat een onderwijsprogramma de risico's op HIV en andere SOA's, ongewenste zwangerschap enz. kan elimineren, is niet realistisch. Goed ontworpen en uitgevoerde programma's kunnen enkele van deze risico's en onderliggende problemen wel verminderen (UNESCO, 2009a: 2).

UNESCO stelt dat de ontwikkeling van seksuele vorming gebaseerd moet zijn op de plaatselijke/nationale situatie en evaluaties van de behoeften. Dit zou lokale gegevens moeten inhouden over HIV, andere SOA's, tienerzwangerschappen en seksuele gedragspatronen van jonge mensen (inclusief de meest kwetsbaren), samen met studies over specifieke risicofactoren voor HIV en andere SOA's. Idealiter bevat dit zowel kwantitatieve als kwalitatieve informatie, waaronder genderspecifieke gegevens met betrekking tot de leeftijd van seksuele initiatie; de dynamiek van partnerschappen, met inbegrip van het aantal seksuele partners, de leeftijdsverschillen en de duur; gegevens over verkrachting, dwang of uitbuiting; informatie over het gebruik van condooms en anticonceptie en het gebruik van beschikbare gezondheidsdiensten (UNESCO, 2009a: 10).

Omdat dit masterproefonderzoek zich beperkt tot de tweede en derde graad van het secundair onderwijs, zullen in de volgende paragrafen de UNESCO-leerdoelen van de twee oudste leeftijdsgroepen uitgewerkt worden, namelijk 12- tot 15-jarigen en 15- tot 18-jarigen. De derde graad bevindt zich immers in de laatste leeftijdscategorie, terwijl de tweede graad zich in beide leeftijdsgroepen bevindt.

Voor deze leeftijdsgroepen worden vervolgens vier onderwerpen uitgewerkt: seksuele en reproductieve anatomie en fysiologie, reproductie, seksuele gedragingen en seksuele respons en zwangerschapspreventie. Dit zijn de essentiële thema's die aan bod moeten komen bij seksuele vorming, zoals blijkt uit voorgaande literatuurstudie. Deze onderwerpen zullen elk

besproken worden voor de twee leeftijdsgroepen samen met een voorstelling van de kernideeën van het leerproces.

3.7.2.1 Seksuele en reproductieve anatomie en fysiologie

Binnen dit onderwerp moeten 12- tot 15-jarigen leren om een onderscheid te maken tussen biologische en sociale aspecten van seks en geslacht. Ze moeten zich bewust zijn van enkele aandachtspunten. Ten eerste spelen hormonen een belangrijke rol in de groei, ontwikkeling en regulering van reproductieve organen en seksuele functies. Ten tweede leren jongeren dat het geslacht van een foetus wordt bepaald door chromosomen en dat deze vorming plaatsvindt in de vroege stadia van de zwangerschap. Andere aspecten die ze binnen dit thema ondervinden, zijn cultureel gericht. Het is belangrijk om te beseffen dat religieuze, culturele en traditionele praktijken een belangrijke invloed uitoefenen op het denken over seks, geslacht, puberteit en reproductie. Alle culturen hebben namelijk verschillende zienswijzen over seks, geslacht en wanneer het gepast is om seksueel actief te worden (UNESCO, 2009b: 21).

15- tot 18-jarigen hebben een beperkter leerdoel binnen dit onderwerp. Zij moeten de seksuele en reproductieve capaciteit van mannen en vrouwen over de levenscyclus kunnen beschrijven. Hierbij is het kernidee dat de lichamen van mannen en vrouwen veranderen doorheen de tijd, met inbegrip van hun reproductieve en seksuele capaciteiten en functies (UNESCO, 2009b: 21).

3.7.2.2 Reproductie

Het onderwerp ‘reproductie’ stelt leerdoelen voor die te maken hebben met de menselijke voortplanting. 12- tot 15-jarigen moeten in staat zijn om de tekenen van een zwangerschap en de stadia van foetale ontwikkeling en de bevalling te kunnen beschrijven. Hierbij staan enkele kernideeën centraal. Ten eerste kunnen tekenen en symptomen van een zwangerschap worden bevestigd met behulp van een test. Wanneer iemand zwanger blijkt te zijn, kunnen stappen worden ondernomen ter bevordering van een gezonde zwangerschap en een veilige bevalling. Verder moeten de 12- tot 15-jarigen leren dat foetussen vele ontwikkelingsstadia ondergaan en dat gezondheidsrisico's bestaan voor de foetale ontwikkeling, waaronder een slechte voeding, roken en het gebruik van alcohol en drugs tijdens de zwangerschap (UNESCO, 2009b: 22).

De leerdoelen voor de 15- tot 18-jarigen gaan een stap verder. Zij moeten een onderscheid kunnen maken tussen de reproductieve en seksuele functies en verlangens. Hiervoor hebben zij kennis nodig over enkele principes. Zo is wederzijdse instemming een basisvereiste voor seksuele activiteit met een partner. Vooraleer men seksuele betrekkingen heeft, is het vereist om nagedacht te hebben over risicobeperkende strategieën ter voorkoming van ongeplande zwangerschap en SOA's. Bovendien is niet iedereen vruchtbaar en jongeren moeten op de hoogte zijn dat er manieren bestaan om dit aan te pakken. Tot slot moeten ze weten dat mannen en vrouwen veranderingen in hun seksuele en reproductieve functies ervaren doorheen hun gehele leven (UNESCO, 2009b: 22).

3.7.2.3 Seksuele gedragingen en seksuele respons

12- tot 15-jarigen moeten zowel seksuele gedragingen als de essentiële elementen van seksuele respons kunnen beschrijven. Hiervoor moeten zij op de hoogte zijn van verschillende ideeën over seksueel gedrag, onthouding, anticonceptiemiddelen enz. Eerst en vooral is het belangrijk om de feiten te kennen over seksueel gedrag, want elke samenleving heeft hierover haar eigen mythes. Er wordt van 12- tot 15-jarigen verwacht dat ze enkele begrippen in verband met relaties en seksualiteit kennen en weten wat deze betekenen. Een voorbeeld hiervan is onthouding: dit betekent dat iemand ervoor kiest om geen seksuele betrekkingen te hebben met anderen, wat de veiligste manier is om zwangerschap en SOA's te voorkomen. Condooms en andere contraceptiva zorgen ervoor dat mensen kunnen deelnemen aan seksuele gedragingen waarbij het risico op ongeplande gevolgen verminderd wordt. Een ander begrip is transactionele seksuele activiteit: dit houdt de uitwisseling in van geld, goederen of bescherming voor seksuele gunsten. Kinderen en jongeren moeten vaardigheden opbouwen om assertief te zijn en te leren weigeren, zodat dit hen kan helpen om transactionele seksuele activiteit te vermijden. Hierbij is het van belang dat ze weten dat iedereen de verantwoordelijkheid heeft om seksuele intimidatie en dwang te rapporteren. Dit zijn namelijk schendingen van de rechten van de mens. Verder wordt hen ook geleerd dat seksueel gedrag waarbij geen penetratie voorkomt, geen risico vormt voor ongeplande zwangerschap en het risico op SOA's vermindert. Tot slot moeten 12- tot 15-jarigen zich realiseren dat er vele stadia en bijbehorende fysieke veranderingen plaatsvinden in de mannelijke en vrouwelijke seksuele responscyclus (UNESCO, 2009b: 28).

De leerdoelen voor de 15- tot 18-jarigen leggen de nadruk op essentiële elementen van seksueel genot en verantwoordelijkheid. Leerlingen moeten zich ervan bewust zijn dat bij

seksuele betrekkingen ook verantwoordelijkheden horen. Goede communicatie kan een seksuele relatie verbeteren. Beide seksuele partners zijn verantwoordelijk voor het voorkomen van ongeplande zwangerschap en SOA's. Tot slot is het belangrijk om te beseffen dat veel volwassenen periodes hebben in hun leven waarin zij geen seksueel contact hebben met anderen (UNESCO, 2009b: 28).

3.7.2.4 Zwangerschapspreventie

Wat betreft zwangerschapspreventie moeten 12- tot 15-jarigen in staat zijn om effectieve methoden ter voorkoming van ongeplande zwangerschap te beschrijven en hun bijbehorende werkzaamheid te verklaren. Verder moeten ze kunnen uitleggen wat persoonlijke kwetsbaarheid rond ongeplande zwangerschap betekent. Er worden verschillende kernideeën over anticonceptie naar voor geschoven waarvan de jongeren op de hoogte moeten zijn. Zo bestaan er verschillende vormen van anticonceptie die een verschillende effectiviteit, werkzaamheid, voordelen en bijwerkingen hebben. De vormen van anticonceptie die zeker aan bod moeten komen in een vorming voor 12- tot 15-jarigen zijn onder andere condooms, noodanticonceptie, natuurlijke contraceptieve methoden en sterilisatie. Het correct en consequent gebruik van condooms kan het risico op een ongeplande zwangerschap bij seksueel actieven verlagen. Daarnaast bestaat er noodanticonceptie die een ongewenste zwangerschap kan voorkomen wanneer iemand geen anticonceptie heeft gebruikt, wanneer de anticonceptie heeft gefaald (bv. een gescheurd condoom) of bij een aanraking. Over natuurlijke contraceptieve methoden wordt aangegeven dat deze enkel mogen overwogen worden op advies van een opgeleide gezondheidsprofessional. Sterilisatie is dan weer een permanente vorm van contraceptie. Verder moeten de jongeren ervan op de hoogte zijn dat ze condooms en andere voorbehoedsmiddelen doorgaans lokaal kunnen verkrijgen, hoewel ze hier soms toestemming voor nodig hebben. Geen enkele seksueel actieve jongere mag de toegang geweigerd worden tot voorbehoedsmiddelen of condooms op basis van hun burgerlijke staat, hun geslacht of gender. Tot slot wordt onthouding aangehaald als meest effectieve vorm om een ongeplande zwangerschap te voorkomen. Dit kwam ook voor in het thema rond seksuele gedragingen en seksuele respons (UNESCO, 2009b: 30).

Bij de leeftijdscategorie van 15 tot 18 jaar ligt de nadruk van de leerdoelen meer op risico's rond zwangerschapspreventie. Deze leerlingen moeten persoonlijke voordelen en mogelijke risico's van beschikbare methoden van anticonceptie kunnen beschrijven. Daarbij moeten ze enkele aandachtspunten in acht nemen over het gebruik en de bijwerkingen van deze

middelen. Het is vanzelfsprekend dat correct gebruik van alle contraceptie, met inbegrip van condooms en noodanticonceptie, noodzakelijk is. Dit kan seksueel actieve mensen helpen om een gezin te plannen, met belangrijke gerelateerde voordelen voor individuen en de samenleving. Het besluit rond de meest geschikte methode of mix van anticonceptiva is vaak gebaseerd op het waargenomen risico, de kosten, de toegankelijkheid en andere factoren. Tot slot moeten 15- tot 18-jarigen weten dat sommige contraceptieve methoden bijwerkingen kunnen veroorzaken en/of in sommige omstandigheden worden afgeraden om te gebruiken (UNESCO, 2009b: 30).

3.7.3 WHO: Standards for Sexuality Education in Europe

De WHO gebruikt dezelfde leeftijdsgroepen als UNESCO, waarbij eveneens de leeftijdsgroepen van 12 tot 15 jaar en 15+ zullen besproken worden.

Aan de 12- tot 15-jarigen moet informatie gegeven worden over het volgende (WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010: 46):

- De gevolgen van het (jonge) moeder- en vaderschap: wat het inhoudt om kinderen op te voeden – gezinsplanning, carrièreplanning, contraceptie, besluitvorming en zorg in het geval van een onverwachte zwangerschap;
- Informatie over contraceptieve diensten;
- Ineffectieve anticonceptie en de oorzaken ervan (gebruik van alcohol, bijwerkingen, vergeetachtigheid, ongelijkheid tussen seksen enz.);
- Zwangerschap (ook in homoseksuele relaties) en onvruchtbaarheid;
- Feiten en mythen (betrouwbaarheid, voordelen en nadelen) die gerelateerd zijn aan verschillende anticonceptiva (inclusief noodanticonceptie).

Verder moeten de tieners enkele vaardigheden aanleren. Eerst en vooral moeten ze een bewuste keuze kunnen maken of ze seksuele betrekkingen willen hebben of niet. Daarnaast dienen zij over de kennis te beschikken om de tekenen en symptomen van een zwangerschap te herkennen. Bovendien worden de 12- tot 15-jarigen in staat geacht te communiceren over anticonceptie en deze te verkrijgen op een geschikte plaats, bijvoorbeeld door een bezoek aan een professional. Hierbij is het belangrijk om een bewuste keuze te maken welke anticonceptie te gebruiken en in welke mate deze effectief is (WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010: 46).

Naast het geven van informatie en het aanleren van vaardigheden moeten tieners ook gestimuleerd worden om attitudes aan te leren. Zo is er nood aan een persoonlijke houding

tegenover waarden en normen over (jong) moederschap en vaderschap, anticonceptie, abortus en adoptie. Een positieve houding ten opzichte van wederzijdse verantwoordelijkheid inzake anticonceptie is eveneens een aangewezen attitude voor jongeren (WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010: 46).

Bij de 15+-jarigen wordt hetzelfde onderscheid gemaakt als bij de jongere leeftijdscategorie, namelijk het geven van informatie, het aanleren van bepaalde vaardigheden en het leren ontwikkelen van attitudes (WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010: 48).

De informatie waarover zij moeten beschikken, handelt over onderwerpen zoals vruchtbaarheid, zwangerschap en anticonceptie. Jongeren moeten weten dat vruchtbaarheid verandert met de leeftijd. Alternatieven die hiervoor worden aangehaald zijn draagmoederschap en medisch geassisteerde reproductie. Verder horen ze meer diepgaande informatie te krijgen over zwangerschap (ook in homoseksuele relaties), onvruchtbaarheid, abortus en (nood)anticonceptie. De gevolgen van een zwangerschap voor jonge tieners, zowel jongens als meisjes, moeten geschetst worden. Bij het onderwerp van anticonceptie gaat de informatie over ineffectieve anticonceptie en de oorzaken daarvan (bv. gebruik van alcohol, bijwerkingen, vergeetachtigheid, genderongelijkheid enz.) en informatie over contraceptieve diensten. Deze informatie moet hen helpen om een familie en carrière te plannen, of de persoonlijke toekomst. Tot slot moeten de jongeren weet hebben van de mogelijkheden van de genetica om in de toekomst zogenaamde designer baby's te creëren, waarbij eigenschappen kunnen gekozen en gemanipuleerd worden (WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010: 48).

Qua vaardigheden is het noodzakelijk dat 15+-jarigen weloverwogen beslissingen nemen omtrent anticonceptie en (ongeplande) zwangerschappen. Net zoals bij de 12- tot 15-jarigen moeten ze een bewuste keuze maken welke anticonceptie te gebruiken en beseffen in welke mate deze effectief is. Daarnaast is het van belang dat jongeren onder gelijke voorwaarden met hun partner communiceren en kunnen discussiëren over moeilijke onderwerpen met respect voor verschillende meningen. Over het algemeen moeten 15+-jarigen aangeleerd krijgen om te onderhandelen (WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010: 48).

Tot slot moeten de 15+-jarigen ook enkele attitudes ontwikkelen. Ten eerste hebben zij een kritische visie nodig over verschillende culturele en religieuze normen gerelateerd aan zwangerschap, ouderschap enz. Ten tweede wordt van hen verlangd om bereidheid te tonen om genderverschillen mee in rekening te nemen met betrekking tot vruchtbaarheid, reproductie en abortus. Daarnaast moeten jongeren zich bewust zijn van het belang van een

positieve rol voor mannen tijdens de zwangerschap en de geboorte. Een positieve invloed voor betrokken vaders is cruciaal. Ten slotte moeten zij net zoals de 12- tot 15-jarigen een positieve houding hebben ten opzichte van wederzijdse verantwoordelijkheid inzake anticonceptie (WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010: 48).

3.7.4 Vergelijking normatieve kaders

Zowel in het normatief kader van de WHO als bij de eindtermen wordt een onderscheid gemaakt tussen kennis, vaardigheden en attitudes. Verder is bij het opstellen van de eindtermen rekening gehouden met de definitie van gezondheid van de WHO (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 14; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i; Vlaamse Overheid, 2010: 21): “Gezondheid is een toestand van een zo optimaal mogelijk fysiek, mentaal en sociaal welzijn, waarbij iedereen de kans moet hebben om als mens capaciteiten te ontwikkelen en te gebruiken met een maximum aantal vrijheidsgraden en keuzemogelijkheden”. Deze internationaal gehanteerde en algemeen aanvaarde definitie geeft een ruime en dynamische invulling aan gezondheid. Zowel het gezondheidsbeleid van de Vlaamse Gemeenschap als de Vlaamse gezondheidsdoelstellingen gebruiken deze definitie van gezondheid (Peeters & Vandenbroucke, 2009: 14; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2012i). UNESCO baseert zich eveneens op de definities van de WHO (UNESCO, 2009a: 4-5). Er bestaan bijgevolg linken tussen de drie normatieve kaders. Op de volgende pagina's volgt in tabelvorm een overzicht van de gelijkenissen en verschillen om de identiteit van de normatieve kaders weer te geven. Deze tabel schetst enkele criteria waaraan RSV moet beantwoorden. Vergelijkbare materie is samen gegroepeerd waar mogelijk, zodat het aantal items kan worden bewaard op een beheersbaar niveau.

Tabel 1: Overzichtstabel van de normatieve kaders, onderverdeeld in zeven thema's

Normatieve kaders Thema's	Eindtermen voor het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad	UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education	WHO: Standards for Sexuality Education in Europe
Menselijk lichaam: bouw en werking	<ul style="list-style-type: none"> - Bouw, werking en onderlinge samenhang skelet, spierstelsel, hormonaal stelsel, zintuigen en zenuwstelsel beschrijven - Primaire en secundaire geslachtskenmerken bij man en vrouw beschrijven en hun biologische betekenis toelichten - Rol geslachtshormonen bij menstruatiecyclus en gametogenese toelichten - Eigen lichaam leren kennen - Adequaat reageren op lichaamssignalen - Persoonlijke lichaamsverzorging en hygiënisch gedrag vertonen 	<ul style="list-style-type: none"> - Kunnen verwijzen naar belangrijke rol van hormonen in de groei, ontwikkeling en regulering van reproductieve organen en seksuele functies - Weten dat lichamen van mannen en vrouwen veranderen doorheen de tijd, met inbegrip van hun reproductieve en seksuele capaciteiten en functies - Vele stadia en bijbehorende fysieke veranderingen in mannelijke en vrouwelijke seksuele responscyclus 	<ul style="list-style-type: none"> - Vruchtbaarheid verandert met de leeftijd → Alternatieven: <ul style="list-style-type: none"> • draagmoederschap • medisch geassisteerde reproductie
Emoties en relaties	<ul style="list-style-type: none"> - Seksuele ontwikkeling en veranderingen in puberteit aanvaarden en verwerken - Zich uiten over en respectvol omgaan met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag - Relaties kunnen opbouwen, onderhouden en beëindigen - Opvattingen over medische, 	<ul style="list-style-type: none"> - Wederzijdse instemming is een basisvereiste voor seksuele activiteit met een partner - Goede communicatie kan een seksuele relatie verbeteren - Leren omgaan met persoonlijke kwetsbaarheid rond ongeplande zwangerschap - Beseffen dat veel volwassenen periodes hebben in hun leven waarin zij 	<ul style="list-style-type: none"> - Onder gelijke voorwaarden met partner communiceren - Kunnen discussiëren over moeilijke onderwerpen met respect voor verschillende meningen - Belang inzien van positieve rol voor mannen tijdens zwangerschap en geboorte

	psychische en sociale aspecten van samenlevingsvormen, veilig vrijen, gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsafbreking kunnen bespreken	geen seksueel contact hebben met anderen	
Voortplanting en verloop zwangerschap	<ul style="list-style-type: none"> - Verloop bevruchting, ontwikkeling van vrucht en de geboorte beschrijven - Invloed van externe factoren op ontwikkeling bespreken - Weten dat bij voortplanting van de mens erfelijke kenmerken van generatie op generatie worden overgedragen 	<ul style="list-style-type: none"> - Geslacht van foetus bepaald door chromosomen, gevormd in vroege stadia van zwangerschap - Foetussen ondergaan vele ontwikkelingsstadia, gevaar van beïnvloeding door gezondheidsrisico's moeder - Tekenen van zwangerschap en stadia van foetale ontwikkeling en de bevalling beschrijven - Weten dat een test tekenen en symptomen van een zwangerschap kunnen bevestigen - Stappen kunnen worden ondernomen ter bevordering van een gezonde zwangerschap en veilige bevalling - Weten dat niet iedereen vruchtbaar is en dat hiervoor manieren bestaan om dit aan te pakken 	<ul style="list-style-type: none"> - Kennis over tekenen en symptomen van zwangerschap - Meer diepgaande informatie over: zwangerschap (ook in homoseksuele relaties), onvruchtbaarheid, abortus en (nood)anticonceptie
Gevolgen tienerzwangerschap			<ul style="list-style-type: none"> - Kennis over gevolgen van (jong) moeder- en vaderschap: <ul style="list-style-type: none"> • kinderen opvoeden • gezinsplanning • carrièreplanning • contraceptie • besluitvorming en zorg in geval van onverwachte zwangerschap

<p>Anticonceptie en andere methoden om zwangerschap te vermijden</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Methoden regeling van vruchtbaarheid en betrouwbaarheid beschrijven - Voorzorgsmaatregelen nemen tegen risicovol lichamelijk contact 	<ul style="list-style-type: none"> - Nadenken over risicobeperkende strategieën ter voorkoming van ongeplande zwangerschap en SOA's vóór seksuele betrekkingen te hebben - Anticonceptiemiddelen doorgaans lokaal te verkrijgen en toegang hiertoe mag niet geweigerd worden op basis van burgerlijke staat, geslacht of gender - Kennis over bestaan van verschillende vormen anticonceptie met verschillende effectiviteit, werkzaamheid, voordelen en bijwerkingen <p>Vormen van anticonceptie die aan bod moeten komen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Condooms: verlaagt risico op ongeplande zwangerschap - Noodanticonceptie: voorkomt ongewenste zwangerschap wanneer <ul style="list-style-type: none"> • iemand geen anticonceptie heeft gebruikt • wanneer anticonceptie heeft gefaald • bij een aanranding - Natuurlijke contraceptieve methoden: enkel op advies van opgeleide gezondheidsprofessional - Sterilisatie: permanente vorm van anticonceptie - Onthouding: geen seksuele betrekkingen hebben met anderen, is de veiligste manier om zwangerschap en SOA's te voorkomen - Geen penetratie: minder risico op SOA's en geen risico op ongeplande 	<ul style="list-style-type: none"> - Informatie over contraceptieve diensten → hulp om familie en carrière te plannen - Kennis over ineffectieve anticonceptie en oorzaken - Kennis over betrouwbaarheid, voordelen en nadelen van verschillende anticonceptiva - Communiceren over anticonceptie en verkrijgen van een geschikte plaats - Bewuste keuze maken welke anticonceptie te gebruiken
--	---	---	--

		<p>zwangerschap</p> <ul style="list-style-type: none"> - Correct gebruik van anticonceptie - Hulp om een gezin te plannen - Meest geschikte methode of mix van anticonceptiva: vaak gebaseerd op waargenomen risico, kosten, toegankelijkheid en andere factoren 	
Vaardigheden en attitudes	<ul style="list-style-type: none"> - Communicatief vermogen - Empathie - Flexibiliteit - Kritisch denken - Respect - Open en constructieve houding - Verantwoordelijkheid 	<ul style="list-style-type: none"> - Assertief zijn - Leren weigeren - Verantwoordelijkheid bij seksuele betrekkingen: beide partners verantwoordelijk voor het voorkomen van ongeplande zwangerschap en SOA's - Iedereen verantwoordelijkheid om seksuele intimidatie en dwang te rapporteren 	<ul style="list-style-type: none"> - Bewuste keuzes maken over seksuele betrekkingen, anticonceptie en (ongeplande) zwangerschappen - Communiceren over anticonceptie - Persoonlijke houding tegenover waarden en normen over (jong) moederschap en vaderschap, anticonceptie, abortus en adoptie - Positieve houding ten opzichte van wederzijdse verantwoordelijkheid inzake anticonceptie - Onderhandelen
Culturele aspecten		<ul style="list-style-type: none"> - Religieuze, culturele en traditionele praktijken oefenen belangrijke invloed uit op het denken over seks, geslacht, puberteit en reproductie - Feiten weten over seksueel gedrag (elke samenleving heeft hierover haar eigen mythes) 	<ul style="list-style-type: none"> - Kritische visie over verschillende culturele/religieuze normen gerelateerd aan zwangerschap, ouderschap enz. - Kennis over mogelijkheden genetica → creatie van zogenaamde designer baby's in de toekomst (keuze en manipulatie van eigenschappen)

4. Onderzoeksvraag

Wereldwijd worden jonge mensen enerzijds seksueel volwassen en actief op een vroegere leeftijd; anderzijds trouwen ze later, waardoor een grotere tijdsperiode ontstaat tussen de eerste seksuele ervaringen en het huwelijk (UNESCO, 2009a: 2). Om een impact te hebben op kinderen en jongeren voordat zij seksueel actief worden, spelen ouders en familie een cruciale rol. Zij moeten kunnen inspelen op fysieke en gedragsaspecten van de menselijke seksualiteit van hun kinderen en geven mee vorm aan de manier waarop jongeren hun seksuele en sociale identiteit begrijpen. Daarnaast moet uitgebreide seksuele vorming een onderdeel vormen van het formele schoolcurriculum, gegeven door goed opgeleide en ondersteunende leerkrachten. UNESCO stelt dat veel te weinig jongeren een adequate relationele en seksuele voorbereiding krijgen waardoor zij kwetsbaar zijn voor o.a. een ongeplande zwangerschap (UNESCO, 2009a: iii), wat ons terugbrengt bij de probleemstelling van dit onderzoek. Het voorkomen van een ongewenste zwangerschap bij jongeren is zowel op politiek als sociaal gebied interessant voor iedereen (Frost & Forrest, 1995: 188; Weaver et al., 2005: 173). Om het aantal tienerzwangerschappen te beperken, is de bescherming van de seksuele en reproductieve gezondheid van jongeren noodzakelijk (Constantine, 2008: 324; UNESCO, 2009a: 5). Dit heeft zowel een sociale als economische betekenis: uit verschillende visies blijkt dat zowel tienerouderschap als tienerabortussen een aanzienlijke impact hebben op de samenleving door de hoge kosten met betrekking tot gezondheidszorg en bijstand (De Wilde, 2009: 19; Nitz, 1999: 457; Roosa & Christopher, 1990: 367). Seksuele vorming in scholen is een belangrijke strategie om de seksuele en reproductieve gezondheid van jongeren te bevorderen (Constantine, 2008: 324; UNESCO, 2009a: 5). In dit kader zal deze masterproef een antwoord geven op volgende onderzoeksvraag: “In welke mate voldoet de inhoud van websites van organisaties die een RSV-aanbod hebben in Vlaanderen aan een aantal belangrijke (inter)nationale normatieve kaders met betrekking tot RSV over zwangerschap en reproductie?”.

Hypothesen opstellen rond deze onderzoeksvraag is een moeilijke opdracht, aangezien in België weinig bekend is over de kwaliteit van het aanbod van organisaties die RSV aanbieden. In de internationale literatuur komt een verscheidenheid naar voor, wat waarschijnlijk ook het geval zal zijn voor België. Voor dit explorerend onderzoek is gekozen

om geen hypothesen op te stellen, maar de kwaliteit van het aanbod van organisaties af te toetsen aan de resultaten van de inhoudsanalyse.

5. Data en methodologie

5.1 Dataverzameling

Om de websites te selecteren was het opzet aanvankelijk om te werken vanuit de zoekmachine Google. De keuze voor deze aanpak kwam voort uit de verwachting dat leerkrachten of directeurs die geen organisatie kennen, via Google en via specifieke zoekwoorden hiernaar op zoek gaan. Aangezien het niet mogelijk is om na te gaan welke organisaties het bekendst zijn in scholen of met welke organisaties zij het vaakst in contact komen, was een strategie noodzakelijk die bepaalde welke websites geselecteerd werden voor de analyse. De websites moesten voldoen aan enkele voorwaarden: ofwel waren het websites van organisaties die zelf RSV aanbieden, ofwel organisaties die lesmateriaal uitwerken in het kader van RSV. In december 2012 is aan de hand van verschillende zoektermen in verband met RSV een overzicht gemaakt van telkens de eerste tien resultaten uit Google (zie Bijlage 1). Uit de zoekresultaten kwamen niet veel organisaties naar voor die beantwoorden aan bovenstaande voorwaarden. Verder bleek dat de meeste gevonden websites zich richten op vorming voor de tweede en derde graad secundair onderwijs. De oorspronkelijke keuze om als afbakening van de doelgroep de eerste graad secundair onderwijs te nemen werd bijgestuurd naar de tweede en derde graad. Ook de strategie om websites te selecteren had aanpassing nodig: geen websites van organisaties in de analyse die (louter) een lespakket of vorming in hun aanbod hebben, maar enkel organisaties die in de klas vorming komen geven of vorming aanbieden voor leerkrachten.

In januari 2013 volgde een herhaling van de zoekactie met andere zoektermen (zie Bijlage 2). De verkregen zoekresultaten werden samengelegd met de resultaten van december 2012, waaruit een selectie volgde van alle nuttige websites (zie Bijlage 3). De lijst (bijlage 3) is gerangschikt van meest naar minst voorkomend in de verschillende zoekacties. Deze tabel is door Sensoa getoetst aan een overzicht van organisaties waarover zij meldingen hebben gekregen. De conclusie was dat niet alle organisaties uit de selectie kwamen zoals verwacht. Hierdoor is besloten om het onderzoeksopzet te veranderen: de websites voor de analyse in tabel 2 op pagina 41 zijn geselecteerd op basis van signalement en bezorgdheid. Om die reden

zijn de hoogst scorende websites van de google-zoekacties aangevuld met websites van organisaties die volgens Sensoa ook relevant zijn, namelijk het Jongeren Advies Centrum en Zin-d'erin(g).

Tabel 2: Overzichtstabel van de webpagina's van de geselecteerde organisaties voor de inhoudsanalyse

	Naam organisatie	Aanbod	Website	Tijdstip en datum
1.	Sensoa	Missie en visie	http://www.sensoa.be/over-sensoa/organisatie/missie-en-visie	13/06/2013 13:39
		RSV in secundair onderwijs: vorming voor leraren	http://www.seksuelevorming.be/vorming/relatieve-en-seksuele-vorming-rsv-het-secundair-onderwijs	13/06/2013 14:11
		Onderdeel van vorming op maat	http://www.seksuelevorming.be/aanpak/themas/rsv-thema-geboorteregeling	13/06/2013 14:11
		Zwangerschapspagina		
2.	Pro Vita, Liefde laat leven	Wie zijn wij?	http://www.provita.be/page.php?pagina_id=9&lang=NL	13/06/2013 14:46
		Voorlichtingsprogramma over abortus	http://www.provita.be/page.php?pagina_id=103&lang=NL	13/06/2013 14:46
		Zwangerschapspagina	http://www.provita.be/page.php?pagina_id=104&lang=NL	13/06/2013 14:46
3.	Vonk en Visie	Missie	http://www.vonkenvisie.be/index.php?id=90	13/06/2013 14:46
		Relationele en seksuele vorming op een interactieve manier voor leerlingen van 2de en 3de graad secundair onderwijs door lesgever van de organisatie (aanbod beschikbaar voor leerkrachten die zelf RSV willen geven)	http://www.vonkenvisie.be/index.php?id=141	13/06/2013 14:46
		Zwangerschapspagina	Geen	
4.	Thomas Godsdienstonderwijs	Algemeen opzet en doelstellingen	http://www.kuleuven.be/thomas/page/over-thomas/	17/06/2013 14:59
		Online materiaal dat leerkrachten kunnen gebruiken om RSV te geven	http://www.kuleuven.be/thomas/page/lief-liever-liefde/	17/06/2013 15:04
		Zwangerschapspagina	http://www.kuleuven.be/thomas/page/gezin-school-en-samenleving/#23927	17/06/2013 15:04
5.	Jongereninfolife	Over ons	http://www.jongereninfolife.be/site/over-ons.html	13/06/2013 14:47
		Lespakket secundair onderwijs (2de en 3de graad)	http://www.jongereninfolife.be/site/voorlichting/relatieve-seksuele-vorming.html	13/06/2013 14:47
		Zwangerschapspagina	http://www.jongereninfolife.be/site/voorlichting/tienerzwangerschap.html	13/06/2013 14:47
6.	Jeugd en seksualiteit vzw	Visie	http://www.jeugdseksualiteit.be/m_vzw/index.php?page=visie	13/06/2013 14:47
		Vormingsaanbod leerkrachten secundair onderwijs	http://www.jeugdseksualiteit.be/m_begeleiders/index.php?page=vormingen_toon&id=38	13/06/2013 14:47
		Zwangerschapspagina	http://www.jeugdseksualiteit.be/m_jongeren/index.php?page=sekswoordenboek&woord=62	17/06/2013 17:15
7.	Jongeren Advies Centrum (JAC)	Wie zijn we	http://www.jac.be/wie-zijn-we	13/06/2013 14:13
		Workshop in klas	http://www.jac.be/jac-op-bezoek	13/06/2013 14:10
		Zwangerschapspagina	http://www.jac.be/zwanger	13/06/2013 14:29
8.	Zin-d'erin(g)	Visie en uitgangspunten	http://www.zinding.be/visie%20en%20uitgangspunten	13/06/2013 14:37
		Leerkrachtenvorming	http://www.zinding.be/leerkrachtenvorming	13/06/2013 14:37
		Jongerenaanbod	http://zinding.be/met_liefs	13/06/2013 14:37
		Zwangerschapspagina	Geen	

5.2 Methodologie

5.2.1 Gebruik van internet

Het internet beschikt over een aantal unieke kenmerken die geschikt zijn voor seksuele en reproductieve gezondheidsvorming. Het is een effectieve bron om de doelstelling van de bevordering van de seksuele en reproductieve gezondheid te bereiken. Het internet is betaalbaar voor de meeste mensen in Vlaanderen; het is beschikbaar voor gebruik op elk moment van de dag of nacht en op vele plaatsen. Verder zijn de gebruikers anoniem wanneer ze toegang zoeken tot informatie over gevoelige onderwerpen op het web. Factoren van fysieke verschijning worden geëlimineerd en potentiële verlegenheid wordt beperkt, vooral met betrekking tot seksualiteit. Individuen hebben zelf controle over de aard van de informatie die ze opzoeken, de hoeveelheid die ze erover lezen en hoe vaak ze dit willen doen. Men moet wel oppassen met de geloofwaardigheid en legitimiteit van informatie die gevonden wordt op internet, want niet alle websites zijn hiervoor geschikt. Het internet kan geïndividualiseerde, interactieve, onmiddellijke, audio-, visuele- en tekstrijke informatie bieden die deskundig en up-to-date is, tegen een buitengewone lage kost per gebruiker (Barak & Fisher, 2003: 294-295).

Sinds het ontstaan van het wereldwijde web en verschillende digitale technologieën in de jaren '90, hebben experts van nieuwe media een verscheidenheid aan methodologische strategieën gebruikt om sociale, politieke en culturele verschijnselen te verkennen die gekoppeld zijn aan de groei van deze toepassingen (Schneider & Foot, 2004: 114). De voortdurende evolutie van het web vormt verschillende uitdagingen voor onderzoekers, aangezien zij streven naar de ontwikkeling van methodologische benaderingen waarmee verschijnselen op het internet robuust kunnen onderzocht worden (Gauntlett, 2000; Howard & Jones, 2003; Jones, 1999; Mann & Stewart, 2000; Schneider & Foot, 2004; Weare & Lin, 2000). Sommige uitdagingen vloeien voort uit de aard van het internet, wat een unieke mix inhoudt van kortstondige en permanente informatie. Het web bezit een soort van duurzaamheid, wat het duidelijk onderscheidt van andere media. In tegenstelling tot theater, live-televisie of radio, moet webinhoud in een permanente vorm bestaan om te kunnen worden verzonden. Het internet deelt deze eigenschap met andere vormen van media zoals films en geluidsopnamen. In tegenstelling tot klassieke (permanente) media kan de inhoud van een website echter regelmatig of procedureel aangepast worden. Dit kan ervoor zorgen

dat oudere data onvindbaar of niet meer beschikbaar zijn na verloop van tijd. Bij de ontwikkeling van een volledig nieuwe versie van een website is het goed mogelijk dat alle beschikbare data van de oude verloren gaat wanneer de nieuwe website online komt. Aangezien de inhoud van het internet dus wel vluchtig is, moet in het onderzoek rekening gehouden worden met deze kortstondigheid van webinformatie. Vanuit het perspectief van zowel onderzoeker als gebruiker of bezoeker, bestaan gespecialiseerde hulpmiddelen en technieken die ervoor kunnen zorgen dat de inhoud van een webpagina nogmaals kan worden bekeken op een later tijdstip (Schneider & Foot, 2004: 114-115). Voor dit onderzoek werden de websites ‘bevroren’ door ze te downloaden via HTTrack Website Copier (Free Software Offline Browser). In tabel 2 onder 5.1 “Dataverzameling” zijn de concrete data en tijdstippen terug te vinden.

5.2.2 Methodologisch kader

Om tot een inhoudsanalyse van de websites te komen, is een gefaseerde aanpak vereist. Het begin van het onderzoek bestaat uit een verkenning van het onderzoeksmateriaal (Wester & Pleijter, 2006: 594). De lezing van het onderzoeksmateriaal gebeurt vanuit de probleemstelling en de onderzoeksvraag die geformuleerd zijn in hoofdstukken 2 en 4. Hierdoor worden bepaalde aspecten van de inhoud van de websites belangrijk. Aangezien vraagstellingen vanuit diverse invalshoeken te formuleren zijn, is aan de hand van theoretische inzichten uit de literatuurstudie ervoor gekozen om te gaan kijken naar enkele specifieke thema’s die aan bod komen op de verschillende websites. Het onderzoek richt zich op drie aspecten van de geselecteerde websites:

- pagina met beschrijving doelstelling en visie van de organisatie (wie zijn wij?)
- pagina met beschrijving aanbod RSV
- pagina waarop de term ‘zwangerschap’ het meest voorkomt

In de tweede stap dienen de gegevens nauwkeurig vastgelegd te worden in een voor de analyse geschikte vorm (Wester & Pleijter, 2006: 594). Om een overzichtstabel (tabel 1) te verkrijgen van de drie normatieve kaders is gebruik gemaakt van open codering: het proces van gegevens opdelen, onderzoeken, vergelijken, conceptualiseren en categoriseren. In een kwalitatieve data-analyse worden de gegevens behandeld als potentiële indicatoren van concepten. Het proces van codering levert concepten, die later worden gegroepeerd en omgezet in categorieën. Bij de vergelijking van indicatoren om te zien bij welke concepten ze

het best passen, is het van cruciaal belang om ruimdenkend te zijn en om zoveel mogelijk ideeën en codes te genereren om de gegevens te omvatten (Bryman, 2004: 402). Ook voor de inhoudsanalyse van de webpagina's moet het alledaagse gezichtspunt verlaten worden, zodat via een interpretatieve kijk relevante kenmerken naar voor komen die in verbinding staan met de probleemstelling (Wester & Pleijter, 2006: 580). Een globale omschrijving van verschillende thema's in tabel 1 vormt het kader voor de analyse van de websites. De inhoud van deze tabel is belangrijk om de interpretatieruimte te kunnen beperken en structureren en het interpreteren vorm te geven (Wester & Pleijter, 2006: 588). Voordeel van dergelijke overzichtstabel is dat het de analyse van het onderzoeksmateriaal vergemakkelijkt: het maakt vergelijkingen mogelijk, is overzichtelijk, gereduceerd tot de kernaspecten en bevordert op die manier het vinden van patronen (Wester & Pleijter, 2006: 590).

Vervolgens vindt een vergelijkend onderzoek plaats tussen de verschillende pagina's van de websites en de overzichtstabel via een interpreterende analyse aan de hand van theoretische invalshoeken uit de literatuurstudie (Wester & Pleijter, 2006: 594). Als methode is inhoudsanalyse het meest uitgewerkt in de systematisch-kwantificerende vorm. Kwantificeren van het waarnemingsproces houdt in dat de onderzoeker telt hoe vaak bepaalde kenmerken voorkomen in een boodschap. Er bestaat een veel geuite kritiek op deze werkwijze, die eveneens een grote beperking vormt voor dit onderzoek (de Bruin, 1999; den Boer, 1999; Kracauer, 1952; van Cuilenburg et al., 1992; Wester & van Selm, 2006). Deze kritiek houdt in dat het tellen slechts een beperkte zeggingskracht heeft en dat onderzoekers niet aangeven dat er op een relevante manier geteld is. Door het onderzoeksmateriaal te fragmenteren wordt de context waarin de getelde kenmerken voorkomen uit het oog verloren. Dit betekent dat vaste registratie-instrumenten niet altijd bruikbaar zijn om het eigen karakter van afzonderlijke gegevens te identificeren (Wester & van Selm, 2006: 121-122). Daarom is voor dit onderzoek inhoudsanalyse als kwalitatief-interpreterende werkwijze beter geschikt. Deze vorm van inhoudsanalyse houdt een beredeneerde lezing in van het onderzoeksmateriaal. Dit betekent dat lezen een centrale rol inneemt in het onderzoeksproces, waarbij een interpretatie tot stand komt van welgekozen kenmerken. Om de websites te analyseren wordt in dit onderzoek inhoudsanalyse begrepen als een onderzoeksontwerp waarin een welomschreven opvatting over het materiaal centraal staat, zoals voorgesteld in de voorafgaande literatuurstudie (Wester & Pleijter, 2006: 575, 597).

6. Operationalisering en resultaten

6.1 Voorstelling van de organisaties van de onderzochte websites

6.1.1 Sensoa

Sensoa is begin 2000 ontstaan als een overkoepelende organisatie van onder andere uiteenlopende aidsorganisaties om een betere structurele samenwerking te verwezenlijken. Een groot deel van de projectsubsidies van deze aidsorganisaties werd toegekend aan Sensoa. Begin 2003 fuseerde de Vlaamse HIV- en SOA-organisatie met het CGSO Trefpunt (Centrum voor Geboorteregeling en Seksuele Opvoeding), denkstation voor seksualiteit en relaties (Sensoa, 2013b). Om hun missie te realiseren, focust Sensoa zich op de volgende kernactiviteiten: ontwikkeling van actieprogramma's naar specifieke doelgroepen, verstrekken van informatie en advies, aanbieden van vorming, opleiding en training aan intermediairs, een draagvlak creëren voor seksuele gezondheid en rechten en tot slot ondersteuning bieden inzake beleidsvoorbereiding en -uitvoering (Sensoa, 2013a).

6.1.2 Pro Vita

Pro Vita is een katholiek geïnspireerde vzw die in 1971 werd opgericht door onder andere Charles Convent als verantwoordelijke voor Vlaanderen. De oprichting was een reactie op de eerste wetsvoorstellen die beoogden om abortus in België te legaliseren. De organisatie focust voornamelijk op de beschermwaardigheid van het leven van iedere persoon vanaf de conceptie tot de natuurlijke dood. Op de website zijn verschillende teksten terug te vinden tegen het gebruik van anticonceptie (Pro Vita, 2013).

6.1.3 Vonk en Visie

Vonk en Visie is opgericht door Maarten Van de Broek. Een exacte datum van ontstaan wordt niet vermeld op de website, maar uit een blog van de zaakvoerder kan afgeleid worden dat de organisatie in 2009 tot stand is gekomen (Vonk en Visie, 2011). Het hoofddoel van de organisatie is om leerlingen op school en cliënten in de hulpverlening kwaliteit aan te bieden. De medewerkers zijn mensen die gepassioneerd zijn door het werken met andere mensen en

via Vonk en Visie krijgen zij de mogelijkheid om hun persoonlijke vorming aan te bieden (Vonk en Visie, 2013b). Er bestaan twee formules: enerzijds vorming op school (georganiseerd op vraag van de school zelf), anderzijds keuze uit een open aanbod (individueel inschrijven voor een nascholing voor leerkrachten) (Vonk en Visie, 2013a).

6.1.4 Thomas Godsdienstonderwijs

De website van Thomas godsdienstonderwijs is opgericht op 1 januari 2002 (Thomas godsdienstonderwijs, 2013b). Hiermee ging de samenstelling van een Raad van Beheer gepaard waarin verschillende geledingen van het Vlaamse godsdienstonderwijs zijn vertegenwoordigd. ‘Thomas’ staat voor ‘Theologie, Onderwijs en Multimedia: Actieve Samenwerking’ met een verwijzing naar Thomas van Aquino. Het doel van Thomas is om een interactieve samenwerking te creëren tussen degenen die bezig zijn met geloofsopvoeding bij jongeren en alle leerkrachten godsdienst van alle onderwijsnetten in Vlaanderen. Thomas wil een ontmoetingsplaats zijn voor deze actoren en wordt ontworpen en onderhouden vanuit de Faculteit Godgeleerdheid van de K.U. Leuven. Binnen het platform staan drie concepten centraal, namelijk communicatie bevorderen, informatie uitwisselen en vorming van leerkrachten permanent ondersteunen (Thomas godsdienstonderwijs, 2013a).

6.1.5 Jongereninfolife (JIL)

Jongereninfolife is een vzw opgericht in 2004 en functioneert volgens een aantal doelstellingen. Ten eerste geven zij informatie en vorming op scholen over het ontstaan van het leven. De organisatie steunt hierbij het standpunt dat de mens vanaf de bevruchting beschermwaardig is. Via diverse scoaire en para-scoaire initiatieven geven ze vorming aan de jeugd op scholen en bij verenigingen. Verder biedt de organisatie steun en hulp aan bij de verwerking van een abortus of zwangerschapsverlies. Via telefoon en e-mail kunnen ze gecontacteerd worden om bijstand te verlenen aan behoeftigen bij een zwangerschap, zowel aan moeder als kind. Tot slot bieden ze hulp aan ouders en opvoeders die RSV willen geven (Jongereninfolife, 2013b).

6.1.6 Jeugd en seksualiteit vzw

Jeugd en seksualiteit is als werkgroep opgericht in 1982 door een groep leerkrachten, jeugdwerkers en PMS-medewerkers. De werkgroep werd in 1988 een vzw en ondertussen is deze gegroeid tot een dienst die informatie en vorming aanbiedt over relaties en seksualiteit aan zowel kinderen, jongeren als hun begeleiders (Jeugd en seksualiteit, 2013b; Jong & Van Zin, 2013: 13). De organisatie steunt op vier pijlers, namelijk jongereninformatie, vormingen, publicaties en het informatiecentrum (Jeugd en seksualiteit, 2013b). Hoofddoel van de organisatie is om kinderen en jongeren de mogelijkheid te geven op een leuke en verantwoordelijke manier in contact te komen met relaties en seksualiteit (Jeugd en seksualiteit, 2013a).

6.1.7 Jongeren Advies Centrum (JAC)

De Jongeren Advies Centra zijn ontstaan in de jaren '70 (Canon Sociaal Werk Vlaanderen, 2013). Deze centra vormen het jongerenonthaal van het Centrum voor Algemeen Welzijnswerk (CAW). Hier wordt deskundige hulpverlening aangeboden voor jongeren met problemen. In het JAC bestaat de mogelijkheid om informatie op te zoeken, vragen te stellen of gewoon een babbel doen (JAC, 2013b). Wanneer dit niet voldoende is, kunnen jongeren ook bij het JAC terecht voor begeleiding. De doelstellingen en het tempo worden in overleg bepaald en het is niet verplicht om te komen. Wanneer een jongere niet de hulp kan krijgen die hij nodig heeft, gebeurt een doorverwijzing naar een andere dienst, zowel binnen als buiten het CAW (JAC, 2013a).

6.1.8 Zin-d'erin(g)

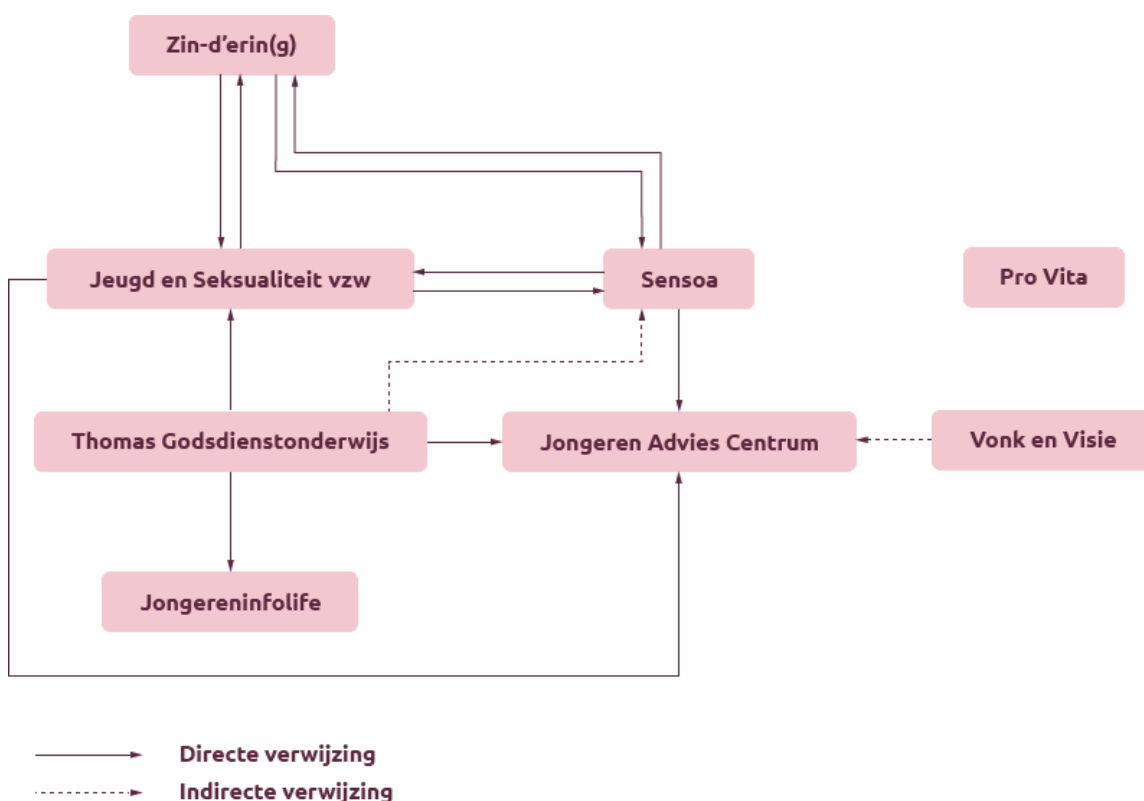
In 1998 is Zin-d'erin(g) gestart als eenmansproject binnen Chirojeugd Vlaanderen. Op 1 januari 2008 is de dienst een vzw geworden, omwille van de nood aan structurele werkingsmiddelen en de groei en evolutie van de werking. Ondertussen is Zin-d'erin(g) gegroeid tot een zelfstandige vormingsdienst voor de non-profitsector en het onderwijs. Er bestaat een uitgebreid aanbod aan programma's, zoals creastages, confrontatietochten, workshops voor het jeugdwerk, leerkrachtenvorming en klasbezingen over RSV (Jong & Van Zin, 2013: 14). Vanaf 2014 zal Zin-d'erin(g) samen met In Petto Jeugddienst en Jeugd en Seksualiteit samensmelten tot één grote informatie-, participatie- en vormingsorganisatie voor

kinderen, jongeren en hun begeleiders, genaamd Jong & Van Zin (Kinderrechtencoalitie Vlaanderen, 2013).

6.1.9 Links tussen websites

Onderstaand figuur geeft een overzicht van de verwijzingen op de onderzochte websites naar de andere besproken organisaties. Pro Vita is de enige organisatie waar zowel niet naar verwezen wordt door een andere organisatie als zelf niet naar één van de overige organisaties verwijst. Ook naar Thomas Godsdienstonderwijs en Vonk en Visie zijn geen links terug te vinden. De indirecte verwijzing van Vonk en Visie naar het JAC duidt op het lespakket ‘Stop Cyberpesten’ dat te downloaden valt op de website van Vonk en Visie. In dit lespakket wordt melding gemaakt van het JAC, terwijl op de website zelf geen verwijzing staat naar de organisatie. Tussen de organisaties Sensoa, Zin-d’erin(g) en Jeugd en seksualiteit vzw bestaat een duidelijke samenwerking. Sensoa spreekt op hun website reeds over ‘Jong & Van Zin’. Sensoa en Jeugd en seksualiteit vzw verwijzen eveneens naar het JAC. Op de website van het JAC staan geen links naar één van de andere besproken organisaties. Tot slot verwijst Thomas Godsdienstonderwijs naar de websites van Jeugd en seksualiteit vzw, het JAC en Jongereninfolife. De organisatie verwijst indirect naar Sensoa door de links op te nemen van andere websites die beheerd worden door Sensoa, namelijk seksuelevorming.be en allesoverseks.be.

Figuur 1: Overzicht links tussen websites

6.2 Inhoudsanalyse websites per thema

Om tot een vergelijking te komen van de inhoud van de verschillende websites, zijn de pagina's per thema gescreend. Voor ieder thema is een tabel opgesteld (bijlagen 4-10) waarin de teruggevonden informatie, afkomstig van de websites van de organisaties, onderverdeeld wordt per normatief kader. Er staat steeds bij vermeld op welke pagina van de website de informatie is gevonden. Hieronder volgt een bespreking per thema van de meest opvallende waarnemingen in deze tabellen.

6.2.1 Menselijk lichaam: bouw en werking (bijlage 4)

Op de onderzochte webpagina's van Pro Vita, Jeugd en seksualiteit vzw, het JAC en Zind'erin(g) is niets terug te vinden dat kadert binnen het thema van de bouw en werking van het menselijk lichaam. Bij een vergelijking van de andere websites komt naar voor dat geen enkele organisatie volledig voldoet aan de vooropgestelde richtlijnen van de normatieve kaders. Sensoa is bijvoorbeeld de enige organisatie die op hun zwangerschapspagina iets vermeldt over vruchtbaarheid volgens de richtlijn van de WHO. Verder is het opmerkelijk dat (een verwijzing naar de) verschillende basiselementen van RSV niet zijn opgenomen op de websites, zoals de bouw, werking en onderlinge samenhang van het skelet (eindtermen), de primaire en secundaire geslachtskenmerken bij man en vrouw (eindtermen), de rol van hormonen in de groei, ontwikkeling en regulering van reproductieve organen en seksuele functies (UNESCO) enz.

6.2.2 Emoties en relaties (bijlage 5)

De enige website die geen melding maakt van emoties en relaties is die van het JAC. De overige websites bieden wel aandacht aan dit thema, de één al wat meer dan de ander. De organisatie die het beste scoort in dit thema is Sensoa. Bij het indelen van de informatie op hun website komen alle drie de normatieve kaders aan bod. Ook de informatie op de website van Thomas Godsdienstonderwijs is geclassificeerd onder de drie verschillende kaders, maar hier is minder op terug te vinden dan bij Sensoa. Op de websites van Vonk en Visie en Jeugd en seksualiteit vzw vallen enkel algemene thema's te lezen die aan bod komen tijdens een vorming door de organisatie. Wat de organisaties hierover juist vertellen, staat niet uitgeschreven en is dus onbekend. Buiten de website van het JAC, waarop niets terug te

vinden is over emoties en relaties, scoort de website van Pro Vita het slechtst. Op hun webpagina's wordt niets concreet vermeld over dit thema, maar slechts een onrechtstreekse verwijzing op hun zwangerschapspagina.

6.2.3 Voortplanting en verloop zwangerschap (bijlage 6)

Er zijn vier organisaties die het onderwerp 'voortplanting en verloop zwangerschap' niet behandelen op hun website, namelijk Thomas Godsdienstonderwijs, Jeugd en seksualiteit vzw, het JAC en Zin-d'erin(g). De organisatie die hierover het meeste informatie presenteert dat kadert binnen de drie normatieve kaders, is opnieuw Sensoa. Hun website biedt als enige specifieke aanwijzingen over wat juist aan bod komt in hun vorming. In de vorming van Vonk en Visie worden de thema's 'verloop bevruchting' en 'anticonceptie' wel behandeld, maar op de website staat niet expliciet uitgelegd wat dit inhoudt. Dit geldt eveneens voor de vorming van Jongereninfolife: er staat op de website te lezen dat de docent de jongeren meeneemt in het gebeuren van hun eigen vruchtbaarheid, maar er staat niet vermeld welke informatie hierbij concreet gegeven wordt. Tot slot biedt de organisatie Pro Vita een voorlichtingsprogramma aan over abortus, wat overeenstemt met de richtlijn van de WHO dat RSV diepgaande informatie moet geven over abortus. Op hun website staat echter ook niet beschreven welke informatie zij juist meedelen aan jongeren in hun vormingen.

6.2.4 Gevolgen tienerzwangerschap (bijlage 7)

Over het thema 'gevolgen van tienerzwangerschap' zijn enkel richtlijnen aangetroffen in het normatieve kader van de WHO. Op de website van zowel Vonk en Visie, Jeugd en seksualiteit vzw, het JAC als Zin-d'erin(g) is geen informatie terug te vinden over deze materie. Wat in de tabel vermeld staat bij de organisaties Pro Vita en Thomas Godsdienstonderwijs hangt slechts onrechtstreeks samen met het onderwerp. In de vorming van Sensoa wordt wel aandacht besteed aan de implicaties van tienerouderschap, maar er staat niet concreet weergegeven over welke gevolgen gesproken wordt. De website van Jongereninfolife tot slot geeft aan dat zij tijdens hun vorming alle mogelijke opties bij (on)gewenste zwangerschap bespreken. Hoe diep zij hierop ingaan is echter onduidelijk.

6.2.5 Anticonceptie en andere methoden om zwangerschap te vermijden (bijlage 8)

Het thema ‘anticonceptie en andere methoden om zwangerschap te vermijden’ komt op de onderzochte webpagina’s van Jeugd en seksualiteit vzw en het JAC helemaal niet aan bod. Op de websites van Pro Vita en Jongereninfolife staat de hulpverlening hieromtrent centraal. Jongereninfolife biedt zelf hulp bij ongewenste of onverwachte zwangerschap en benadrukt in hun vorming dat er steeds mensen zijn die in deze situatie willen helpen. Bij de organisatie Pro Vita wordt niet vermeld wat zij juist vertellen over de hulpverlening in hun vorming. Thomas Godsdienstonderwijs scoort ook niet zo goed op dit vlak: op hun webpagina over RSV staat enkel een krantenartikel met de stelling dat leerkrachten zowel over onthouding als over condooms en anticonceptie moeten praten in hun vorming. Er valt geen voorbeeld te lezen van hoe zij dit concreet kunnen aanpakken of wat zij tijdens RSV allemaal gezegd moeten hebben. Ook de website van Vonk en Visie geeft hierover geen concrete voorbeelden. De thema’s ‘anticonceptie’ en ‘SOA’s’ kunnen aan bod komen afhankelijk van de vraag van de leerkrachten, maar er staat geen verdere informatie over wat deze thema’s juist inhouden. Op de website van Zin-d’erin(g) staat vermeld dat aan de jongeren kennis wordt gegeven over voorbehoedsmiddelen, SOA’s en aids, wat valt onder de drie normatieve kaders. Dit is echter een zeer algemene omschrijving van de inhoud van de vorming. Binnen dit thema geeft Sensoa wederom het meeste informatie op de onderzochte webpagina’s.

6.2.6 Vaardigheden en attitudes (bijlage 9)

Jeugd en seksualiteit vzw en het JAC vermelden niets over vaardigheden en attitudes op de onderzochte webpagina’s. Uit de tabel blijkt dat Sensoa ook binnen dit thema het beste scoort. De vaardigheden en attitudes die beschreven staan op de webpagina waarop de term ‘zwangerschap’ het meest voorkomt, hebben betrekking op alle drie de normatieve kaders. In vergelijking met de andere organisaties behandelt Sensoa in hun vorming de meeste vaardigheden en attitudes die de normatieve kaders voorschrijven. De RSV-pagina van Vonk en Visie daarentegen geeft slechts algemene thema’s aan die wel gerelateerd kunnen worden aan bepaalde vaardigheden en attitudes, maar stippen deze niet concreet aan. Overigens is het opmerkelijk dat Jongereninfolife enkel vaardigheden en attitudes vernoemd die te maken hebben met zwangerschap.

6.2.7 Culturele aspecten (bijlage 10)

Het thema ‘culturele aspecten’ is slechts bij drie organisaties terug te vinden, namelijk bij Sensoa, Thomas Godsdienstonderwijs en Zin-d’erin(g). Zin-d’erin(g) duidt kort aan dat de seksuele en relationele cultuur waarin wij leven een dynamisch en pluriform gegeven is. Door als uitgangspunt te nemen dat met relaties cultureel bepaalde afspraken, tradities en verwachtingen samenhangen, stemt dit overeen met de richtlijn van UNESCO. Op de RSV-pagina van Thomas Godsdienstonderwijs zijn enkele culturele aspecten terug te vinden in de krantenartikels en getuigenissen op de website. De keuze ligt bij de docent om het aangegeven materiaal al dan niet in een vormingsles te gebruiken. Organisatie Sensoa komt nogmaals als beste naar voor binnen dit thema. De RSV-pagina geeft het belang aan van culturele diversiteit, doordat vermeld staat dat op vraag van leerkrachten extra aandacht kan besteed worden aan RSV in multiculturele klassen.

6.3 Conclusie inhoudsanalyse

Aan de hand van een telling van de hoeveelheid informatie op de onderzochte websites zou op een kwantitatieve manier een rangschikking bepaald kunnen worden van de organisaties. Deze rangschikking zegt echter niets over de kwaliteit van de informatie die de organisaties verstrekken. Daarom volgt voor iedere organisatie een korte bespreking van de inhoudsanalyse, gekoppeld aan hun missie en visie.

- Sensoa

Uit de inhoudsanalyse is gebleken dat op de onderzochte webpagina’s van Sensoa de meeste informatie is terug te vinden die past binnen de verschillende normatieve kaders. Hun vorming is betalend en gericht op leerkrachten en begeleiders van jongeren. De RSV-pagina biedt een overzicht van het programma dat aan bod komt tijdens de vorming. De pagina waarop de term ‘zwangerschap’ het meest voorkomt, behandelt specifiek het thema ‘geboorteregeling’. Dit onderwerp sluit aan bij het gekozen thema van deze masterproef, namelijk zwangerschap en reproductie. Deze webpagina biedt meer informatie die kadert binnen de verschillende thema’s van de normatieve kaders dan de RSV-pagina. Geboorteregeling is echter niet het enige thema dat besproken wordt op hun website, andere thema’s zijn ‘seks en maatschappij’, ‘relaties’, ‘lichaam’ enz. Deze webpagina’s zijn niet

opgenomen in de analyse, maar dit duidt aan dat op andere pagina's nog meer informatie is terug te vinden over RSV-thema's die aan bod komen in hun vorming.

- Pro Vita

De website van Pro Vita legt de focus op abortus. Deze organisatie vindt dat onze cultuur in de greep komt van de dood en wil zich inzetten voor 'het leven'. Zij geven gratis voordrachten voor scholen en jeugdverenigingen. De inhoudsanalyse toont aan dat Pro Vita op hun website geen informatie biedt over het thema 'menselijk lichaam: bouw en werking' en 'culturele aspecten'. Voor de thema's 'emoties en relaties' en 'gevolgen tienerzwangerschap' zijn slechts onrechtstreekse verwijzingen teruggevonden. De RSV-pagina van Pro Vita vermeldt expliciet een voorlichtingsprogramma over abortus, maar er staat niet weergegeven wat hierin juist aan bod komt. Verder stellen ze in hun voordracht hulpverlening centraal. Zo heeft ook de pagina waarop de term 'zwangerschap' het meest voorkomt als titel "Er is hulp...". Deze pagina heeft als doel om vrouwen die onverwacht zwanger zijn en een abortus overwegen contact te laten opnemen met de organisatie.

Pro Vita is begin juli 2013 in de actualiteit verschenen, onder titels zoals "Katholiek onderwijs wil geen voorlichtingslessen door Pro Vita" en "Antiabortusgroep predikt in Vlaamse scholen tegen voorbehoedmiddelen" (De Morgen, 2013a; De Morgen, 2013b). Uit zowel de krantenartikels als de inhoudsanalyse van de webpagina's blijkt dat deze organisatie een ideologische boodschap omtrent abortus tracht te verkondigen in hun vorming. Hierdoor ontbreekt informatie over andere thema's op de website.

- Vonk en Visie

Vonk en Visie biedt zowel vorming aan voor leerkrachten als vorming in scholen. De missie van de organisatie is gericht op een motiverende context, zowel voor leerkrachten als leerlingen. Wat RSV betreft, is de vorming betalend en gericht op leerlingen. De RSV-pagina geeft slechts algemene thema's weer en niet wat hierover concreet gezegd wordt in de presentatie. Opmerkelijk voor deze organisatie is dat er geen zwangerschapspagina bestaat. De termen 'zwanger', 'zwangerschap' en 'reproductie' zijn niet terug te vinden op de website. De RSV-pagina geeft wel aan dat tijdens de vorming de thema's 'anticonceptie' en 'SOA's' aan bod komen, maar het is niet duidelijk in welke mate 'zwangerschap' hierin besproken wordt.

Vonk en Visie vermeldt het volgende op hun pagina "onze missie voor onderwijs": "we staan steeds open om het gesprek aan te gaan om ons aanbod af te stemmen op jullie

verwachtingen” (Vonk en Visie, 2013a). Hierdoor is het mogelijk dat leerkrachten de richtlijnen van de normatieve kaders voorleggen aan de organisatie, om er zo voor te zorgen dat de inhoud van RSV hieraan voldoet.

- Thomas Godsdienstonderwijs

Thomas Godsdienstonderwijs biedt vanuit een levensbeschouwelijke en religieuze dimensie gratis materiaal aan aan leerkrachten om RSV te geven. Deze praktische informatie sluit volgens de organisatie aan bij de leefwereld van jongeren, de actualiteit en recente stromingen in de theologie (Thomas godsdienstonderwijs, 2013a). Thomas Godsdienstonderwijs geeft zelf geen RSV aan jongeren. Het aangereikte materiaal bestaat uit boeken en websites voor leerlingen met vragen rond seksualiteit en relatievorming, achtergrondartikelen en -dossiers, krantenartikels, getuigenissen van jongeren, poëzie over liefde en seksualiteit, liedjes, films, cartoons enz. Doordat al deze inhoud gegroepeerd staat op slechts één pagina rond RSV, is de onderzochte RSV-pagina heel lang en wat onoverzichtelijk. Het materiaal dat de organisatie presenteert, behandelt thema's die bij de andere onderzochte organisaties niet voorkomen, zoals samenwonen, huwen en echtscheidingen. Vaak gaat het over normen en waarden binnen het desbetreffende onderwerp. De artikels op de RSV-pagina geven informatie over het belang van RSV. Onderaan deze webpagina staan didactische suggesties voor de leerkrachten, zoals hoe ze het materiaal kunnen aanwenden. Op de pagina waarop de term ‘zwangerschap’ het meest voorkomt is geen informatie teruggevonden die valt onder de richtlijnen van de normatieve kaders. De term komt enerzijds voor om te verwijzen naar het centrum voor relatievorming en zwangerschapsproblemen in Leuven (momenteel Fara vzw), waar bijvoorbeeld vrouwen die een abortus hebben ondergaan begeleiding kunnen krijgen. Anderzijds komt de term voor in de beschrijving van onderzoeksresultaten die hebben aangetoond dat kinderen uit gescheiden gezinnen een grotere risicogroep vormen op het vlak van onder andere tienerzwangerschappen.

Een belangrijke opmerking bij deze organisatie is dat de leerkrachten zelf kunnen kiezen welk materiaal ze gebruiken in hun les. Hierdoor bestaat het gevaar dat de vorming niet volledig overeenstemt met de richtlijnen van de normatieve kaders. Dit kan echter niet geanalyseerd worden via de website.

- Jongereninfolife

De missie van jongereninfolife is om hulp te bieden bij ongewenste of onverwachte zwangerschap. De organisatie geeft zelf een gastles aan leerlingen tegen betaling. Hun voorlichting is toegespitst op “het begin van het leven” en abortus. Bij de inhoudsanalyse is enkel de RSV-pagina aan bod gekomen. De pagina waarop de term ‘zwangerschap’ het meest voorkomt, biedt informatie over tienerzwangerschap en maakt geen onderdeel uit van de vorming. De RSV-pagina legt in drie stappen uit wat het lespakket van jongereninfolife concreet inhoudt. De centrale thema’s van de vorming zijn ‘de ontwikkeling van baby tot volwassene’, ‘opbouw van een duurzame relatie’ en ‘(on)gewenste zwangerschap’. Aan de hand van de informatie op de webpagina ‘over ons’ en het lespakket, kan afgeleid worden dat deze organisatie geen voorstander is van abortus. Op de webpagina ‘als je abortus overweegt’ stelt jongereninfolife dat veel vrouwen moeite hebben met hun beslissing na een abortus (Jongereninfolife, 2013a). Verder heeft jongereninfolife ook volgende doelstelling vermeld staan op hun website: “informatie en vorming geven op scholen over het ontstaan van het leven” (Jongereninfolife, 2013b).

- Jeugd en seksualiteit vzw

In de visietekst van Jeugd en seksualiteit vzw ligt de nadruk op het ‘jong zijn’ van jongeren, aanbieden van informatie, vaardigheden en attitudes. De vorming van de organisatie richt zich tot leerkrachten en is betalend. Uit de tabellen rond de verschillende thema’s blijkt dat er heel weinig informatie over de vorming is terug te vinden op de website. De pagina waarop de term ‘zwangerschap’ het meest voorkomt, is niet opgenomen in de analyse. Deze webpagina bevat uitleg bij het woord ‘zwangerschapssymptomen’ in het sekswoordenboek van de website. Dit kan voornamelijk gerelateerd worden aan het thema van ‘menselijk lichaam: bouw en werking’, maar is geen onderdeel van de vorming. Het enige wat aan bod komt op de RSV-pagina zijn enkele algemene thema’s die kunnen opgenomen worden in de vorming, zoals ‘relaties en seksualiteit (meer) bespreekbaar maken in de klas of op school’, ‘hoe kan je best reageren op seksueel getinte situaties en vragen van leerlingen’ enz. Enkel het thema ‘relationele en seksuele ontwikkeling bij jongeren’ sluit aan bij de richtlijnen van de eindtermen onder het thema ‘emoties en relaties’. Een pluspunt van de vorming is dat de vorming kan aangepast worden aan specifieke verwachtingen van de deelnemers.

- Jongeren Advies Centrum (JAC)

Het JAC spitst zich niet specifiek toe op RSV, maar staat open voor alle vragen van jongeren vanaf 12 jaar. De vorming die zij aanbieden kan op twee locaties doorgaan: ofwel komt de leerkracht met de klas naar het JAC, ofwel komen medewerkers van het JAC zelf op bezoek. Of de vorming betalend is of gratis staat niet weergegeven op de website. Uit de inhoudsanalyse blijkt dat over geen enkel thema informatie werd aangetroffen op de onderzochte webpagina's. In het algemeen staat er niet veel informatie op de website. Ook zijn een heel aantal webpagina's onafgewerkt, bijvoorbeeld onder de pagina 'Wie zijn we' staat het subtiteltje 'Wie is wie' met daaronder enkel het volgende vermeld: "In het JAC werken we met ...". De webpagina met als thema 'Zwanger' is eveneens onafgewerkt. De zin "In 2013 bouwen we stap voor stap deze themasite uit" duidt aan dat sommige delen van de website nog in opbouw zijn. Aangezien de website geen specifieke richtlijnen bevat over RSV door het JAC, kon geen analyse gebeuren.

- Zin-d'erin(g)

Zin-d'erin(g) werkt zoals Jeugd en seksualiteit vzw vanuit het jeugdwerk/de jeugdbeweging. Deze organisatie geeft vorming aan zowel jongeren als leerkrachten. Voor de inhoudsanalyse zijn twee vormingen opgenomen, namelijk de leerkrachtenvorming en de vorming 'Met Liefs' voor jongeren. Net zoals bij de organisatie Vonk en Visie is er geen pagina terug te vinden op de website waarop de term 'zwangerschap' voorkomt. In de omschrijving van de leerkrachtenvorming zijn geen specifieke richtlijnen voor RSV terug te vinden. Deze vorming is voornamelijk gericht op buitenschoolse activiteiten. Er staat wel een verwijzing naar de nieuwe VOET: de organisatie geeft een workshop over op welke manier leerkrachten kunnen werken rond een thema zoals relaties en seksualiteit, in welke graad dit best gegeven kan worden en hoe dit doorheen verschillende graden opgebouwd kan worden. Voor de vorming 'Met Liefs' kunnen leerkrachten zelf het accent kiezen van de RSV-dag(en). In deze vorming ligt een sterke nadruk op het waardenkader waarbinnen RSV gegeven wordt aan jongeren. Zin-d'erin(g) stelt dat het moeilijk is om één algemeen geldend waardensysteem naar voren te schuiven en dat ze daarom open, maar volgens hen duidelijke, basiswaarden gebruiken.

7. Discussie en conclusie

Er bestaan nog steeds mythes over RSV op school, waardoor wetenschappelijk onderzoek naar dit thema relevant is en blijft. Uit de literatuurstudie blijkt dat jongeren zowel thuis als op school seksueel moeten opgevoed worden. Dit is noodzakelijk, aangezien RSV niet pas moet beginnen wanneer jongeren seksueel actief worden. Daarnaast duidt de literatuurstudie aan dat RSV niet alleen maar gaat over seks. Er kunnen andere dan enkel technische en biologische thema's aan bod komen, bijvoorbeeld emoties, relaties of lichamelijke grenzen. Jongeren hebben nood aan een ruime invulling van RSV.

Deze studie zocht een antwoord op de vraag in welke mate de inhoud van websites van organisaties die een RSV-aanbod hebben in Vlaanderen, met name Sensoa, Pro Vita, Vonk en Visie, Thomas Godsdienstonderwijs, Jongereninfolife, Jeugd en seksualiteit vzw, Jongeren Advies Centrum en Zin-d'erin(g), voldoet aan een aantal belangrijke (inter)nationale normatieve kaders met betrekking tot RSV over zwangerschap en reproductie. Deze (inter)nationale normatieve kaders omvatten de eindtermen voor het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad, de International Technical Guidance on Sexuality Education van UNESCO en de Standards for Sexuality Education in Europe van de WHO. Uit deze drie normatieve kaders zijn zeven thema's geselecteerd om de inhoud van de websites mee te vergelijken: de bouw en werking van het menselijk lichaam, emoties en relaties, voortplanting en verloop van de zwangerschap, gevolgen van tienerzwangerschap, anticonceptie en andere methoden om zwangerschap te vermijden, vaardigheden en attitudes en tot slot culturele aspecten. Voor iedere organisatie werd gedetailleerd in kaart gebracht welke inhoud van hun website overeenstemt met de richtlijnen van voornoemde (inter)nationale kaders. Er gebeurde een inhoudsanalyse per website van drie geselecteerde webpagina's, namelijk een pagina met vermelding van de missie/visie/wie zijn we, een pagina met uitleg over de vorming die de organisatie aanbiedt en een pagina waarop de term 'zwangerschap' het meest voorkomt.

De resultaten van de inhoudsanalyse toonden aan dat de organisatie Sensoa als beste naar voor komt. Dit houdt in dat Sensoa op hun website het meeste informatie biedt die overeenstemt met de richtlijnen van de normatieve kaders. Ook laten zij geen enkel thema onbesproken.

De resultaten van de inhoudsanalyse van de websites van Pro Vita en Jongereninfolife zijn zorgwekkend. De voorlichting van Pro Vita is voornamelijk toegespitst op abortus, terwijl dit slechts een klein facet hoort te zijn van RSV. In de vorming van Jongereninfolife gaat veel

aandacht naar de ontwikkeling van baby tot volwassene met een bespreking van alle mogelijke opties bij een onverwachte zwangerschap. Bij beide organisaties staat doorverwijzing naar hulpverlening centraal. Door deze resultaten van de inhoudsanalyse kunnen vragen gesteld worden bij de kwaliteit van hun vorming: niet alle thema's die aansluiten bij RSV komen aan bod en de organisaties kunnen een ideologische boodschap in verband met abortus meegeven tijdens hun vorming, aangezien hier vooral de nadruk op ligt op hun websites. Bijgevolg strookt de ideologie die ze willen meegeven, niet met de normatieve kaders.

Een inhoudsanalyse van de webpagina's van organisatie Vonk en Visie geeft niet veel informatie over de inhoud van hun vorming. De organisatie vermeldt enkele algemene thema's die aan bod kunnen komen, zoals de werking van de geslachtsorganen, vriendschap en verliefdheid, werken aan een relatie enz. Bij deze organisatie is het belangrijk dat leerkrachten van de optie gebruik maken om vooraf de concrete inhoud te bespreken met de medewerker van Vonk en Visie. Zo kunnen zij zelf verzekeren dat de vorming overeenstemt met de richtlijnen van (inter)nationale kaders voor RSV.

Als conclusie voor Thomas Godsdienstonderwijs geldt dat deze organisatie nuttige informatie oplijst op hun website voor leerkrachten om RSV te geven, maar deze data zijn onvoldoende om een goede vorming samen te stellen. Zo ontbreken bijvoorbeeld details over thema's zoals de bouw en werking van het lichaam, de voortplanting en verloop van een zwangerschap en anticonceptiemiddelen. Het is dus cruciaal dat wanneer leerkrachten materiaal van Thomas Godsdienstonderwijs gebruiken, zij dit aanvullen met informatie van andere bronnen.

Voor zowel Jeugd en seksualiteit vzw als het Jongeren Advies Centrum is de beschrijving van het RSV-aanbod op de websites heel vaag. De vorming van Jeugd en seksualiteit vzw is gericht op leerkrachten, waarbij de aandacht vooral uitgaat naar de begeleidingshouding van leerkrachten en methodieken om RSV te geven. Wat RSV juist moet inhouden staat niet vermeld op de onderzochte webpagina's. Enkel het algemene thema 'relationele en seksuele ontwikkeling van jongeren' kan aan bod komen in de vorming. Op de website van het Jongeren Advies Centrum is helemaal niets terug te vinden over RSV. Ze kunnen workshops organiseren voor de klas, maar er staat niet bij over welke thema's dit kan gaan. Voor deze organisatie is het dus niet duidelijk op welke informatie scholen zich baseren om het JAC in te huren voor RSV te geven.

Voor de organisatie Zin-d'erin(g) tot slot geldt als conclusie dat in hun leerkrachtenvorming, net zoals bij Jeugd en seksualiteit vzw, voornamelijk gefocust wordt op de manier waarop leerkrachten kunnen werken rond thema's zoals relaties en seksualiteit. Bij het

vormingsaanbod voor jongeren wordt vooral aandacht besteed aan emoties en relaties en het opbouwen van vaardigheden en attitudes. Thema's zoals bouw en werking van het menselijk lichaam, voortplanting en verloop van de zwangerschap ontbreken. Wanneer leerkrachten Zin-d'erin(g) inhuren voor RSV te geven, dienen zij er rekening mee te houden dat aanvullende informatie over de ontbrekende thema's noodzakelijk is.

De gehanteerde aanpak in deze masterproef houdt enkele beperkingen in voor dit onderzoek. De keuze van de onderzochte thema's en kenmerken wordt bepaald door het perspectief dat de onderzoeker hanteert, waar zich meteen het belangrijkste probleem van de inhoudsanalyse situeert. Het is een nogal intuïtieve werkwijze, zowel in de keuze van thema's en hun kenmerken, als de betekenis daarvan. Het onderzoeksmateriaal geeft niet zelf rechtstreeks betekenissen aan, waardoor de onderzoeker de rol opneemt van interpretator/betekenisgever (Wester & Pleijter, 2006: 575-576). Aan de ene kant duidt dit op een positief kenmerk van de werkwijze, namelijk dat iedere zorgvuldige interpretatie bestaansrecht heeft. Interpretaties zijn niet voor iedereen en altijd hetzelfde, wat illustreert dat de enige juiste interpretatie niet bestaat (Wester & Pleijter, 2006: 583). Aan de andere kant schetst dit een probleem dat centraal staat in de kwalitatief-interpreterende inhoudsanalyse en kenmerkend is voor de sociale wetenschappen, namelijk het betekenisprobleem. Bij het lezen van het onderzoeksmateriaal dient de onderzoeker zich te verplaatsen in de sociale context van zowel de makers als de gebruikers van het materiaal. Specifieke gewoonten en regels waarvan de onderzoeker niet op de hoogte is, kunnen de inhoud van websites bepalen (Wester & Pleijter, 2006: 577-578). Het gaat dus niet alleen om de betekenis van de woorden, maar ook om eventuele onderliggende boodschappen van de schrijver. Websites zijn gemaakt om begrepen te worden door een bepaald publiek of een bepaalde gebruikersgroep. De onderzoeker dient dus rekening te houden met de 'behavioral and situational context' van de websites: vragen zoals "wie is de maker van de website, tot wie richt deze zich als gebruiker, in welke omstandigheden vindt het gebruik plaats" zijn hier van belang (Wester & Pleijter, 2006: 588). Het gevaar bestaat dat de onderzoeker een eigen betekenisgeheel creëert en aan het onderzoeksmateriaal toeschrijft in plaats van een reconstructie op te maken van de betreffende betekenisstructuren. Om dit gevaar te ontwijken is het van belang om inzichten en kennis te ontleen aan andere bronnen om de inhoud van het te onderzoeken materiaal te begrijpen (Wester & Pleijter, 2006: 597-598). In dit onderzoek is hiermee rekening gehouden doordat de inhoudsanalyse van de websites is gebeurd aan de hand van inzichten uit de voorgaande literatuurstudie. Een andere beperking is dat de kwalitatief-interpreterende werkwijze van

inhoudsanalyse niet één duidelijke onderzoekstraditie omvat, wat een risico inhoudt voor de betrouwbaarheid en geldigheid van het onderzoek. Een kwalitatieve inhoudsanalyse kan vaak niet beschouwd worden als definitief afgerond, aangezien betekenissen in mediamateriaal in de loop der tijd kunnen veranderen. Daarnaast wordt inhoudsanalyse gekenmerkt door een principieel geldigheidsprobleem: om iets te weten te komen over de context waarin de inhoud van websites tot stand is gekomen of functioneert, bekijkt men ‘inhoudskenmerken’ van het onderzoeksmateriaal. In de plaats van een boodschap op routinematige wijze te begrijpen, vat men patronen symbolisch op, als indicatoren voor iets buiten het materiaal. Dat is net waar zowel de kracht als de zwakte ligt van inhoudsanalyse: waar trek je namelijk de grens bij stellingen die niet direct kunnen worden waargenomen? De inperking die hierbij is geformuleerd in de literatuur stelt dat interpretaties betrekking moeten hebben op zaken die in principe observeerbaar zijn, maar om één of andere reden doet men dat niet rechtstreeks (Wester & Pleijter, 2006: 596). Tot slot is er een duidelijk verschil naar inhoud te merken tussen vorming die voor jongeren bedoeld is en vorming gericht op leerkrachten. Toekomstig onderzoek moet hierin een duidelijk onderscheid maken.

Tot slot volgen nog enkele aanbevelingen voor het beleid, de organisaties waarvan de websites zijn onderzocht en leerkrachten die de websites bezoeken. Deze masterproef vestigt de aandacht op het feit dat het van cruciaal belang is om de kwaliteit van RSV die aan jongeren wordt gegeven te controleren. Dit geldt niet enkel voor Vlaanderen, maar voor overheden wereldwijd. Het beleid in Vlaanderen dat verantwoordelijk is voor dit thema zou alle verschillende organisaties die RSV aanbieden moeten screenen en proberen een overzicht hiervan te bekomen. Zo kunnen scholen dit overzicht raadplegen bij de zoektocht naar een geschikte organisatie om RSV te geven aan hun leerlingen. Verder zou de overheid zelf scholen kunnen contacteren en hen raad geven. Wat de organisaties betreft, kunnen twee aanbevelingen geformuleerd worden. Enerzijds is het bij sommige organisaties noodzakelijk dat er meer specifieke informatie vermeld staat op de website over wat er juist zal behandeld worden tijdens de vorming. Anderzijds zou iedere organisatie op hun website de mogelijkheid moeten aanbieden om de concrete inhoud van de vorming te overlopen met de leerkracht of de school, vooraleer deze aan de jongeren wordt gegeven. Ter afsluiting volgen nog een aantal richtvragen aan de hand waarvan leerkrachten of directeurs van scholen een website kunnen screenen:

- Wat is de missie/visie van de organisatie?

- Welke thema's komen aan bod in de vorming van de organisatie? Is dit voldoende of worden sommige aspecten van RSV niet behandeld?
- Welke informatie biedt de website over de inhoud van de vorming? Staat er concreet vermeld wat er precies besproken zal worden of geeft de organisatie slechts een algemene omschrijving van de onderwerpen?

Om als leerkracht op zoek te gaan naar een geschikte organisatie is het van belang om kennis te hebben over enkele (inter)nationale kaders omtrent RSV. Met de eindtermen en de normatieve kaders van UNESCO en de WHO in het achterhoofd, kan een leerkracht beter inschatten of de inhoud van het aanbod voldoet aan de richtlijnen voor goede RSV. Daarnaast is het cruciaal om te kijken naar de doelstellingen van de organisatie. Meestal bevat een website een pagina met de missie/visie of een pagina 'wie zijn we?'. Hieruit kunnen leerkrachten dan afleiden met wat voor soort organisatie ze te maken hebben.

8. Bibliografie

- AHLBERG, B.M., JYLKÄS, E., KRANTZ, I. (2001), 'Gendered construction of sexual risks: implications for safer sex among young people in Kenya and Sweden' in *Reproductive Health Matters*, 9, 17: 26-36
- AUJOULAT, I., LIBION, F., BERREWAERTS, J., NOIRHOMME-RENARD, F., DECCACHE, A. (2010), 'Adolescent mothers' perspectives regarding their own psychosocial and health needs: A qualitative exploratory study in Belgium' in *Patient Education and Counseling*, 81, 3: 448-453
- AVERY, L., LAZDANE, G. (2008), 'What do we know about sexual and reproductive health of adolescents in Europe?' in *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, 13, 1: 58-70
- BARAK, A., FISHER, W.A. (2003), 'Experience with an Internet-based, theoretically grounded educational resource for the promotion of sexual and reproductive health' in *Sexual & Relationship Therapy*, 18, 3: 293-308
- BEARINGER, L.H., SIEVING, R.E., FERGUSON, J., SHARMA, V. (2007), 'Global perspectives on the sexual and reproductive health of adolescents: patterns, prevention, and potential' in *The Lancet*, 369, 9568: 1220-1231
- BENNETT, S.E., ASSEFI, N.P. (2005), 'School-based teenage pregnancy prevention programs: A systematic review of randomized controlled trials' in *Journal of Adolescent Health*, 36, 1: 72-81
- BREHENY, M. & STEPHENS, C. (2007), 'Irreconcilable differences: Health professionals' constructions of adolescence and motherhood' in *Social Science & Medicine*, 64, 1: 112-124
- BRYMAN, A. (2004), *Social research methods*, Oxford: Oxford University Press, 592 p.
- CANON SOCIAAL WERK VLAANDEREN (2013), *1972 Jongerenadviescentra. De alternatieve hulpverlening zoekt zijn weg*, (online), <http://www.canonsociaalwerk.be/be/details.php?cps=31>, gelezen op 17-07-2013
- CHRISTOPHER, F., ROOSA, M. (1990), 'An Evaluation of an Adolescent Pregnancy Prevention Program: Is "Just Say No" Enough?' in *Family Relations*, 39, 1: 68-72
- CONSTANTINE, N.A. (2008), 'Converging Evidence Leaves Policy Behind: Sex Education in the United States' in *Journal of Adolescent Health*, 42, 4: 324-326

- COOK, R.J., ERDMAN, J.N., DICKENS, B.M. (2007), 'Respecting adolescents' confidentiality and reproductive and sexual choices' in *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 98, 2: 182-187
- DENNY, G., YOUNG, M. (2006), 'An Evaluation of an Abstinence-Only Sex Education Curriculum: An 18-Month Follow-up' in *Journal of School Health*, 76, 8: 414-422
- DEPARTEMENT CULTUUR, JEUGD, SPORT EN MEDIA (2012), *Lexicon*, (online), <http://www.cjasm.vlaanderen.be/e-cultuur/beleidskader/bouwstenen/lexicon/>, gelezen op 22-11-2012
- DE BRUIN, J. (1999), *De spanning van de seksualiteit. Plezier en gevaar in jongerenbladen*, Amsterdam: Het Spinhuis, 232 p.
- DE MORGEN (2013a), *Antiabortusgroep predikt in Vlaamse scholen tegen voorbehoedmiddelen*, (online), <http://www.demorgen.be/dm/nl/1344/Onderwijs/article/detail/1664512/2013/07/06/Antiabortusgroep-predikt-in-Vlaamse-scholen-tegen-voorbehoedmiddelen.dhtml>, gelezen op 06-07-2013
- DE MORGEN (2013b), *Katholiek onderwijs wil geen voorlichtingslessen door Pro Vita*, (online), <http://www.demorgen.be/dm/nl/1344/Onderwijs/article/detail/1665235/2013/07/08/Katholiek-onderwijs-wil-geen-voorlichtingslessen-door-Pro-Vita.dhtml>, gelezen op 08-07-2013
- DE WILDE, M. (2009), *Onderzoeksrapport: Socio-demografische kenmerken van Vlaamse tienerouders*, (online), <http://www.centrumvoorsociaalbeleid.be/sites/default/files/2009-09-21-tienermoeders.pdf>, gelezen op 27-03-2013
- DE WILDE, M. (2013), *Tienerzwangerschapscijfers België 1996-2011*. Centrum voor Sociaal Beleid (in druk)
- DEN BOER, D.J., BOUWMAN, H., FRISSEN V. e.a. (1999), *Methodologie en statistiek voor communicatie-onderzoek*, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 319 p.
- DONATI, S., MEDDA, E., SPINELLI, A., GRANDOLFO, M.E. (2000), 'Sex education in secondary schools: an Italian experience' in *Journal of Adolescent Health*, 26, 4: 303-308
- DRYBURGH, H. (2000), 'Teenage pregnancy' in *Health Reports*, 12, 1: 9-19

- ELCHARDUS, M., OP DE BEECK, S., DUQUET, F., ROGGEMANS, L. (2008), *Vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs. Een onderzoek naar de relevantie en de haalbaarheid van de vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs*, (online), http://www.vub.ac.be/TOR/main/publicaties/downloads/t2008_37.pdf, gelezen op 22-02-2013
- FÉDÉRATION DES CENTRES DE PLANNING FAMILIAL (2013), *Qu'est-ce que l'Evras?*, (online), <http://www.planningsfps.be/federation/actions/Pages/EVRAS.aspx>, gelezen op 27-06-2013
- FERGUSSON, D.M., WOODWARD, L.J. (1999), 'Maternal age and educational and psychosocial outcomes in early adulthood' in *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40, 3: 479-489
- FRANKLIN, C., GRANT, D., CORCORAN, J., O'DELL MILLER, P., BULTMAN, L. (1997), 'Effectiveness of Prevention Programs for Adolescent Pregnancy: A Meta-Analysis' in *Journal of Marriage and Family*, 59, 3: 551-567
- FROST, J.J., FORREST, J.D. (1995), 'Understanding The Impact of Effective Teenage Pregnancy Prevention Programs' in *Family Planning Perspectives*, 27, 5: 188-195
- GAUNTLETT, D. (2000), *Web.studies: Rewiring Media Studies for the Digital Age*, New York: Oxford University Press, 288 p.
- GO! ONDERWIJS VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP (2013), *Peer Educators Trainers (P.E.T.)*, (online), http://www.g-o.be/sites/portaal_nieuw/subsites/internationalisering/InternationaleProjectenvanhetGemeenschapsonderwijs/Pages/PET.aspx, gelezen op 10-04-2013
- HARRIS, M.B., ALLGOOD, J.G. (2009), 'Adolescent pregnancy prevention: Choosing an effective program that fits' in *Children and Youth Services Review*, 31, 12: 1314-1320
- HOWARD, P.N., JONES, S. (2003), *Society Online: the Internet in Context*, Thousand Oaks: Sage, 384 p.
- JAC (2013a), *Begeleiding*, (online), <http://www.jac.be/begeleiding>, gelezen op 17-07-2013
- JAC (2013b), *Wat doen we*, (online), <http://www.jac.be/wat-doen-we-0>, gelezen op 17-07-2013

- JACQUEMYN, Y., TEMMERMAN, M., MARTENS, G., DOM, A. (2001), 'Tienerzwangerschap in Vlaanderen' in *Tijdschrift voor Geneeskunde*, 16, 57: 1077-1082
- JEUGD EN SEKSUALITEIT (2013a), *Doel en doelgroep*, (online), http://www.jeugdoseksualiteit.be/m_vzw/index.php?page=doel, gelezen op 17-07-2013
- JEUGD EN SEKSUALITEIT (2013b), *Over de vzw*, (online), http://www.jeugdoseksualiteit.be/m_vzw/index.php?page=hoofdpagina, gelezen op 16-07-2013
- JONES, S. (1999), *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*, Thousand Oaks: Sage, 328 p.
- JONG & VAN ZIN (2013), *Beleidsnota Jong & Van Zin*, (online), <http://jongenvanzin.be/files/beleidsnota.pdf>, gelezen op 16-07-2013
- JONGERENINFOLIFE (2013a), *als je abortus overweegt*, (online), <http://www.jongereninfolife.be/site/hulpverlening/als-je-abortus-overweegt.html>, gelezen op 14-08-2013
- JONGERENINFOLIFE (2013b), *Wie zijn we?*, (online), <http://www.jongereninfolife.be/site/over-ons/wie-zijn-wij.html>, gelezen op 16-07-2013
- KINDERRECHTENCALITIE VLAANDEREN (2013), *Jong & Van Zin*, (online), <http://www.kinderrechtencoalitie.be/content.aspx?l=003.002.006>, gelezen op 17-07-2013
- KIRBY, D. (1999), 'Reflections on Two Decades of Research on Teen Sexual Behavior and Pregnancy' in *Journal of Adolescent Health*, 69, 3: 89-94
- KIRBY, D. (2002), 'The Impact of Schools and School Programs Upon Adolescent Sexual Behavior' in *Journal of Sex Research*, 39, 1: 27-33
- KIRBY, D. (2007), *Emerging Answers 2007. Research Findings on Programs to Reduce Teen Pregnancy and Sexually Transmitted Diseases*, (online), http://www.thenationalcampaign.org/EA2007/EA2007_full.pdf, gelezen op 22-03-2013
- KIRBY, D., COYLE, K. (1997), 'School-based Programs to Reduce Sexual Risk-taking Behavior' in *Children and Youth Services Review*, 19, 5-6: 415-436

- KIRBY, D., KORPI, M., BARTH, R.P., CAGAMPANG, H.H. (1997), 'The Impact of the Postponing Sexual Involvement Curriculum Among Youths in California' in *Family Planning Perspectives*, 29, 3: 100-108
- KIRBY, D.B., LARIS, B.A., ROLLERI, L.A. (2007), 'Sex and HIV Education Programs: Their Impact on Sexual Behaviors of Young People Throughout the World' in *Journal of Adolescent Health*, 40, 3: 206-217
- KIRBY, D., SHORT, L., COLLINS, J., RUGG, D., KOLBE, L., HOWARD, M., MILLER, B., SONENSTEIN, F., ZABIN, L.S. (1994), 'School-Based Programs to Reduce Sexual Risk Behaviors: A Review of Effectiveness' in *Public Health Reports*, 109, 3: 339-360
- KOHLER, P.K., MANHART, L.E., LAFFERTY, W.E. (2008), 'Abstinence-Only and Comprehensive Sex Education and the Initiation of Sexual Activity and Teen Pregnancy' in *Journal of Adolescent Health*, 42, 4: 344-351
- KRACAUER, S. (1952), 'The Challenge of Qualitative Content Analysis' in *The Public Opinion Quarterly*, 16, 4: 631-642
- LOTTES, L.L. (2002), 'Sexual Health Policies in Other Industrialized Countries: Are There Lessons for the United States?' in *Journal of Sex Research*, 39, 1: 79-83
- MANN, C., STEWART, F. (2000), *Internet Communication and Qualitative Research Online: a Handbook for Researching Online*, London: Sage, 272 p.
- MCKAY, A. (2000), 'Common Questions about Sexual Health Education' in *Canadian Journal of Human Sexuality*, 9, 2: 129-137
- MCKAY, A., PIETRUSIAK, M.A., HOLOWATY, P. (1998), 'Parent's opinions and attitudes towards sexuality education in the schools' in *The Canadian Journal of Human Sexuality*, 7, 2: 139-145
- NICOLETTI, A. (2004), 'Teen pregnancy prevention issues' in *Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology*, 17, 2: 155-156
- NITZ, K. (1999), 'Adolescent pregnancy prevention: A review of interventions and programs' in *Clinical Psychology Review*, 19, 4: 457-471
- PARKER, R., WELLINGS, K., LAZARUS, J.V. (2009), 'Sexuality education in Europe: an overview of current policies' in *Sex Education*, 9, 3: 227-242
- PEETERS, K., VANDENBROUCKE, F. (2009), Memorie van toelichting met betrekking tot het decreet tot bekrachtiging van het besluit van de Vlaamse Regering

betreffende de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het basis- en secundair onderwijs, *Parl.St.* VI.Parl. 2008-2009, nr. 2124/1, 401 blz.

- PICALET, C., KLAJČ, T. (2006), 'Tussen losbandigheid en verantwoordelijkheid. Jongeren, relaties, seksualiteit en de relationele en seksuele vorming', 102-107 in BLEYS, R. (eds.), *Lief en leed. Jaarboek seksuele gezondheid 2006*, Antwerpen: WPG Uitgevers, 160 p.
- PRO VITA (2013), *Wie zijn wij?*, (online), http://www.provita.be/page.php?pagina_id=9&lang=NL, gelezen op 16-07-2013
- PUBLIC HEALTH AGENCY OF CANADA (2008), *Canadian Guidelines for Sexual Health Education*, (online), <http://www.phac-aspc.gc.ca/publicat/cgshe-ldnemss/pdf/guidelines-eng.pdf>, gelezen op 14-12-2012
- ROBSON, K., BERTHOUD, R. (2003), 'Teenage Motherhood in Europe: A Multi-Country Analysis of Socioeconomic Outcomes' in *European Sociological Review*, 19, 5: 451-466
- ROOSA, M.W., CHRISTOPHER, F.S. (1990), 'Evaluation of an Abstinence-Only Adolescent Pregnancy Prevention Program: A Replication' in *Family Relations*, 39, 4: 363-367
- SCHNEIDER, S.M., FOOT, K.A. (2004), 'The web as an object of study' in *New Media & Society*, 6, 1: 114-122
- SEKSUELE VORMING (2013), *Wat is seksuele en relationele vorming*, (online), <http://www.seksuelevorming.nl/content/seksuele-vorming>, gelezen op 11-06-2013
- SENSOA (2013a), *Activiteiten*, (online), <http://www.sensoa.be/over-sensoa/organisatie/activiteiten>, gelezen op 16-07-2013
- SENSOA (2013b), *Historiek*, (online), <http://www.sensoa.be/over-sensoa/organisatie/historiek>, gelezen op 16-07-2013
- SHAW, M., LAWLOR, D.A., NAJMAN, J.M. (2006), 'Teenage children of teenage mothers: Psychological, behavioural and health outcomes from an Australian prospective longitudinal study' in *Social Science & Medicine*, 62, 10: 2526-2539
- SMITHBATTLE, L. (2007), "'I Wanna Have a Good Future': Teen Mothers' Rise in Educational Aspirations, Competing Demands, and Limited School Support' in *Youth Society*, 38, 3: 348-371
- THOMAS, M.H. (2000), 'Abstinence-based programs for prevention of adolescent pregnancies: A review' in *Journal of Adolescent Health*, 26, 1: 5-17

- THOMAS GODSDIENSTONDERWIJS (2013a), *Over Thomas*, (online), <http://www.kuleuven.be/thomas/page/over-thomas/>, gelezen op 16-07-2013
- THOMAS GODSDIENSTONDERWIJS (2013b), *Thomas 10 jaar: een overzicht*, (online), <http://www.kuleuven.be/thomas/page/tijdslijn/>, gelezen op 16-07-2013
- UNESCO (2009a), *International Technical Guidance on Sexuality Education. An evidence-informed approach for schools, teachers and health educators – Volume I: The rationale for sexuality education*, (online), <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>, gelezen op 22-11-2012
- UNESCO (2009b), *International Technical Guidance on Sexuality Education. An evidence-informed approach for schools, teachers and health educators – Volume II: Topics and learning objectives*, (online), <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>, gelezen op 22-11-2012
- VAN CUILENBURG, J., SCHOLTEN, O., NOOMEN, G.W. (1992), *Communicatiewetenschap*, Muiderberg: Coutinho, 424 p.
- VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2010), *VOET @ 2010. Nieuwe vakoverschrijdende eindtermen voor het secundair onderwijs*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/publicaties/voet/voet2010.pdf>, gelezen op 12-12-2012
- VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2012a), *Secundair onderwijs – Tweede en derde graad – Algemene uitgangspunten*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/tweede-graad/algemene-uitgangspunten/index.htm>, gelezen op 12-12-2012
- VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2012b), *Secundair onderwijs – Vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen - Uitgangspunten*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/vakoverschrijdend/uitgangspunten.htm>, gelezen op 15-12-2012
- VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2012c), *Secundair onderwijs – Tweede graad ASO – Natuurwetenschappen – Vakgebonden eindtermen*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/tweede-graad/aso/vakgebonden/natuurwetenschappen/eindtermen.htm>, gelezen op 15-12-2012
- VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2012d), *Secundair onderwijs – Derde graad ASO – Natuurwetenschappen - Eindtermen*, (online),

- <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/derde-graad/aso/vakgebonden/natuurwetenschappen/eindtermen.htm>, gelezen op 06-12-2012
- VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2012e), *Secundair onderwijs – Derde graad BSO – Project algemene vakken - Eindtermen*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/derde-graad/aso/vakgebonden/eerste-en-tweede-leerjaar/project-algemene-vorming/eindtermen.htm>, gelezen op 06-12-2012
 - VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2012f), *Secundair onderwijs – Vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/vakoverschrijdend/context1.htm>, gelezen op 16-10-2012
 - VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2012g), *Secundair onderwijs – Vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/vakoverschrijdend/context2.htm>, gelezen op 06-12-2012
 - VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2012h), *Secundair onderwijs – Vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/vakoverschrijdend/context3.htm>, gelezen op 16-10-2012
 - VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2012i), *Secundair onderwijs – Vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen – Uitgangspunten*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/vakoverschrijdend/uitgangspunten.htm>, gelezen op 16-10-2012
 - VLAAMS MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN VORMING (2013), *Secundair onderwijs – Vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen in 20 vragen*, (online), <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/faq/vakoverschrijdende-eindtermen-secundair-onderwijs.htm#1>, gelezen op 27-02-2013
 - VLAAMSE ONDERWIJSRAAD (2007), *Advies over de ontwerpen van besluit van de Vlaamse regering betreffende het beroepsprofiel en basiscompetenties van de leraren*, (online), <http://www.vlor.be/sites/www.vlor.be/files/advies/ar-adv019-0607.pdf>, gelezen op 16-02-2013

- VLAAMSE OVERHEID (2010), *Vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs*, (online), <http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/vakoverschrijdende-eindtermen-in-het-secundair-onderwijs>, gelezen op 22-02-2013
- VLAAMSE OVERHEID (2011), *Advies over eindtermen natuurwetenschappen ASO en BSO*, (online), <http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/advies-over-eindtermen-natuurwetenschappen-aso-en-bso>, gelezen op 22-02-2013
- VLAAMSE SCHOLIERENKOEPEL (2010), *Is seksuele opvoeding passé?*, (online), http://www.scholierenkoepel.be/sites/default/files/wysiwyg/advies_rsv_op_school_2010-09-11.pdf, gelezen op 17-10-2012
- VONK EN VISIE (2011), *Op het kruispunt van onderwijs en hulpverlening*, (online), <http://vonkenvisie.wordpress.com/tag/hulpverlening/>, gelezen op 16-07-2013
- VONK EN VISIE (2013a), *missie van Vonk en Visie*, (online), <http://www.vonkenvisie.be/index.php?id=90>, gelezen op 16-07-2013
- VONK EN VISIE (2013b), *over Vonk en Visie Vormingsnetwerk*, (online), <http://www.vonkenvisie.be/index.php?id=6>, gelezen op 16-07-2013
- WEARE, C., LIN, W.-Y. (2000), 'Content Analysis of the World Wide Web: Opportunities and Challenges' in *Social Science Computer Review*, 18, 3: 272-292
- WEAVER, H., SMITH, G., KIPPAX, S. (2005), 'School-based sex education policies and indicators of sexual health among young people: a comparison of the Netherlands, France, Australia and the United States' in *Sex Education*, 5, 2: 171-188
- WESTER, F., PLEIJTER, A. (2006), 'Inhoudsanalyse als kwalitatief-interpreterende werkwijze', 575-599 in WESTER, F., RENCKSTORF, K., SCHEEPERS, P. (eds.), *Onderzoekstypen in de communicatiewetenschap*, Alphen aan den Rijn: Kluwer, 691p.
- WESTER, F., VAN SELM, M. (2006), 'Inhoudsanalyse als systematisch-kwantificerende werkwijze', 121-149 in WESTER, F., RENCKSTORF, K., SCHEEPERS, P. (eds.), *Onderzoekstypen in de communicatiewetenschap*, Alphen aan den Rijn: Kluwer, 691 p.
- WHO REGIONAL OFFICE FOR EUROPE AND BZGA (2010), *Standards for Sexuality Education in Europe*, Bramsche: BZgA: 63 p.
- ZELNIK, M., KIM, Y.J. (1982), 'Sex Education and Its Association with Teenage Sexual Activity, Pregnancy and Contraceptive Use' in *Family Planning Perspectives*, 14, 3: 117-119+123-126

9. Bijlagen

Bijlage 1: Overzichtstabellen met resultaten van de zoektocht naar websites op 02-12-2012

Zoekterm: “relationele en seksuele vorming aanbod”

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Sensoa Vorming	Open vormingsaanbod voor professionals	Betalend	http://www.sensoa.be/service/sensoa-vorming
Sensoa Leermiddelenbank	Educatief lesmateriaal	Betalend	http://www.sensoa.be/service/sensoa-leermiddelenbank
GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap	Doorverwijzing naar sites met aanbod van educatieve materialen + overzicht opleidingsaanbod	/	http://www.g-o.be/gezondheid/themas/relatielevorming/Pages/Relationeleenseksuelevorming.aspx
Sensoa Seksuele vorming	Opleiding voor leraars in het buitengewoon onderwijs	Betalend	http://www.seksuelevorming.be/2_3_3_3.php
Wikipedia	/(Uitleg over RSV)	/	http://nl.wikipedia.org/wiki/Relationele_en_seksuele_vorming
Gezinspastoraal	Verwijzing naar website (www.godsdienstonderwijs.be) waar godsdienstdidactische pakketten rond RSV te vinden zijn + websites van jeugdbewegingen	Gratis	http://www.gezinspastoraal.be/304/opvoeding-en-geloof/opvoeding/relatiele-en-seksuele-opvoeding
Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs	/(Visietekst en bouwstenen voor een RSV-beleid)	/	http://ond.vsko.be/pls/portal/docs/PAGE/AD008VOT/THEMAS/RSV/VISIETEKST%20RSV_DADR_%202011_05_24.PDF
Jeugd en Seksualiteit	/(Masterproef)	/	http://www.jeugdseksualiteit.be/dossiers/masterproef%20II%20Kirsten%20Elen.pdf
Nascholing.be Vlaams Verbond van het katholiek buitengewoon onderwijs (VVKBuO) i.s.m. Dienst Nascholing en internationalisering (DNI.)	Tweedaagse nascholing 'introductie relationele en seksuele vorming in het buitengewoon onderwijs' gericht op directies, orthopedagogen, leerkrachten en paramedici uit het buitengewoon basisonderwijs en buitengewoon secundair onderwijs	Betalend	http://www.nascholing.be/2012-2013/index.aspx?type=5&modID=2382

Vonk en Visie	Relationele en seksuele vorming op een interactieve manier voor leerlingen van 2de en 3de graad secundair onderwijs door lesgever van de organisatie (aanbod beschikbaar voor leerkrachten die zelf RSV willen geven)	Betalend	http://www.vonkenvisie.be/index.php?id=141
---------------	---	----------	---

Zoekterm: “aanbod leerkrachten seksuele voorlichting” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Vrije Universiteit Brussel	/ (Masterproef)	/	http://www.vub.ac.be/wetenschapswinkel/publicaties/2006-2007/thesis_SHerbots_Sensoa.pdf
Sint-Jozef-Klein-Seminarie	/ (Hun visie op RSV)	/	http://www.sjks.be/visie-op-relationele-en-seksuele-vorming
Nascholing.be Vlaams Verbond van het katholiek buitengewoon onderwijs (VVKBuO) i.s.m. Dienst Nascholing en internationalisering (DNI.)	Tweedaagse nascholing 'introductie relationele en seksuele vorming in het buitengewoon onderwijs' gericht op directies, orthopedagogen, leerkrachten en paramedici uit het buitengewoon basisonderwijs en buitengewoon secundair onderwijs	Betalend	http://www.nascholing.be/2012-2013/index.aspx?type=5&modID=2382
Klasse	/ (artikel)	/	http://www.klasse.be/archief/graag-meer-seksuele-voorlichting-op-school/
Sensoa Seksuele vorming	/ (overzicht organisaties met kwalitatief RSV-aanbod)	/	http://www.seksuelevorming.be/pdf/feiten_en_cijfers/rsv_gids_downloads/partnerorganisaties_sensoa_verse_2012.pdf
Vlaams Agentschap Zorg & Gezondheid	/ (Sensoa presenteert eerste en unieke handboek RSV)	/	http://www.zorg-en-gezondheid.be/Nieuws/Gezond-leven-en-milieu/Sensoa-presenteert-eerste-en-unieke-handboek-relationele-en-seksuele-vorming/
De Standaard	/ (Artikel waarom tongzoenen niet kan op de speelplaats)	/	http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20121002_00320063
Associatie Antwerpen	/ (masterproef)	/	PDF
Vlaamse Scholieren Koepel	/ (advies RSV op school)	/	http://www.scholierenkoepel.be/sites/default/files/wysiwyg/advies_rsv_op_school_2010-09-11.pdf
Technopolis	/ (leerkrachtenmap bij bezoek tentoonstelling)	/	http://www.technopolis.be/content/user/File/1k%20ben%20op%20jou/Lkmap_ikbenOpjou.pdf
Advertentieblok: Seks enzo	/	/	http://www.seksenzo.info/informatie/seks?gclid=CJ7Lw-uE_rMCFebLtAodTWgAqw

Zoekterm: “handleiding relationele en seksuele voorlichting op school” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Vonk en Visie	Relationele en seksuele vorming op een interactieve manier voor leerlingen van 2de en 3de graad secundair onderwijs door lesgever van de organisatie (aanbod beschikbaar voor leerkrachten die zelf RSV willen geven)	Betalend	http://www.vonkennisie.be/index.php?id=141
Vrije Universiteit Brussel	/ (Masterproef)	/	http://www.vub.ac.be/wetenschapswinkel/publicaties/2006-2007/thesis_SHerbots_Sensoa.pdf
Thomas Godsdienstonderwijs	Relationele en seksuele vorming voor secundair onderwijs	Gratis	http://www.kuleuven.be/thomas/page/lief-liever-liefde/
Gezinspastoraal	Verwijzing naar website (www.godsdienstonderwijs.be) waar godsdienstdidactische pakketten rond RSV te vinden zijn + websites van jeugdbewegingen	Gratis	http://www.gezinspastoraal.be/304/opvoeding-en-geloof/opvoeding/relationele-en-seksuele-opvoeding
Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs	/ (Relationele en seksuele vorming & allochtone jongeren)	/	Word-document
Jeugd en Seksualiteit	/ (Masterproef)	/	http://www.jeugdensexualiteit.be/dossiers/masterproef%20II%20Kirsten%20Elen.pdf
Seksuele vorming	/	/	http://www.seksuelevorming.be/downloadfiles_shop/2011WHORichtlijnSeksueleVormingNL.pdf
Sensoa Seksuele vorming	Educatief materiaal	Betalend	http://www.seksuelevorming.be/shop_produktenreeks.php?categorieNaam=Jongeren%20en%20kinderen&hoofdCategorie=Educatief%20Materiaal&categorieId=7
CLB Ieper	Inhoud uitleenkoffer basisonderwijs	/	Word-document
CLB Genk-Maasland	Doorverwijzing naar educatief materiaal	Gratis	http://schoolweb.rago.be/clb/genk-maasland/Informatie/Orthotheek/Orthotheek_Materialen/releks.html

Zoekterm: “seksuele opvoeding secundair onderwijs” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Sensoa Leermiddelenbank	Handboek RSV voor secundair onderwijs	Betalend	http://sensoadocu.wordpress.com/2011/03/30/relationele-en-seksuele-vorming-handboek-voor-secundair-onderwijs/
Jongereninfolife	Lespakket secundair onderwijs (2de en 3de graad)	Betalend	http://www.jongereninfolife.be/site/voorlichting/lespakket-secundair-onderwijs.html

Sint-Jozef-Klein-Seminarie	/ (Hun visie op relationele en seksuele vorming)	/	http://www.sjks.be/visie-op-relationele-en-seksuele-vorming
Gezinspastoraal	Verwijzing naar website (www.godsdienstonderwijs.be) waar godsdienstdidactische pakketten rond RSV te vinden zijn + websites van jeugdbewegingen	Gratis	http://www.gezinspastoraal.be/304/opvoeding-en-geloof/opvoeding/relationele-en-seksuele-opvoeding
Vrije Universiteit Brussel	/ (Masterproef)	/	http://www.vub.ac.be/wetenschapswinkel/publicaties/2006-2007/thesis_SHerbots_Sensoa.pdf
Vrije Universiteit Brussel	/ (Masterproef)	/	http://www.vub.ac.be/wetenschapswinkel/publicaties/2010-2011/masterproefWWAnkeOoms.pdf
Sensoa Seksuele vorming	/ (algemene website)	/	http://www.seksuelevorming.be/
Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs	/	/	http://ond.vsko.be/pls/portal/docs/PAGE/AD008VOT/THEMAS/RSV/VISIETEKST%20RSV_DADR_%202011_05_24.PDF
Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming	/ (Artikel: Jongeren willen meer en betere voorlichting op school)	/	http://www.ond.vlaanderen.be/nieuws/2008p/0414-voorlichting.htm
Vlaamse Wetenschappelijke Vereniging voor Jeugdgezondheidszorg VZW	Doorverwijzing naar educatief materiaal	Gratis	http://www.vwvj.be/index.php?page=221

Zoekterm: “seksuele voorlichting lespakket” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Sensoa	Vorming, educatieve materialen enz.	Betalend	http://www.sensoa.be/
Sensoa shop	Online materiaal bestellen of downloaden, leermiddelenbank	Gratis/Betalend	http://www.sensoa.be/service/sensoa-shop
Jongereninfolife	Lespakket secundair onderwijs (2de en 3de graad)	Betalend	http://www.jongereninfolife.be/site/voorlichting/lespakket-secundair-onderwijs.html
Sensoa Seksuele Vorming	Lespakket voor 2de en 3de graad	Gratis	http://www.seksuelevorming.be/downloadfiles_shop/LespakketSosSoa.pdf
Centrum voor Deeltijds Onderwijs Kortrijk	Doorverwijzing naar educatief materiaal	Gratis	http://educatie.cdokortrijk.be/webpagina/waardebeleving,%20relatievorming%20en%20seksualiteit.aspx
Wiki Didactiek Gedrags- en Maatschappijwetenschappen	Lespakket voor 2de en 3de graad	Gratis (?)	http://dgm.wikispaces.com/14_22
Digilife - Schoolnet - Jeugd & seksualiteit VZW	Lespakketten van verscheidene organisaties	Betalend	http://www.digilife.be/schoolnet_oldsite/lespakketten/jeugd/jeugd.htm
Voorlichtingsles	Lespakket Volwassen worden voor leerlingen bovenbouw basisonderwijs	Gratis	https://www.voorlichtingsles.be/index.php/lespakket
Voorlichtingsles	Online voorlichtingsmateriaal, lespakket enz.	Gratis	https://www.voorlichtingsles.be/

Dominiek Savio Instituut VZW	/	/	http://www.dominiek-savio.be/pdf/Visie_Relatievorming_seksualiteit_schoolgaanden.pdf
------------------------------	---	---	---

Zoekterm: “seksuele voorlichting lespakket 1ste graad secundair onderwijs” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Sensoa	Materialen uitlenen	Betalend	http://www.seksuelevorming.be/2_1_1_2.php
Sensoa Seksuele vorming	/ (algemene website)	/	http://www.seksuelevorming.be/
Jongereninfolife	Lespakket secundair onderwijs (2de en 3de graad)	Betalend	http://www.jongereninfolife.be/site/voorlichting/lespakket-secundair-onderwijs.html
Jongereninfolife	Lespakket secundair onderwijs (2de en 3de graad)	Betalend	http://www.jongereninfolife.be/site/voorlichting/relatieve-seksuele-vorming.html
JACpunt (jongeren Essen, Kalmthout en Wuustwezel)	Overzicht educatief materiaal	Gratis	http://web.jacpunt.be/?page_id=243
Lokaal Gezondheidsoverleg Brussel	Verwijzing naar werkmap Sensoa	Gratis	http://www.vgc.be/Welzijn+en+Gezondheid/GezondeStad/Lokaal+gezondheids+overleg/Nieuwsbrief/Logo+nieuwsbrief+secundair+onderwijs+2011-2012.htm?hideParent=true
Vrij CLB regio Gent VZW	Uitleenbank + doorverwijzingen naar websites	Gratis	http://www.vclbgent.be/uitleenbank_resultaten.php?SubCategorie=41&Trefwoord=
Klasse	/ (artikel)	/	http://www.klasse.be/leraren/28164/smet-hervorming-secundair-mag-niet-leiden-tot-nivellering/
Sensoa leermiddelenbank	Materialen uitlenen	Betalend	http://sensoadocu.wordpress.com/

Zoekterm: “RSV in scholen”

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Vlaamse Scholieren Koepel	/ (advies RSV op school)	/	http://www.scholierenkoepel.be/sites/default/files/wysiwyg/advies_rsv_op_school_2010-09-11.pdf
E-thesis	/ (online scriptie)	/	http://www.ethesis.net/clb/clb.htm
Basisschool Sint-Aloysius (ASO)	/	/	http://www.ikorn.be/~sansec/joomla/index.php?option=com_content&task=view&id=169&Itemid=145
Vrije Universiteit Brussel	/ (Masterproef)	/	http://www.vub.ac.be/wetenschapswinkel/publicaties/2010-2011/masterproefWWAnkeOoms.pdf
CAW Stimulans	Relationele en seksuele vorming voor +12-jarigen	Betalend	http://www.cawstimulans.be/Home/Preventie/RelationeleenSeksueleVorming/tabid/105/Default.aspx

Vrij CLB regio Gent VZW	Uitleenbank + doorverwijzingen naar websites	Gratis	http://www.vclbgent.be/uitleenbank_resultaten.php?SubCategorie=41&Trefwoord=
Sensoa	/ (Jaarrapport 2009)	/	http://www.sensoa.be/sites/default/files/jaarrapport2009.pdf
Vrij CLB regio Gent VZW	Uitleenbank	Gratis	http://www.vclbgent.be/uitleenbank.php
Sensoa	/ (Verslag Hot topics op school)	/	http://www.seksuelevorming.be/pdf/wetenschap/Hot_topics_op_school_rapport.pdf
Scholengemeenschap Lier	/	/	http://www.scholengemeenschap-lier.be/J.B.-David/NL/activiteiten.html

Bijlage 2: Overzichtstabellen met resultaten van de zoektocht naar websites op 30-01-2013

Zoekterm: “vormingsdienst jongeren relaties seksualiteit”

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalen d of gratis	Website
Kinderrechtencommissariaat	/	/	http://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/dossier_jongeren_en_seksualiteit_0.pdf
Gezinspastoraal	Verwijzing naar website (www.godsdiensonderwijs.be) waar godsdiensdidactische pakketten rond RSV te vinden zijn + websites van jeugdbewegingen	Gratis	http://www.gezinspastoraal.be/304/opvoeding-en-geloof/opvoeding/relatieve-en-seksuele-opvoeding
Sensoa	/	/	http://www.sensoa.be/
Seksuele vorming	Gids voor ouders	/	http://www.seksuelevorming.be/downloadfiles_shop/gids_vr_ouders_web.pdf
Acco	Boek	/	http://www.acco.be/uitgeverij/nl/publication/9789033485886/relaties@autisme.kom.+een+programma+voor+relatieve+en+seksuele+vorming+voor+jongeren+en+volwassenen+met+autisme.+deel+2+relaties
Aditi vzw (seksualiteit en handicap)	Opleiding voor leerkrachten uit het Buso, begeleiders en ouders die in contact komen met jongeren (12 tot 21 jaar) met een (verstandelijke) beperking (Vorming is reeds voorbij)	Betalend	http://www.aditivzw.be/actueel/aankondigingen/documents/Opleidingrelatiesenseksualiteitbijjongeren.pdf
VAD (Vereniging voor Alcohol- en andere drugproblemen vzw)	Handleiding werken met jongeren	/	http://www.vad.be/media/473735/sxtc_cover_binnenwerk.pdf
Jeugd en seksualiteit vzw	Vormingsaanbod (doorklikken op de site)	Betalend	http://www.jeugdenseksualiteit.be/m_vzw/index.php?page=visie
Gezond op school	Verwijzing naar Sensoa, cavaria vzw, jeugd en seksualiteit vzw, Zin-d'erin(g) vzw	/	http://www.gezondopschool.be/sites/www.gezondopschool.be/files/page/attachments/seksualiteit_en_relaties.pdf
Thomas Godsdienstonderwijs	Relationele en seksuele vorming voor secundair onderwijs	Gratis	http://www.kuleuven.be/thomas/page/lief-liever-liefde/

Zoekterm: “lespakket leerkracht relaties seksualiteit zwangerschap” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Jeugd en seksualiteit vzw	Lesmap rond verliefdheid, zwangerschap en holebi	Gratis	http://www.jeugdseksualiteit.be/dossiers/Themadossier%20verliefdheid,%20zwangerschap%20en%20holebi.pdf
Jeugdinfotheek	Lespakket "Connected"	Gratis	http://www.jeugdinfotheek.be/lespakket-connected
Click safe	Informatief lespakket voor 10- tot 12-jarigen over veilig internetgebruik	Gratis	http://www.clicksafe.be/leerkrachten/uploads/Lessenpakket%20KIC%20NL_definitief.pdf
CLB Veurne	Inventaris	/	http://www.vclb-veurne.be/site/images/inventarisrvsecundair.pdf
Dicht bij mijn bed show	/	/	http://www.dichtbijmijnbedshow.be/index.php/lespakket
Dicht bij mijn bed show	/	/	http://www.dichtbijmijnbedshow.be/index.php/lespakket
Kinderrechtencommissariaat	/	/	http://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/dossier_jongeren_en_seksualiteit_0.pdf
Seksuele vorming	/	/	http://www.seksuelevorming.be/pdf/feiten_en_cijfers/rsv_gids_downloads/partnerorganisaties_sensoa_versie_2012.pdf
Seksuele vorming	Lespakket	Gratis	http://www.seksuelevorming.be/downloadfiles_shop/LespakketSosSoa.pdf
PAV portaal	Doorverwijzing naar verschillende websites	/	http://www.pavportaal.be/pavportal/weblinks/gezondheid.html

Zoekterm: “vorming zwangerschap” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Fara	Vorming in open aanbod: "een leerling is zwanger"	Betalend	http://ond.vvksomain.nieuwsflash/aanbevelingen/5%20oktober%20Fara%20open%20aanbod%20een%20tiener%20is%20zwanger.pdf
Sensoa	/	/	http://www.sensoa.be/
Fara	Doorgeklikt naar: - http://www.faranet.be/fara-voor-professionals/fara-voor-het-onderwijs/fara-voor-leerkrachten - http://www.faranet.be/fara-voor-professionals/vorming/open-aanbod	/	http://www.faranet.be/
Kaho	/ (opleiding voor vroedvrouwen)	/	http://extern.kahosl.be/DVO/admin/opleidingen/brochures/177.pdf

Vlaamse Wetenschappelijke Vereniging voor Jeugdgezondheidszorg vzw	/ (nuttige webadressen)	/	http://www.vwvj.be/index.php?page=307
Domus Medica	/	/	http://www.domusmedica.be/documentatie/richtlijnen/overzicht/zwangerschap.html
Vlaamse organisatie van vroedvrouwen vzw	/	/	http://www.vlov.be/algemeen/kalender_vlov_post.html?postId=412
Ziekenhuis Oost-Limburg	Informatie over zwangerschapiabetes	/	http://www.zol.be/internet/patienten/patienten.aspx?id=1356
Mama en meer	/	/	http://www.mamaenmeer.be/zwanger-zijn/40-weken-zwanger/eerste-trimester/94-40-weken-zwanger-week-6
Huidcentrum	/	/	http://www.huidcentrum.be/voedingsadvies-2/voeding-bij-zwangerschap

Zoekterm: “workshop relaties seksualiteit leerkrachten” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Centrum Voor Afstandsonderwijs	Erkende opleiding seks counselor	Betalend	http://www.thuisstudie.be/cursus/seks counselor/
Associatie Antwerpen	/	/	Masterproef
JAC Mechelen (deelwerking CAW Het Welzijnshuis vzw)	Materialenbank + ondersteuning RSV Workshop "Relaties en Seksualiteit"	Betalend	http://www.jacmechelen.be/folder%20preventie%20JAC%20Mechelen.pdf
Sensoa	Persbericht	/	http://www.sensoa.be/persbericht-eerste-en-unieke-handboek-relatieve-en-seksuele-vorming
Zin-d'erin(g)	Vorming over relaties en seksualiteit Workshops/pedagogische studiedagen/ teambuildingsdagen leerkrachten	Betalend	http://www.zinding.be/chiro
Uit in Vlaanderen	Week van de Lentekriebels georganiseerd door Sensoa e.a.	Gratis	http://www.uitinvlaanderen.be/agenda/e/week-van-de-lentekriebels-over-seksuele-vorming/af8a9508-97f3-4313-a8ff-93bb6a048f5d
Seksuele vorming	/	/	http://www.seksuelevorming.be/pdf/feiten_en_cijfers/rsv_gids_downloads/partnerorganisaties_sensoa_versie_2012.pdf
Klasse	Artikel "Praten over seks"	/	http://www.klasse.be/leraren/23254/praten-over-seks/
Vlaamse Vereniging voor Seksuologie vzw	/	/	http://www.seksuologen-vlaanderen.be/seksuologischnieuws/Programmas_en_materialen_seksuele_vorming_en_weerbaarheid.pdf

GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap	Artikel "De liefde van je leven op Netlog"	/	http://www.g-o.be/sites/portaal_nieuw/Pages/Artikel.aspx?guid=%7BB863CE6F-69B2-4AD0-9D14-08480596794F%7D
---	---	---	---

Zoekterm: “workshop seksuele vorming” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Vrije Universiteit Brussel	/ (Masterproef)	/	http://www.vub.ac.be/wetenschapswinkel/publicaties/2006-2007/thesis_SHerbots_Sensoa.pdf
Sensoa seksuele vorming	RSV: basisopleiding secundair onderwijs	Betalend	http://www.seksuelevorming.be/2_3_2.php
Sensoa seksuele vorming	Studiedag "over de grens" voor leraren secundair onderwijs	Gratis	http://www.seksuelevorming.be/2_2_6.php
Sensoa seksuele vorming	Studiedag Handboek secundair onderwijs RSV	/	http://www.seksuelevorming.be/download/pub/2/Puberteit.pdf
Sensoa	Persbericht	/	http://www.sensoa.be/persbericht-eerste-en-unieke-handboek-relatieve-en-seksuele-vorming
Vlaamse Scriptiebank	Onderzoek	/	http://www.scriptiebank.be/scriptie/de-mening-van-ouders-over-de-noodzakelijkheid-het-belang-en-de-inhoud-van-relatieve-en-se
Vlaamse Scriptiebank	Onderzoek	/	http://www.scriptiebank.be/sites/default/files/970019edd5dd1ca78245006e4a57d747.pdf
Uit in Vlaanderen	Week van de Lentekriebels georganiseerd door Sensoa e.a.	Gratis	http://www.uitinvlaanderen.be/agenda/e/week-van-de-lentekriebels-over-seksuele-vorming/af8a9508-97f3-4313-a8ff-93bb6a048f5d
Provincie Vlaams Brabant	Vormingsaanbod 2011-2012	Gratis	http://www.vlaamsbrabant.be/binaries/folder-vorming-GENDERINDEBLENDER-11-12_tcm5-72269.pdf
Lerarendirect (elektronisch communicatiekanaal van Klasse)	Studiedag RSV van Sensoa (2011) Ook reclame op de site voor week van de lentekriebels	Gratis	http://www.lerarendirect.be/nieuws/secundair-onderwijs/relatieve-en-seksuele-vorming-studiedag-en-handboek

Zoekterm: “nascholing leerkrachten RSV” (selectie: pagina’s uit België)

Naam organisatie	Aanbod vorm	Betalend of gratis	Website
Nascholing.be	Teamgerichte, schoolgebonden nascholing RSV voor schoolteams uit buitengewoon basisonderwijs en buitengewoon secundair onderwijs	Betalend	http://www.nascholing.be/2012-2013/index.aspx?type=5&modID=2384

Nascholing.be Vlaams Verbond van het katholiek buitengewoon onderwijs (VVKBuO) i.s.m. Dienst Nascholing en internationalisering (DNI.)	Tweedaagse nascholing 'introductie relationele en seksuele vorming in het buitengewoon onderwijs' gericht op directies, orthopedagogen, leerkrachten en paramedici uit het buitengewoon basisonderwijs en buitengewoon secundair onderwijs	Betalend	http://www.nascholing.be/2012-2013/index.aspx?type=5&modID=2382
Nascholing.be	Nieuwsbrief	/	http://www.nascholing.be/2012-2013/nieuwsbrief.aspx
GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap	Traject van 5 sessies: RSV in het secundair onderwijs (vorming is ondertussen voorbij) Reclame voor Sensoa	Betalend	http://www.g-o.be/gezondheid/algemeen/Documents/2011-9-9Fiches%20Gezondheid%20trimester1.pdf
Vrije Universiteit Brussel	Masterproef	/	http://www.vub.ac.be/wetenschapswinkel/publicaties/2010-2011/masterproefWWAnkeOoms.pdf
Cavaria	Artikel "Is seksuele opvoeding passé?"	/	http://www.cavaria.be/sites/default/files/vsk_advies_rsv_op_school_06-10-2010.pdf
CLB Ieper	Inhoud uitleenkoffer RSV secundair onderwijs	/	Word-document
Eekhoutcentrum vzw	Brochure teamgericht aanbod secundair onderwijs Reclame voor Sensoa vorming	Betalend	https://www.eekhoutcentrum.be/brochures/brochure%20team%20so.pdf
Provincie Antwerpen	Goedkeuring subsidie Zin-d'erin(g) vzw + vormingsaanbod RSV Zin-d'erin(g)	Betalend	http://www.provant.be/binaries/3_7_tcm7-74942.pdf
Scholengemeenschap Lier	/	/	http://www.scholengemeenschap-lier.be/activiteiten.htm

Bijlage 3: Selectie websites uit zoekresultaten Google op 18-02-2013

	Naam organisatie	Aanbod	Betalend of gratis	Website
1.	Sensoa	Incompany aanbod: RSV in het secundair onderwijs	Betalend	http://www.seksuelevorming.be/2_3_3_2.php
		Incompany aanbod: RSV in het buitengewoon onderwijs	Betalend	http://www.seksuelevorming.be/2_3_3_3.php
		Open aanbod data 2013	Betalend	http://www.seksuelevorming.be/2_3_2.php
		Lespakket voor 2de en 3de graad	Gratis	http://www.seksuelevorming.be/downloadfiles_shop/LespakketSosSoa.pdf
		Studiedag "over de grens" voor leraren secundair onderwijs	Gratis	http://www.seksuelevorming.be/2_2_6.php
2.	Nascholing.be Vlaams Verbond van het katholiek buitengewoon onderwijs (VVKBuO) i.s.m. Dienst Nascholing en internationalisering (DNI.)	Tweedaagse nascholing 'introdunctie relationele en seksuele vorming in het buitengewoon onderwijs' gericht op directies, orthopedagogen, leerkrachten en paramedici uit het buitengewoon basisonderwijs en buitengewoon secundair onderwijs	Betalend	http://www.nascholing.be/2012-2013/index.aspx?type=5&modID=2382
		Teamgerichte, schoolgebonden nascholing RSV voor schoolteams uit buitengewoon basisonderwijs en buitengewoon secundair onderwijs	Betalend	http://www.nascholing.be/2012-2013/index.aspx?type=5&modID=2384
3.	Vonk en Visie	Relationele en seksuele vorming op een interactieve manier voor leerlingen van 2de en 3de graad secundair onderwijs door lesgever van de organisatie (aanbod beschikbaar voor leerkrachten die zelf RSV willen geven)	Betalend	http://www.vonkenvisie.be/index.php?id=141
4.	Jongereninfolife	Lespakket secundair onderwijs (2de en 3de graad)	Betalend	http://www.jongereninfolife.be/site/voorlichting/lespakket-secundair-onderwijs.html
				http://www.jongereninfolife.be/site/voorlichting/relationele-seksuele-vorming.html
5.	CAW Stimulans	Relationele en seksuele vorming voor +12-jarigen	Betalend	http://www.cawstimulans.be/Home/Preventie/RelationeleenSeksueleVorming/tabid/105/Default.aspx

6.	Aditi vzw (seksualiteit en handicap)	Opleiding voor leerkrachten uit het Buso, begeleiders en ouders die in contact komen met jongeren (12 tot 21 jaar) met een (verstandelijke) beperking → Vorming is reeds voorbij! In samenwerking met Sensoa	Betalend	http://www.aditivzw.be/actueel/aankondigingen/documents/Opleidingrelatiesenseksualiteitbijjongeren.pdf
7.	Jeugd en seksualiteit vzw	Vormingsaanbod leerkrachten secundair onderwijs	Betalend	http://www.jeugdensexualiteit.be/m_begeleiders/index.php?page=vormingen_toon&id=38
		Lesmap rond verliefdheid, zwangerschap en holebi	Gratis	http://www.jeugdensexualiteit.be/dossiers/Themadossier%20verliefdheid,%20zwangerschap%20en%20holebi.pdf
8.	Fara	Vorming in open aanbod: "een leerling is zwanger"	Betalend	http://ond.vvkso-ict.com/vvksomain/nieuwsflash/aanbevelingen/5%20oktober%20Fara%20open%20aanbod%20een%20tiener%20is%20zwanger.pdf
				http://www.faranet.be/fara-voor-professionals/vorming/open-aanbod
				http://www.faranet.be/fara-voor-professionals/fara-voor-het-onderwijs/fara-voor-leerkrachten
9.	JAC Mechelen (deelwerking CAW Het Welzijnshuis vzw)	Materialenbank + ondersteuning RSV Workshop "Relaties en Seksualiteit"	Betalend	http://www.jacmechelen.be/folder%20preventie%20JAC%20Mechelen.pdf
10.	Zin-d'erin(g)	Vorming over relaties en seksualiteit "Met Liefs" voor jongeren Workshops/pedagogische studiedagen/teambuildingsdagen leerkrachten	Betalend	http://www.zinding.be/jongerenaanbod
				http://www.zinding.be/leerkrachtenvorming
11.	GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap	Traject van 5 sessies: RSV in het secundair onderwijs (vorming is ondertussen voorbij) Reclame voor Sensoa	Betalend	http://www.g-o.be/gezondheid/algemeen/Documents/2011-9-9Fiches%20Gezondheid%20trimester1.pdf
12.	Uit in Vlaanderen	Week van de Lentekriebels georganiseerd door Sensoa e.a.	Gratis	http://www.uitinvlaanderen.be/agenda/e/week-van-de-lentekriebels-over-seksuele-vorming/af8a9508-97f3-4313-a8ff-93bb6a048f5d
13.	Thomas Godsdienstonderwijs	Online materiaal dat leerkrachten kunnen gebruiken om RSV te geven	Gratis	http://www.kuleuven.be/thomas/page/lief-liever-liefde/
14.	Digilife - Schoolnet - Jeugd & seksualiteit VZW	Lespakketten van verscheidene organisaties	Betalend	http://www.digilife.be/schoolnet_oldsite/lespakketten/jeugd/jeugd.htm
15.	Voorlichtingsles	Online voorlichtingsmateriaal, lespakket enz. (doelgroep basisonderwijs)	Gratis	https://www.voorlichtingsles.be/

16.	JACpunt (jongeren Essen, Kalmthout en Wuustwezel)	Overzicht educatief materiaal	Gratis	http://web.jacpunt.be/?page_id=243
17.	Jeugdinfotheek	Lespakket "Connected" voor 1ste en 2de graad secundair onderwijs (Sensoa i.s.m. Child Focus)	Gratis	http://www.jeugdinfotheek.be/lespakket-connected

Bijlage 4: Tabel inhoudsanalyse thema “menselijk lichaam: bouw en werking”

Normatieve kaders	Eindtermen voor het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad	UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education	WHO: Standards for Sexuality Education in Europe
Organisaties			
Sensoa	Zwangerschapspagina: Bij de werkvormen wordt aangeraden om te kunnen verwijzen naar voorstellingen of afbeeldingen van menstruatiecyclus		Zwangerschapspagina: - Kennis over vruchtbaarheid - Verwijzing naar medische vruchtbaarheidstechnieken
Pro Vita			
Vonk en Visie	RSV-pagina: Thema “werking van de geslachtsorganen”	RSV-pagina: Thema “werking van de geslachtsorganen”	
Thomas Godsdienstonderwijs	RSV-pagina: - Belangrijke veranderingen op lichamelijk-seksueel vlak - Persoonlijke lichaamsontdekking		
Jongereninfolife	RSV-pagina: - Over eigen ontwikkelingsfase reflecteren - Ontwikkeling van baby tot volwassene	RSV-pagina: Ontwikkeling van baby tot volwassene	
Jeugd en seksualiteit vzw			
Jongeren Advies Centrum			
Zin-d’erin(g)			

Bijlage 5: Tabel inhoudsanalyse thema “emoties en relaties”

Normatieve kaders Organisaties	Eindtermen voor het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad	UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education	WHO: Standards for Sexuality Education in Europe
Sensoa	RSV-pagina: - Verwijzing naar puberteit: begin seksuele activiteit van jongeren, meesten tussen 12 en 18 jaar - Programma geeft introductie over seksuele ontwikkeling van jongeren, maar geen specifieke inhoud hiervan op de pagina Zwangerschapspagina: - Ter sprake brengen van anticonceptie bij ouders en lief - Open over seksualiteit en gevoelens spreken	Zwangerschapspagina: - Ter sprake brengen van anticonceptie bij ouders en lief - Implicaties van tienerouderschap - Open over seksualiteit en gevoelens spreken	Zwangerschapspagina: - Ter sprake brengen van anticonceptie bij ouders en lief - Stelling: “Een aantal jongeren vindt het niet noodzakelijk dat alles in het werk wordt gesteld om zwangerschap te voorkomen” → hangt samen met “onder gelijke voorwaarden met partner communiceren” - Open over seksualiteit en gevoelens spreken
Pro Vita		Zwangerschapspagina: Stelling: “We weten hoe moeilijk het allemaal is” → onrechtstreekse verwijzing naar “leren omgaan met persoonlijke kwetsbaarheid rond ongeplande zwangerschap”	
Vonk en Visie	RSV-pagina: - Thema “vriendschap en verliefdheid” - Thema “werken aan een relatie” - Thema “holebi’s”	RSV-pagina: Thema “werken aan een relatie”	

Thomas Godsdienstonderwijs	RSV-pagina: <ul style="list-style-type: none"> - Weerbaar opstellen in relaties door een communicatieve vorm van RSV - Thema “liefde en vriendschap” in het leerplan - Getuigenissen in het algemeen: voorbeelden van “zich uiten over en respectvol omgaan met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag” 	RSV-pagina: <ul style="list-style-type: none"> - Thema “het belang van communicatie in relaties aangeven” in het leerplan - Getuigenis van Andy: goede communicatie met partner en wederzijdse instemming om aan seks te beginnen 	RSV-pagina: Verschillen tussen partners respecteren in een monogame relatie
Jongereninfolife	RSV-pagina: <ul style="list-style-type: none"> - Over eigen ontwikkelingsfase reflecteren - Opbouw van een duurzame relatie - Ontwikkeling van baby tot volwassene 		
Jeugd en seksualiteit vzw	RSV-pagina: Thema “relationele en seksuele ontwikkeling van jongeren”		
Jongeren Advies Centrum			
Zin-d’erin(g)	RSV-pagina: <ul style="list-style-type: none"> - Doel RSV is o.a. dat jongeren relaties zinvol in hun leven kunnen integreren - Aandacht voor relationele kader, namelijk gevoelens en communicatie binnen relaties - Een relatie aangaan 	RSV-pagina: Aandacht voor relationele kader, namelijk gevoelens en communicatie binnen relaties	

Bijlage 6: Tabel inhoudsanalyse thema “voortplanting en verloop zwangerschap”

Normatieve kaders Organisaties	Eindtermen voor het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad	UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education	WHO: Standards for Sexuality Education in Europe
Sensoa	Zwangerschapspagina: Kennis over hoe de bevruchting plaatsvindt	Zwangerschapspagina: Weten wat vruchtbaarheid inhoudt voor beide seksen	Zwangerschapspagina: - Jongeren moeten goed geïnformeerd zijn over de werking, het gebruik en verkrijgbaarheid van verschillende anticonceptiemiddelen en methodes - Weten wat te doen in noodsituaties - Weten wat vruchtbaarheid inhoudt voor beide seksen - Weten wat te doen als jongeren anticonceptie niet goed gebruikten of als er iets mis ging met het condoom - Kennis over abortus in geval van zwangerschap - Bij de werkvormen wordt aangeraden om te kunnen verwijzen naar voorstellingen of afbeeldingen van verschillende anticonceptiemiddelen
Pro Vita			RSV-pagina: Voorlichtingsprogramma over abortus, stelling dat velen onvoldoende of verkeerd zijn ingelicht over wat abortus in werkelijkheid is
Vonk en Visie	RSV-pagina: Thema “verloop bevruchting”		RSV-pagina: Thema “anticonceptie”

Thomas Godsdienstonderwijs			
Jongereninfolife	RSV-pagina: Filmpje over hoe het leven ontstaat van bij de conceptie tot aan de geboorte	RSV-pagina: Thema “het gebeuren van de eigen vruchtbaarheid”	RSV-pagina: Thema “het gebeuren van de eigen vruchtbaarheid”
Jeugd en seksualiteit vzw			
Jongeren Advies Centrum			
Zin-d'erin(g)			

Bijlage 7: Tabel inhoudsanalyse thema “gevolgen tienerzwangerschap”

Normatieve kaders	Eindtermen voor het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad	UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education	WHO: Standards for Sexuality Education in Europe
Organisaties			
Sensoa			Zwangerschapspagina: - Jongeren zijn zich bewust van de implicaties van tienerouderschap - Ouderschap is één van de opties in geval van zwangerschap
Pro Vita			Zwangerschapspagina: Beslissing wanneer je onverwacht zwanger bent, heeft impact op je hele verdere leven → verwijst onrechtstreeks naar “gevolgen van (jonge) moeder- en vaderschap”
Vonk en Visie			
Thomas Godsdienstonderwijs			RSV-pagina: Voorbeeld van huistaak voor jongeren: ouders interviewen over hoe zij voor ongewenste zwangerschap werden gewaarschuwd → ouders krijgen zo de kans om hun visie te geven
Jongereninfolife			RSV-pagina: Bespreking alle mogelijke opties bij (on)gewenste zwangerschap
Jeugd en seksualiteit vzw			

Jongeren Advies Centrum			
Zin-d'erin(g)			

Bijlage 8: Tabel inhoudsanalyse thema “anticonceptie en andere methoden om zwangerschap te vermijden”

Normatieve kaders Organisaties	Eindtermen voor het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad	UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education	WHO: Standards for Sexuality Education in Europe
Sensoa	Zwangerschapspagina: - Jongeren moeten goed geïnformeerd zijn over de werking, het gebruik en verkrijgbaarheid van verschillende anticonceptiemiddelen en methodes - Bij de werkvormen wordt aangeraden om te kunnen verwijzen naar voorstellingen of afbeeldingen van verschillende anticonceptiemiddelen	Zwangerschapspagina: - Jongeren moeten goed geïnformeerd zijn over de werking, het gebruik en verkrijgbaarheid van verschillende anticonceptiemiddelen en methodes - Weten wat te doen in noodsituaties - Geïnformeerde en persoonlijke keuze maken voor een anticonceptiemiddel of -methode - Correct en consistent anticonceptiegebruik - Weten wat te doen als jongeren de anticonceptie niet goed gebruikten of als er iets mis ging met het condoom - Hulp vinden in geval van vragen of problemen - Bij de werkvormen wordt aangeraden om te kunnen verwijzen naar voorstellingen of afbeeldingen van verschillende anticonceptiemiddelen - Stelling: “Jongeren kennen de pil en het condoom goed, maar andere methodes, zoals de vagina ring, de anticonceptiepleister, de noodpil en het spiraal kennen ze minder goed”	Zwangerschapspagina: - Jongeren moeten goed geïnformeerd zijn over de werking, het gebruik en verkrijgbaarheid van verschillende anticonceptiemiddelen en methodes - Anticonceptie ter sprake brengen - Geïnformeerde en persoonlijke keuze maken voor een anticonceptiemiddel of -methode - Hulp vinden in geval van vragen of problemen - Bij de werkvormen wordt aangeraden om te kunnen verwijzen naar voorstellingen of afbeeldingen van verschillende anticonceptiemiddelen

Pro Vita		RSV-pagina: Hulpverlening centraal	RSV-pagina: Hulpverlening centraal
Vonk en Visie	RSV-pagina: Thema “anticonceptie”	RSV-pagina: - Thema “anticonceptie” - Thema “SOA’s”	RSV-pagina: Thema “anticonceptie”
Thomas Godsdienstonderwijs		RSV-pagina: Zowel over onthouding als over condooms en anticonceptie praten	
Jongereninfolife		RSV-pagina: Doorverwijzing naar hulpverlening	RSV-pagina: Doorverwijzing naar hulpverlening
Jeugd en seksualiteit vzw			
Jongeren Advies Centrum			
Zin-d’erin(g)	Kennisoverdracht over voorbehoedsmiddelen, SOA’s en aids		

Bijlage 9: Tabel inhoudsanalyse thema “vaardigheden en attitudes”

Normatieve kaders Organisaties	Eindtermen voor het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad	UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education	WHO: Standards for Sexuality Education in Europe
Sensoa	Zwangerschapspagina: - Op een bewuste en verantwoordelijke manier omgaan met de eigen vruchtbaarheid - Verantwoordelijkheid bij jongeren voor een correct en consistent anticonceptiegebruik - Grote verschillen tussen jongeren wat seksueel gedrag betreft → respect - Stelling: “Sommige jongeren hebben een negatief beeld van hormonale anticonceptie en condoomgebruik” → kritisch denken - Stelling: “Open over seksualiteit en gevoelens spreken is niet voor iedereen gemakkelijk” → open en constructieve houding	Zwangerschapspagina: - Praten over anticonceptie met het lief - Verantwoordelijkheid bij jongeren voor een correct en consistent anticonceptiegebruik - Anticonceptie meestal verantwoordelijkheid meisje, condoomgebruik verantwoordelijkheid van de jongen	Zwangerschapspagina: - Praten over anticonceptie met het lief - Geïnformeerde en persoonlijke keuze maken voor een anticonceptiemiddel of -methode - Jongeren zijn zich bewust van de implicaties van tienerouderschap → persoonlijke houding - Kennis over de opties in geval van zwangerschap: abortus, ouderschap en adoptie - Anticonceptie meestal verantwoordelijkheid meisje, condoomgebruik verantwoordelijkheid van de jongen - Stelling: “Een aantal jongeren vindt het niet noodzakelijk dat alles in het werk wordt gesteld om zwangerschap te voorkomen” → bewuste keuzes en persoonlijke houding - Stelling: “Het aantal zwangere tieners in Vlaanderen blijft ongeveer constant. Binnen die groep stijgt het aantal tieners dat voor een abortus kiest in plaats van de zwangerschap uit te dragen” → persoonlijke

			<p>houding</p> <ul style="list-style-type: none"> - Stelling: “Sommige jongeren hebben een negatief beeld van hormonale anticonceptie en condoomgebruik” → persoonlijke houding - Stelling: “Anticonceptie, noodanticonceptie en zeker abortus zijn gevoelige kwesties” → persoonlijke houding
Pro Vita	<p>RSV-pagina: Verantwoordelijkheid, niet specifiek over wat</p> <p>Zwangerschapspagina: Communicatie van belang</p>		<p>RSV-pagina: Gezonde mentaliteit i.v.m. seksualiteit</p> <p>Zwangerschapspagina: - Video “Op de kruising van wegen” laat drie verschillende houdingen zien, namelijk abortus, adoptie en zelf voor het kind zorgen - Moedigen aan om een bewuste keuze te maken over (ongepande) zwangerschappen</p>
Vonk en Visie		RSV-pagina: Thema “geweld in een relatie”	RSV-pagina: Thema “anticonceptie”
Thomas Godsdienstonderwijs	<p>RSV-pagina:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Open praten over seksualiteit - Jongeren kritisch laten denken over wat ze zien in de media - Gedeelde verantwoordelijkheid en empathie in een huwelijk - Toepassing van de sociale deugd respect in het huwelijk 	<p>RSV-pagina:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Stelling: “Duidelijke en expliciete RSV zorgt ervoor dat jongeren de eerste ervaring uitstellen omdat ze niet bang zijn om nee te zeggen” → leren weigeren - Getuigenissen Hans, Rico, Sandra: leren nee zeggen - Vermelding van verantwoordelijkheid om seksueel geweld te rapporteren 	

Jongereninfolife	RSV-pagina: <ul style="list-style-type: none"> - Luisteren en spreken - Reflectie over vragen zoals wat bij een onverwachte zwangerschap, wanneer begint het leven, ... Identificeren met een bepaalde mening 		RSV-pagina: <ul style="list-style-type: none"> - Reflectie over vragen zoals wat bij een onverwachte zwangerschap, wanneer begint het leven, ... Identificeren met een bepaalde mening - Bespreking alle mogelijke opties bij (on)gewenste zwangerschap → bewuste keuze maken
Jeugd en seksualiteit vzw			
Jongeren Advies Centrum			
Zin-d'erin(g)	RSV-pagina: <ul style="list-style-type: none"> - Seksuele en relationele moraal verwerven met respect voor verschillen - Verantwoordelijkheid nemen - Communicatie training - Reflectie op eigen en andermans gedrag - Waarde respect staat centraal: respecteren van de ander als persoon, respect voor jezelf, voor verliefdheid, twijfels, iemands zoeken, iemands angsten, onzekerheid, niet durven of niet willen, iemands voorkeur en keuze 		

Bijlage 10: Tabel inhoudsanalyse thema “culturele aspecten”

Normatieve kaders Organisaties	Eindtermen voor het Vlaamse onderwijs voor de tweede en derde graad	UNESCO: International Technical Guidance on Sexuality Education	WHO: Standards for Sexuality Education in Europe
Sensoa		RSV-pagina: <ul style="list-style-type: none"> - Op vraag van leerkrachten kan extra aandacht besteed worden aan RSV in multiculturele klassen, belang van culturele diversiteit Zwangerschapspagina: <ul style="list-style-type: none"> - Stelling: “In vergelijking met andere landen worden in België weinig tieners zwanger” → kennis over feiten - Qua kennis over anticonceptiemiddelen geloven jongeren nog in een aantal mythes over vruchtbaarheid - Stelling: “Anticonceptie, noodanticonceptie en zeker abortus zijn gevoelige kwesties, waarin sociale, culturele en ethische elementen een rol spelen” 	Zwangerschapspagina: Stelling: “Anticonceptie, noodanticonceptie en zeker abortus zijn gevoelige kwesties, waarin sociale, culturele en ethische elementen een rol spelen”
Pro Vita			

Vonk en Visie			
Thomas Godsdienstonderwijs		<p>RSV-pagina:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zorgen over zekere vorm van waardenverval in onze hedendaagse maatschappij - Stelling: “Pornoficatie lijkt het steeds verder doorbreken van grenzen op het vlak van seksualiteit op te leggen als een nieuwe norm. Bovendien is er een reëel risico voor een banalisering van echtscheidingen (en het huwelijk)” - Stereotiep denken over seksuele geaardheid en manvrouwverhoudingen - Thema “Citaten uit ‘Islam, liefde en seksualiteit’” geeft weer dat religie invloed uitoefent op het denken over seks 	<p>RSV-pagina:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Stelling: “Pornoficatie lijkt het steeds verder doorbreken van grenzen op het vlak van seksualiteit op te leggen als een nieuwe norm. Bovendien is er een reëel risico voor een banalisering van echtscheidingen (en het huwelijk)” - Thema “De gangbare opvattingen over relaties kritisch confronteren met evangelische grondhoudingen” in het leerplan
Jongereninfolife			
Jeugd en seksualiteit vzw			
Jongeren Advies Centrum			
Zin-d’erin(g)		<p>RSV-pagina:</p> <p>Met relaties hangen cultureel bepaalde afspraken, tradities en verwachtingen samen</p>	